

Санъатуллоҳ Бекпўлат

مبدأ النحو

Мабдаун наҳв

(Наҳв асослари)

(Араб тили наҳв фанидан дарслик)

(Тўғриланган ва тўлдирилган нашри)

Нашрга:
Анвар Аҳмад
тайёрлаган

Тошкент
2014-йил

Муқаддима

Охирги дин Ислом учун араб тилини танлаган Ҳакийму Қодир Зот Аллоҳга битмас-туганмас ҳамду санолар бўлсин!

Ўз умматларига Роббиси амри ила шариатни араб тилида ўргатган Пайғамбаримиз алайҳиссаломга мукаммал ва батамом салавоту саломлар бўлсин!

Аллоҳнинг каломи ва пайғамбарини ҳадисларини Ислом умматига араб тилида етказган оли байтлари ва саҳобаларига Аллоҳнинг розилиги бўлсин!

Аллоҳнинг каломи ҳамда Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳадисларини бизларга етказиш ва англантишда беқиёс хизматлар қилган уламоларимизга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин!

Азиз ва муҳтарам ўқувчилар! Аллоҳ таолонинг инояти ила сиз азизларга “Мабдаун наҳв” (араб тили наҳв фанидан дарслик) китобини тақдим қилмоқдамиз. Ушбу китоб асрлар оша мадрасаларда дарслик қилиб ўқитиб келинган. Ўшанда бу китоб татар тили ва араб ёзувида бўлган. Бу нарса ҳозирги китобхонга бироз қийинчилик туғдириши табиий. Ана шу қийинчиликни бартараф қилиш мақсадида, китобни ўзбек тили ва кирилл ёзувида қайтадан тайёрлашга жазм қилдик. Албатта китобни тайёрлаш жараёнида баъзи жойларини тўлдириш ёки изох бериш лозим бўлса амалга оширдик. Ҳар-бир дарс сўнгидан эса луғатни келтирдик. Айниқса жадвалларга аҳамият қаратдик. Чунки ҳозирги давр талаби шуни талаб қилади. Китобнинг охирига “сон ва саналмиш” бўлимини қўшдик. Араб тилида мутахассис бўлган бир танишим ушбу китобга таъриф бериб: “Мен наҳв китобидан фақат шу “Мабдаун наҳв” китобини ўқидим ва наҳв фанини тўла тушундим, бундан бошқа китоб ўқишга эҳтиёж бўлмади”, деган эди. Иншааллоҳ шундай бўлиб қолажак.

Қадрли ўқувчилар! Ушбу китобни ўқиш жараёнида ўзингиз учун бирор фойдали нарса топсангиз Аллоҳ таолодан деб, нуқсон ва камчиликлар учратсангиз камина ходимингиздан деб билгайсиз.

САНЪАТУЛЛОҲ НЕЪМАТУЛЛОҲ ЎҒЛИ БЕКПҮЛАТ

Атоқли татар–турк олими, кўплаб асарлар муаллифи Санъатуллоҳ Неъматуллоҳ ўғли Бекпўлат 1885 йили таваллуд топган. 1894–1905-йилларда Уфадаги «Хусайния» мадрасасида, кейинчалик эса Қоҳирадаги машҳур «Ал–Азҳар» дорилфунунида таҳсил олган. Ўн тўққизинчи асрнинг улуғ маърифатпарварлари ва диний арбобларидан бўлган Санъатуллоҳ Бекпўлат «Хусайния» мадрасаси ва бошқа билим даргоҳларида араб тили ҳамда Ислом ва тарихидан кўп йиллар сабоқ берди. Кейинчалик ҳукмдорлар таъқибига учраб, ўрта Осиёга кетишга мажбур бўлади. Муҳожирликда ўзбек, қирғиз, қозок, уйғур, тожик тилларини мукаммал эгаллайди. 1928 йилдан Қозонда яшаб, фаолият олиб боради.

Санъатуллоҳ Бекпўлат дарс бериш билан бирга илмий-ижодий фаолиятини ҳам тўхтатмади. Унинг «Шарқ тарихи» «Тўрт халифа», «Ҳазрати Муҳаммад», «Мабда ус-сарф», «Мабдаун наҳв» каби дарсликлари узоқ йиллар илм-маърифатга хизмат қилди ва ҳозирда ҳам аҳамиятини йўқотмаган.

Машҳур аллома, моҳир педагог С. Бекпўлат 1954 йили Татаристоннинг Қозон шаҳрида вафот этди. (Аллоҳ бу зотни ўз раҳматига олсин)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1-§

كلام

Калом

فَرَأَى، مُحْتَمِدًا، دَرَسَ – шу каби ўзидан бирор маъно англатган сўзга араб тилида калима дейилади. Биз буни сарф фанида билиб ўтган эдик. Энди бу калималарни бирини иккинчисига қўшиб *فَرَأَى مُحْتَمِدًا الدَّرْسَ* десак «Муҳаммад дарсни ўқиди», деган бир маъно ва фикр ҳосил бўлади.

1. Мана шундай бирор фикр ва мақсад англатиш учун бир неча калимадан қўшилиб ясалган сўзга араб тилида «калом» ёки «жумла», дейилади.

2. Бир жумлада энг озида икки калима бўлади.

Бу икки калима иккиси ҳам исм бўлиши мумкин *كَلِمَاتٌ مُحْتَمِدَةٌ* каби.

Бири феъл иккинчиси исм бўлиши ҳам мумкин: *نَامَ الْوَلَدُ* каби.

Аммо феълларни ўзидан ёки ҳарфларнинг ўзидан жумла ясаб бўлмайди.

Танбех: Калом ва жумла бўлиши учун икки ёки иккидан ортиқ калимадан ясаиб, ўзидан бир фикр англатсин, деган эдик.

Шунга кўра *تَلَمِيذٌ مُحْتَمِدٌ فِي الْبَيْتِ، فَلَمَّ التَّلْمِيذِ،* каби сўзлар икки накра (ноаниқ) калимадан ясалган бўлса-да жумла «калом», деб айтилмайди.

1-машқ. Қуйидаги жумлаларни исм, феъл ва ҳарфларга ажратинг:

التَّفَاحُ لَدَيْدٌ جَدًّا. الْمُعَلِّمُ يُحِبُّ التَّلْمِيذَ الْمُحْتَمِدَ. هَذِهِ الْمِسْطَرَّةُ جَمِيلَةٌ. هَؤُلَاءِ الْمُعَلِّمُونَ مُحْتَرَمُونَ. التَّلْمِيذَاتُ الْمُحْتَمِدَاتُ لَا يَضْحَكْنَ أَثْنَاءَ الدَّرْسِ. حَرَجْتُ إِلَى السُّوقِ فَاشْتَرَيْتُ أَقْلَامًا وَمَسَاطِرَ وَكُرَارِيْسَ. قَامَ التَّلْمِيذُ فَقَرَأَ كِتَابَهُ. دُوْدَةُ الْقَدِّ تَتَعَدَّى مِنْ أَوْرَاقِ شَجَرِ الثُّوتِ. الْحُسُودُ لَا يَسْتَوُدُّ.

2-машқ. Қуйидаги сўزلардан жумла бўлганларнинг остига бир чизиқ, жумла бўлмаганларнинг остига икки чизиқ чизинг:

لِسَانُ السَّاعَةِ. هَذَا التَّلْمِيذُ مُحْتَمِدٌ. تَلَمِيذٌ كَسَلَانٌ. فَلَمَّ الْمُعَلِّمُ. مِسْطَرَّةٌ مُحْتَمِدَةٌ. مِنَ الْمَدْرَسَةِ. دَجَاجَةٌ. تَفَاحَةٌ لَدَيْدَةٌ. قَرَأْتُ دَرْسِي. دِمَشْقُ مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ. عِلْمُ الصَّرْفِ. الْقَاهِرَةُ عَاصِمَةُ مِصْرَ. فِي الدَّارِ. ذَهَبْنَا إِلَى الْعَابَةِ. جَمَالُ الْفَتَى بِالْعِلْمِ لَا بِالْمَالِيسِ. هَارُونَ الرَّشِيدُ. بَطْرُسُ الْأَكْبَرُ. لَيْسَ الْفَتَى مَنْ يَقُولُ كَانَ أَبِي كَذَا وَكَذَا.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

жуда	جدًّا	олма	التَّفَاحُ
------	-------	------	------------

асносида, орасида	أَنْشَاءً	Кулмайдилар (а)	لَا يَضْحَكُنَّ
ипак қурти	دُودَةٌ الْقَرَّ	қурт	دُودَةٌ
бошлиқлик	سَيَادَةٌ	тут дарахти	شَجَرَةُ التُّوتِ
буюк пётр	بَطْرُسُ الْأَكْبَرِ	соатнинг тили	لِسَانُ السَّاعَةِ
йигит	الْفَتَى	ўрмон	الْعَابَةِ
ундай ва бундай	كَذَا وَكَذَا	шундай	كَذَا

2-§

الْمُعْرَبُ وَالْمَبْنِيُّ

МЎРАБ ВА МАБНИЙ

3. Жумла калималардан қўшилиб ясалади, деган эдик. Жумладаги калималарнинг охирлари турлича бўлади. Бир турли калималар борки, жумладаги тартибнинг ўзгаришига қараб охири ўзгаради. Бошқа бир калималар борки, уларнинг охирлари асло ўзгармайди. Жумла тартиби бир неча турга айлантирилса ҳам у ўз ҳолича қолаверади.

Масалан: الْمُعَلِّمُ калимасини олайлик. Бу сўз бир исмдир. Энди буни жумлага киритиб қарайлик. قَامَ الْمُعَلِّمُ. رَأَيْتُ الْمُعَلِّمَ. دَهَبْتُ إِلَى الْمُعَلِّمِ.

Маъноси: *Ўқитувчи турди, ўқитувчини кўрдим, ўқитувчининг (ҳузурига) бордим.*

Мана бу жумлалардаги الْمُعَلِّمُ калимасининг охири уч турли келган. Аввалгисида даммали, иккинчисида фатҳали, учинчисида касрали.

Энди هَذَا калимасини олайлик. Бу ҳам бир исм. Буни жумлаларга киритиб қарайлик.

هَذَا قَلَمٌ. كَسَرْتُ هَذَا الْقَلَمَ. كَتَبْتُ بِهَذَا الْقَلَمِ.

Маъноси: *Бу қалам, бу қаламни синдирдим, бу қалам воситасида ёздим.*

Мана бу жумлалардаги هَذَا калимаси уч жумланинг учтасида ҳам бир турли бўлди. Жумлаларнинг турлануви сабабли охири ҳеч бир ўзгармаган.

Масалан: يُعَلِّمُ калимасини олайлик. Бу энди музореъ бир феъл. Буни жумлаларга киритиб қарайлик:

يُعَلِّمُ التِّلْمِيذَ. التِّلْمِيذُ لَمْ يُعَلِّمْ. لَنْ يُعَلِّمَ التِّلْمِيذَ.

Маъноси: *Ўқувчи ўтиради, ўқувчи ўтирмайди, ўқувчи ҳаргиз ўтирмайди.*

Мана бундаги уч жумлада يُعَلِّمُ калимаси уч турли келган. Аввалги жумлада охири даммали, иккинчисида сукунли, учинчисида эса фатҳали.

Энди **قَامَ** калимасини олайлик. Бу ҳам бир феъл. Энди буни турли жумлаларга киритиб қарайлик:

قَامَ التَّلْمِيذُ. مَا قَامَ التَّلْمِيذُ. هَلْ قَامَ التَّلْمِيذُ.

Маъноси: Ўқувчи турди, ўқувчи турмади, ўқувчи турдими.

Мана бунда **قَامَ** калимаси уч жумланинг уччаласида ҳам охири ҳеч бир ўзгармасдан бир хил келган.

4. Жумлаларда тартиб ўзгариши сабабли охири ўзгарган калима «мўъраб», деб аталади. Юқоридаги мисоллардаги يَقْعُدُ الْمُعَلِّمُ, калималари мўъраб калималардир.

Жумла тартибининг ўзгаришга қараб, охири ўзгармайдиган калимага «мабний», деб аталади. Юқоридаги قَامَ هَذَا, калималарига ўхшаш.

Танбех: Ҳарф ҳеч бир вақт мўъраб бўлмай балки доимо мабний бўлади.

3-машқ. *Қуйидаги жумлалардаги исмни бир устунга, феълни иккинчи устунга, ҳарфни учинчи устунга ёзиб, ажратиб чиқинг:*

هَذَا تَلْمِيذٌ. جَاءَ التَّلْمِيذُ. رَأَيْتُ الْمُعَلِّمَ. مَا هَذَا. لَعِينًا فِي الْحَدِيقَةِ. كَتَبَ التَّلْمِيذُ الْمَكْتُوبَ. جَاءَ مُحَمَّدٌ إِلَى الْمَدْرَسَةِ. أَيْنَ الْمُعَلِّمُ. ذَهَبَ صَاحِبِي كَرِيمٌ إِلَى الْمَدْرَسَةِ. صَاحَ الدَّيْكَ. أَلْجِمَ الْفَرَسُ. أَيْنَ تَذَهَبُ. فُرِيَ الدَّرْسُ. سُرِقَتِ السَّاعَةُ. أُرِيدُ أَنْ أَزُورَكَ. سَلِمْتُ لَمْ يَحْفَظْ دَرْسَهُ. مَا رَأَيْتُ أَحَدًا الْيَوْمَ. سَأَلْتُكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَلَمْ تُجِبْنِي. خَرَجْنَا مِنَ الدَّارِ.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

ўйнади	لَعِبَ، يَلْعَبُ، الْعَبْ	ўқувчи	تَلْمِيذٌ، (تَلَامِيذٌ)
ёзди	كَتَبَ، يَكْتُبُ، اُكْتُبُ	боғ, бўстон	حَدِيقَةٌ، (حَدَائِقُ)
мактаб	مَدْرَسَةٌ، (مَدَارِسُ)	келди	جَاءَ، يَجِيئُ، جِئْتُ
қичқирди	صَاحَ، يَصِيحُ، صَحَّ	ўртоғим	صَاحِبِي
нўхталамоқ, жиловламоқ	أَلْجِمَ، يُلْجِمُ، أَلْجِمُ	хўроз	دَيْكٌ، (دُيُوكٌ)
ўқиди	قَرَأَ، يَقْرَأُ، اِقْرَأْ	кетди	ذَهَبَ، يَذْهَبُ، اذْهَبْ
зиёрат қилди	زَارَ، يَزُورُ، زُرْ	ўғирлади	سَرَقَ، يَسْرِقُ، اَسْرِقْ
бирор киши	أَحَدًا	ёдлади	حَفِظَ، يَحْفَظُ، اِحْفَظْ
ҳовли	دَارٌ، (دُورٌ)	менга жавоб бермадинг	فَلَمْ تُجِبْنِي

3-§ أفعال المعرب Мўъраб феъллар

5. Музорейнинг барчаси мўъраб феълдир. Аммо муаннас нуни ва таъкид нуни аралашса мабнийга айланади.

Буни биз биринчи танбеҳда билиб оламиз.

6. Феъли музорейнинг эъроби уч турлидир:

Рафъ: يَكْتُبُ – ёзади, ёзаяпти.

Насб: أَنْ يَكْتُبَ – ёзмоқлиги.

Жазм: لَمْ يَكْتُبْ – ёзмайди.

7. Рафънинг муфрад (бирлик)даги ҳақиқий аломати даммадир.

يَكْتُبُ، تَكْتُبُ каби.

Энди беш ўринда, яъни тасния (иккилик) ва жамъ (кўплик)да дамма ўрнига нун тушмасдан, собит қолади.

يَكْتُبَانِ، تَكْتُبَانِ، يَكْتُبُونَ، تَكْتُبُونَ каби. Ушбу иккиси тасния, иккиси жам, бири мухотаб бўлган беш феълни «афъоли хамса», деб юритилади.

8. Насбнинг муфрад (бирлик)даги ҳақиқий аломати фатхадир.

يَكْتُبُ، لَنْ تَكْتُبَ каби.

Афъоли хамсада, яъни тасния (иккилик) ва жамъ (кўплик)да фатха ўрнига нун туширилади.

يَكْتُبَا، أَنْ تَكْتُبَا، أَنْ يَكْتُبُوا، أَنْ تَكْتُبُوا، أَنْ تَكْتُبِي каби.

9. Жазмнинг муфрад (бирлик)даги ҳақиқий аломати сукундир.

لَمْ يَكْتُبْ، لَمْ أَكْتُبْ каби.

Афъолу хамсада, яъни тасния (иккилик) ва жамъ (кўплик)да сукун ўрнига нун туширилади.

لَمْ يَكْتُبَا، لَمْ يَكْتُبُوا، لَمْ تَكْتُبُوا، لَمْ تَكْتُبِي каби.

الإعراب في الأفعال المضارع

الحالة الإعرابية	مُفْرَدٌ	تَشْبِيهُ (الأفعال الخمسة)	جَمْع (الأفعال الخمسة)
مَرْفُوعٌ: ←	يَكْتُبُ (الصَّمَّة)	يَكْتُبَانِ (تُبُوثُ التُّونِ)	يَكْتُبُونَ (تُبُوثُ التُّونِ)
مَنْصُوبٌ: ←	أَنْ يَكْتُبَ (الْفَتْحَةُ)	أَنْ يَكْتُبَا (حَذْفُ التُّونِ)	أَنْ يَكْتُبُوا (حَذْفُ التُّونِ)

مَجْرُومٌ: ←	لَمْ يَكْتُبْ (السُّكُونُ)	لَمْ يَكْتُبَا (حَذْفُ التَّوْنِ)	لَمْ يَكْتُبُوا (حَذْفُ التَّوْنِ)
--------------	----------------------------	-----------------------------------	------------------------------------

1-танбех: Таъкид нуни деб, феъли музореънинг маъносини таъкидлаш учун охирига кўшилган нунга айтилади. Бу нун ташдидли ёки сукунли бўлади. *каби. يَكْتُبَنَّ، يَسْمَعَنَّ*

2-танбех: Охири “алиф”, “вов”, “йо” иллатли ҳарф бўлган феълларда сукун ўрнига ҳарф иллат батамом тушириб юборилади. *каби. لَمْ يَخْشَ، لَمْ يَدْعُ، لَمْ يَزِمَ*

Феълнинг охиридаги ҳарф иллат “алиф” бўлса, у доимо сукунли бўлиб, унга ҳаракат бериш мумкин бўлмаганидан охирида рафъ ҳолида дамма, насб ҳолида фатҳа тақдир қилинади.

каби. أَنْ يَخْشَى، أَنْ يَدْعُو، أَنْ يَزِمَ

Агар феълнинг охиридаги ҳарф иллат «вов» ёки «йо» бўлса унга насб ҳолида фатҳани зоҳирда берамиз.

каби. أَنْ يَدْعُو، أَنْ يَزِمَ

Агар феълнинг охиридаги ҳарф иллат «вов» ёки «йо» бўлса унга дамма бериш оғир бўлганидан рафъ ҳолида дамма тақдир қилинади.

каби. يَدْعُو، يَزِمَ

Бундай яширин эъробга «эъроби тақдирий», дейилади.

Аломати кўриниб турган эъробга «эъроби лафзий» ёки «эъроби зоҳирий», дейилади.

الإعراب التَّفْدِيرِيُّ فِي الْأَفْعَالِ

حَالَةُ الْإِعْرَابِ	مَرْفُوعٌ ↓	مَنْصُوبٌ ↓	مَجْرُومٌ ↓
في آخره الألف المقصورة ←	يَخْشَى (الصَّمَّةُ الْمُقَدَّرَةُ)	أَنْ يَخْشَى (الْفَتْحَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	لَمْ يَخْشَ (حذف الألف)
في آخره الواو ←	يَدْعُو (الصَّمَّةُ الْمُقَدَّرَةُ)	أَنْ يَدْعُو (الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ)	لَمْ يَدْعُ (حذف الواو)
في آخره الياء ←	يَزِمِي (الصَّمَّةُ الْمُقَدَّرَةُ)	أَنْ يَزِمِي (الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ)	لَمْ يَزِمَ (حذف الياء)

4-машқ. Қуйидаги феъллардан марфуъ ва мажзумларни ажратинг:

يَأْكُلُ، يَنَامُونَ، يَقْعُدُ، يَقُومُ، يَسْأَلُ، تَكْتُبِينَ، يَخْشَى، يَقْرَأُ، تَقْرَأِي، يُسْرِجَانِ، أَلْعَبُ، تُحَضِرَانِ، تُشْطَبِينَ، تُلَوِّثُونَ، يُصَلِّي، يَتَعَدَّى، يُصَلِّي، تَتَعَشَّى، نَسْتَعْلِي، نَبْرَ، تَبْرِي، يَمْشِي، يَقْطَعُونَ، تَمْشِي، يَنْظُرُونَ.

5-машқ. Қуйидаги марфуъ феълларни насб ҳолига ўзгартиринг:

يَقُومُ. يَلْعَبُونَ. يَرْكُضَانِ. تَرْكُضُونَ. يَمْشُونَ. تَمْشِي. تَلْتَفِتِينَ. تَنْشِئُونَ. أَصَلِّي. أَتَعَدَّى. يَخْشَى. يَزِمِي.

6-машқ. Қуйидаги мансуб феълларни рафъ ҳолига ўзгартиринг:

يُحْرِكُ. يَكْذِبُوا. يَكُونُوا. تَلْبَسُ. تَلْبَسِي. يَحْشَى. يَفْهَمُ. أَرْجِعُ. يَدْخُلَا. تَعْبُدُوا. يَحْمَرُّ. يَسْتَنْشِقُ. أُرْمِي.

7-машқ. Қуйидаги мажзум феълларни насб ҳолига ўзгартиринг:

يَدْعُ. تَسْأَلُ. يَرْضَى. يَبِي. يُزِمُّ. لَمْ يَقْعُدَا. يَحْشَى. تَبِعَ. يُفْهَمُ. أَخْفَى. أَبْرَأ.

4-§

أَسْمَاءُ الْمَعْرَبِ

МЎЪРАБ ИСМЛАР

10. Мўъраб исмлар жуда кўп бўлиб, эъроби уч турлидир.

Улар:

Рафъ: مُعَلِّمٌ (ўқитувчи)

Насб: مُعَلِّمًا (ўқитувчини)

Жар: مُعَلِّمٍ (ўқитувчининг)

11. Рафънинг муфрад (бирлик)даги ҳақиқий аломати, юқорида айтганимиздек «дамма»дир. مُعَلِّمٌ каби

Тасния исмларда дамма ўрнига «алиф» туради. مُعَلِّمَانِ каби.

«Жамъ музаккари солим» (тўғри музаккар кўплик)да дамма ўрнига «вов» туради: مُعَلِّمُونَ каби.

أَبٌ، أَحْ، حَمٌّ، فُو، دُو калималарида дамирга изофа бўлганида, дамма ўрнига «вов» туради.

أَبُوكَ، أَحُوكَ، حَمُوكَ، فُوكَ، دُومَالٍ

Маъноси: *Сенинг отанг, сенинг аканг, сенинг қайнотанг, сенинг оғзинг, мол эгаси.*

Бу беш исмни «Асмон хамса», деб аталади.

«Жамъи муаннас солим»да муфраддаги каби «дамма» туради:

Масалан: هَؤُلَاءِ مُعَلِّمَاتٌ каби.

«Ғойри мунсариф» исмларда дамма туради: ضَحِكْتُ فَاطِمَةٌ каби.

12. Насбнинг муфрад (бирлик)даги ҳақиқий аломати «**фатҳа**»дир.

Тасния (иккилик) исмларда фатҳа ўрнига олдидаги ҳарф фатҳали бўлган «**йо**» туради: رَأَيْتُ مُعَلِّمِينَ каби.

«Жамъи музаккари солим» (тўғри кўплик)да олдидаги ҳарф касрали бўлган «**йо**» туради.

Масалан: رَأَيْتُ مُعَلِّمِينَ каби.

Асмои хамсада фатҳа ўрнига «алиф» туради. دَامَالٍ، فَآكَ، حَمَاكَ، أَخَاكَ، أَبَاكَ каби.

«Жамъи муаннас солим»да фатҳа ўрнига «касра» туради: رَأَيْتُ مُعَلِّمَاتٍ каби.

«Ғойри мунсариф» исмларда фатҳа туради: رَأَيْتُ فَاطِمَةَ каби.

13. Жарнинг муфрад (бирлик)даги ҳақиқий аломати касрадир.

Тасния исмларда касра ўрнига олдидаги ҳарф фатҳали бўлган «**йо**» туради.

Масалан: مَرَرْتُ بِمُعَلِّمِينَ каби.

«Жамъи музаккари солим»да олдидаги ҳарф касрали бўлган «**йо**» туради.

Масалан: مَرَرْتُ بِمُعَلِّمِينَ каби.

Асмои хамсада касра ўрнига «йо» туради. ذِي مَالٍ، أَحْيَاكَ، حَيَّيَكَ، فِيكَ، ذِي مَالٍ каби.

«Жамъи муаннас солим»да «касра» туради: مَرَرْتُ بِمُعَلِّمَاتٍ каби.

«Ғойри мунсариф» исмларда касра ўрнига фатҳа туради. أَخَذْتُ مِنْ فَاطِمَةَ каби.

1-танбех: «Ғойри мунсариф» ёки مَمْنُوعٌ مِنَ الصَّرْفِ деб касрани ҳам танвинни ҳам қабул этмайдиган исмларга айтилади. Буларга жар ҳолатида касра ўрнига фатҳа қўйилади.

Ғайри мунсариф 12 хил бўлади:

1. أَحْمَدُ، أَعْلَمُ، أَحْمَدُ каби أَفْعَلُ вазнида бўлган алам ва сифатлар.

Масалан: أَحْمَدُ، أَعْلَمُ، أَفْضَلُ، أَحْمَرُ، أَسْوَدُ каби.

Эслатма: أَرْزَبُ каби алам ҳам, исми сифат ҳам бўлмаган исмлар ғайри мунсариф эмас.

2. دَرَاهِمٌ، دَنَانِيرٌ каби فَعَالِلٌ، فَعَالِلٌ вазни шаклида бўлган жамъи акбарлар.

Масалан: دَرَاهِمٌ، دَنَانِيرٌ، قَوَاعِدٌ، مَسَاجِدٌ، مَصَابِيحٌ

Эслатма: تَلَامِذَةٌ، مَلَائِكَةٌ каби «ё»ли бўлган жамълар булар каби ғайри мунсариф бўлмайди.

3. عُلَمَاءُ، مَرْضَى каби охирида алифи мақсура ёки алифи мамдуда бўлган жамъи асғарлар.

Масалан: مَرْضَى، صَحَارَى، أَصْدِقَاءُ، عُلَمَاءُ، مَرْضَى кабилар.

Эслатма: أبناء، أسماء каби жамъи асғар сийғаларининг охирида алифи мамдуда бўлса-да, ҳамзаси зоида ҳарф бўлмаганидан ғайри мунсариф эмас.

أشياءнинг жамъи اشياءнинг ҳамзаси аслий ҳарф бўлса-да, хилоф равишда ғайри мунсарифдир.

4. صَحْرَاءُ، صُغْرَى каби охирида алифи мақсура ёки алифи мамдуда бўлган исмлар. Масалан: فَتْوَى، إِخْدَى، حَمْرَاءُ، صَحْرَاءُ، غَاشِيَوَاءُ.

5. زَيْنَبُ، فَاطِمَةُ каби «те»ли ва муаннаси маънавий бўлган исмлар.

Масалан: مَرْيَمُ، زَيْنَبُ، عَائِشَةُ، خَدِيجَةُ، فَاطِمَةُ каби.

Эслатма: Тои таънисли музаккари маънавий бўлган аламлар ҳам ушбу ҳукмга киради.

Масалан: طَلْحَةُ، حَمْرَةُ، مُعَاوِيَةُ кабилар.

Эслатма: هِنْدُ، رَعْدُ каби ўртаси сукунли бўлган муаннас аламлар ғайри мунсариф эмас.

6. عُمَرَانُ، عُمَمَانُ каби охирида икки зоида: «ا» ва «ن» бўлган алам ва сифати мушаббаҳалар.

Масалан: رَمَضَانَ، عُمَمَانَ، سَكْرَانَ، عُمَمَانَ каби.

Эслатма: Охирида икки зоида: «ا» ва «ن» бўлиб, муаннасларига таънис кирган сифати мушаббаҳалар ғайри мунсариф бўлмайди.

Масалан: عُرْيَانُ – عُرْيَانَةٌ، نَدْمَانُ – نَدْمَانَةٌ

7. إِسْمَاعِيلُ، إِبْرَاهِيمُ каби ажамий бирор тилдан нақл қилинган аламлар.

Масалан: إِبْرَاهِيمُ، إِسْمَاعِيلُ، يَعْقُوبُ، يُوسُفُ، دَاوُدُ، سُلَيْمَانُ، إِسْكَندَرُ، جِبْرَائِيلُ каби.

Эслатма: نُوحٌ، هُودٌ، لُوطٌ каби ўртаси сукунли бўлган ажамий аламлар ғайри мунсариф бўлмайди.

8. يَزِيدُ، شَمْرٌ каби бирор бир феълдан нақл қилинган аламлар.

Масалан: تَبُوْكُ، يَنْبُعُ، يَثْرِبُ، يَشْكُرُ، يَزِيدُ، بَدْرٌ، شَمْرٌ каби.

Ушбу аламларнинг баъзиси ҳайвон исми, баъзиси инсон исми ва баъзиси жой ёки шаҳар номларидир.

9. حَضْرَمَوْتُ، بَعْلَبَكُ каби аслида икки калимадан таркиб топиб, сўнгра бир калима ҳукмида ишлатиладиган аламлар.

Масалан: شَمْسُ قَمَرٌ، مُحَمَّدُ نَبِيُّكَ، حَضْرَمَوْتُ، بَعْلَبَكُ каби.

Эслатма: مُحَمَّدُ الْأَمِينُ، عَبْدُ اللَّهِ каби каломда икки калима ҳукмида ишлатиладиган мураккаб аламлар ғайри мунсариф бўлмайди.

10. أَمْرٌ، عَمْرٌ каби вазнида бўлган аламлар ва баъзи жамъ сийғалари.

Масалан: كُنْتُ، جُمُعٌ، أَوْلٌ، أَمْرٌ، فُرْحٌ، زُحْلٌ، مُضَرٌ، زُفْرٌ، عَمْرٌ каби.

Эслатма: دُولُ، دُوْرُ، دُوْرٌ каби зикр қилинган жамълардан бошқа فُعْلُ вазнидаги жамълар ғайри мунсариф эмас.

11. أَحَادٌ، مَوْحَدٌ каби такрор учун бўлган исми ададлар.

Масалан: مَعْشَرَ - عَشَارَ، مَثَلَتْ - ثَلَاثَ، مَشِي - ثَمَاءَ، مَوْحَدٌ - أَحَادٌ.

12. مَمْلَكَاتٌ، مَصْرٌ، طَشَقَنْدٌ، أوزبَكِسْتَانٌ каби мамлакат ва шаҳар номлари.

Масалан: مَصْرٌ، مَبْلَغٌ، مِصْرٌ، مِصْرٌ، مِصْرٌ каби.

Ғойри мунсариф исмларнинг олдига «ال» кирса ёки орасига изофа қўшилса, уччала ҳаракатни ҳам қабул қилаверадиган “**мунсариф**”га айланади.

الإعرابُ في الأسماءِ

الحَالَةُ الإِعْرَابِيَّةُ	مُفْرَدٌ	تَشْبِيهٌُ ↓	جَمْعُ الْمَذَكَّرِ ↓	جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ ↓	غَيْرُ الْمُنْصَرَفِ ↓	الأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ ↓
في الرفع ←	مُعَلِّمٌ (الضَّمَّةُ)	مُعَلِّمَانِ (ألف)	مُعَلِّمُونَ (و)	مُعَلِّمَاتٌ (الضَّمَّةُ)	إِبْرَاهِيمُ (الضَّمَّةُ)	أَبُوكَ (الْوَاوُ)
في النصب ←	مُعَلِّمًا (الْفَتْحَةُ)	رَأَيْتُ مُعَلِّمِينَ (ي)	رَأَيْتُ مُعَلِّمِينَ (ي)	مُعَلِّمَاتٍ (الكَسْرَةُ)	إِبْرَاهِيمَ (الْفَتْحَةُ)	أَبَاكَ (الأَلِفُ)
في الجر ←	مُعَلِّمٍ (الكَسْرَةُ)	مَرَرْتُ بِمُعَلِّمِينَ (ي)	مَرَرْتُ بِمُعَلِّمِينَ (ي)	مُعَلِّمَاتٍ (الكَسْرَةُ)	إِبْرَاهِيمَ (الْفَتْحَةُ)	أَبِيكَ (البَاءُ)

أَسْمَاءُ الْخَمْسَةِ:

في الرفع ←	هَذَا أَبُوكَ	أَخُوكَ	حَمُوكَ	فُوكَ	دُوْمَالِ
في النصب ←	رَأَيْتُ أَبَاكَ	أَخَاكَ	حَمَاكَ	فَاكَ	ذَامَالِ
في الجر ←	مَرَرْتُ بِأَبِيكَ	أَخِيكَ	حَمِيكَ	فِيكَ	ذِي مَالِ

الحَالَةُ الإِعْرَابِيَّةُ	مُفْرَدٌ	تَشْبِيهٌُ ↓	جَمْعُ الْمَذَكَّرِ ↓	جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ ↓	غَيْرُ الْمُنْصَرَفِ ↓	الأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ ↓
في الرفع ←	هَذَا مُعَلِّمٌ	هَذَا مُعَلِّمَانِ	هَؤُلَاءِ مُعَلِّمُونَ	هَؤُلَاءِ مُعَلِّمَاتٌ	هَذَا إِبْرَاهِيمُ	هَذَا أَبُوكَ
في النصب ←	رَأَيْتُ مُعَلِّمًا	رَأَيْتُ مُعَلِّمِينَ	رَأَيْتُ مُعَلِّمِينَ	رَأَيْتُ مُعَلِّمَاتٍ	رَأَيْتُ إِبْرَاهِيمَ	رَأَيْتُ أَبَاكَ
في الجر ←	مَرَرْتُ بِمُعَلِّمٍ	مَرَرْتُ بِمُعَلِّمِينَ	مَرَرْتُ بِمُعَلِّمِينَ	مَرَرْتُ بِمُعَلِّمَاتٍ	مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيمَ	مَرَرْتُ بِأَبِيكَ

2-танбех: Юқорида айтилган сўзлардан шуни англанадики, рафъ билан насб феъл билан исм орасида муштарак бўлиб, жазм феълга, жар эса исмга хосдир.

3-танбех: Эъроби тақдирий феълда бўлгани каби исмда ҳам бўлади. Масалан: «**йо мутакаллим**»га музоф бўлган исмда ҳеч бир вақт эъроб ҳаракати

зоҳир бўлмайди. Балки рафъ ҳолида дамма, насб ҳолида фатҳа, жар ҳолида касра яширилади.

Масалан *إِنَّ مَذْهَبِي إِكْرَامِي لِصَدِيقِي* каби.

Маъноси: Ўртоғимни ҳурматлаш менинг йўналишимдир.

Шунингдек, охири «алифи мақсура» бўлган исмларда ушбу тарика рафъ ҳолида дамма, насб ҳолида фатҳа, жар ҳолида касра яширилади.

каби. *إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ، هُوَ عَلَى هُدَى*

Маъноси: Албатта ҳидоят Аллоҳнинг ҳидоятидир. У ҳидоят узрадир.

Шунингдек “манқус”, яъни охири ҳарфи «йо» бўлиб, «йо»нинг олдинги ҳарфи касралади бўлган исмларда, рафъ ҳолида дамма, жар ҳолида касра тақдир қилинади. Аммо насб ҳолатида фатҳа зоҳир бўлади.

каби. *رَأَى الْمُحَامِي الْقَاضِي الَّذِي حَكَمَ عَلَى الْجَانِي*

Маъноси: Оқловчи, жиноятчи устидан ҳукм чиқарган қозини кўрди.

الإِعْرَابُ التَّقْدِيرِيُّ فِي الْأَسْمَاءِ

الحَالَةُ الإِعْرَابِيَّةُ	المُضَافُ إِلَى بَاءِ الْمُتَكَلِّمِ	المَقْضُورُ (ألف لازمة)	المَقْضُوصُ (باء لازمة)
مَرْفُوعٌ: ←	جَاءَ صَدِيقِي (الضَّمَّةُ الْمُقَدَّرَةُ)	المُرْتَضَى (الضَّمَّةُ الْمُقَدَّرَةُ)	المُحَامِي (الضَّمَّةُ الْمُقَدَّرَةُ)
مَنْصُوبٌ: ←	رَأَيْتُ صَدِيقِي (الْفَتْحَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	المُرْتَضَى (الْفَتْحَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	المُحَامِي (الْفَتْحَةُ الطَّاهِرَةُ)
مَجْرُورٌ: ←	سَلَّمْتُ عَلَى صَدِيقِي (الكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	المُرْتَضَى (الكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	المُحَامِي (الكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ)

8-машқ. Қуйидаги жумлалардаги марфуъ исмларнинг устига бир чизиқ, мансубларнинг устига икки чизиқ, мажрурларнинг устига уч чизиқ чизиб ажратинг:

جَاءَ الْمُعَلِّمُ الْيَوْمَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ فِي السَّاعَةِ السَّابِعَةِ. رَأَيْتُ أَبَاكَ يَنَامُ فِي الْحَدِيقَةِ. دَهَبْتُ إِلَى أَخِيكَ. جَاءَ حَمُوكَ. هَذَا الرَّجُلُ ذُو مَالٍ كَثِيرٍ. افْتَحَ قَاكَ. هَذَا الْقَلَمَانُ جَمِيلَانِ. هُوَ لَأَنَّ الرَّجَالَ مُحْتَرَمُونَ. هُوَ لَأَنَّ التَّلْمِيذَاتِ مُحْتَبَهَاتٍ. رَأَيْتُ مُعَلِّمَاتٍ. خُذْ هَذَيْنِ الْقَلَمَيْنِ. يُعْظَمُونَ ذَا الْجَاهِ. لَوْ أَنْصَفَ النَّاسُ اسْتِرَاحَ الْقَاضِي. إِحْتَرَمَ أَبَاكَ وَأَخَاكَ وَحَمَاكَ. إِحْتَرَمِي أُمَّكَ وَجَدَّتَكَ وَإِخْوَتَكَ وَأَخَوَاتِكَ. لَيْسَ أَخُوكَ بِذِي الْجَهْلِ. إِذْهَبْ إِلَى فَاطِمَةَ. أَدْعُ عَائِشَةَ. زَيْنَبُ امْرَأَةٌ فَاضِلَةٌ. صَدِيقِي جَاءَنِي. أَكْرَمْتُ أَخِي. نَلْتُ الْعَلَى.

9-машқ. Қуйидаги мансуб исмларни рафъ ҳолатига ўғиринг:

مُسَلِّمًا. رَجُلًا. مُؤَمِّنَاتٍ. حَدِيثِيَّةً. أَخَا عِلْمٍ. سَاعَتَيْنِ. كَثِيرًا. قَائِمِينَ. سَائِلِينَ. سَامِعِينَ. تَائِبَاتٍ. صَائِمَاتٍ. غَنَمَانَ. عُمَرَ. عَلِيًّا. أَبَا بَكْرٍ. أَبَا جَهْلٍ. أَخَاهَا. حَمَاهُ.

10-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мўъраб исмларнинг эъроб турларини ва аломатларини айтиб чиқинг.

(Ушбу тариқа: *العِلْمُ* марфуъ, рафъ аломати дамма *أَفَيْدُ* марфуъ, рафъ аломати дамма *شَيْءٌ* мажрур, жар аломати касра...).

العِلْمُ أَفَيْدُ شَيْءٍ. الرَّصَاصُ وَالْقَصْدِيُّ مَعْدِنَانِ لَيْتَانِ. كُسِرَ الْقَلَمُ. إِذْهَبْ إِلَى فَرِيدٍ. تَعَلَّمَ فَلَيْسَ الْمَرْءُ يُوَلَّدُ عَالِمًا وَلَيْسَ أَخُو عِلْمٍ كَمَنْ هُوَ حَاهِلٌ. اشْتَرَيْتُ هَذَا الثَّوْرَ مِنْ أَخِيكَ مُحَمَّدٍ. قَبِلَ لِيُزَجِّمَهُ، بِمَ أَدْرَكْتَ مَا أَدْرَكْتَ مِنَ الْعِلْمِ. قَالَ بِبُكُورٍ كَبُكُورِ الْعُرَابِ وَصَبْرٍ كَصَبْرِ الْحِمَارِ وَجِرْصٍ كَجِرْصِ الْحِنْزِيرِ. مَا يُدْرِكُ الْعِلْمَ إِلَّا كُلُّ مُشْتَعِلٍ بِالْعِلْمِ هَمَّتُهُ الْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ. لَا فَضَّ فُوكَ.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

қайнотанг	حَمُوكَ	ухлади	نَامَ يَنَامُ، نَمَّ
оғзинг	فَاكَ	мол эгаси	دُوْمَالٍ
инсоф қилди	أَنْصَفَ، يُنْصِفُ، أَنْصَفَ	мансабдор	ذَا الْجَاهِ
хурмат қилди	إِحْتَرَمَ، يَحْتَرِمُ، إِحْتَرَمَ	дам олди	اسْتَرَاحَ، يَسْتَرْيِخُ، اسْتَرَخَ
эъвозладим	أَكْرَمْتُ	жоҳил киши	بِذِي الْجَهْلِ
олий	الْعُلَى	эришдинг	نَلْتُ
қўрғошин	الرَّصَاصُ	фойдалироқ	أَفَيْدُ
кон, маъдан	مَعْدِنٌ، (مَعَادِنٌ)	қалай	الْقَصْدِيُّ
форс донишманди Бузражмеҳр	بُزْرَجْمَهْرَ	буқа	ثَوْرٌ، (ثِيْرَانٌ)
эрта саҳар, тонг	بُكُورٌ	нима билан топдинг	بِمَ أَدْرَكْتَ
чўчка, тўнғиз	حِنْزِيرٌ، (خَنَازِيرٌ)	харис, очкўз	جِرْصٌ
унинг ҳиммати	هَمَّتُهُ	топди	أَدْرَكَ، يُدْرِكُ، أَدْرِكُ
қандай чиройли гапирасан-а!	لَا فَضَّ فُوكَ	қоғоз, варақ	قِرْطَاسٌ، (قَرَاطِيسٌ)

5-§

أفعال المبني

МАБНИЙ ФЕЪЛЛАР

14. Мабний феъллар мозий билан амрдир. Музореънинг охирида муаннас нуни ёки таъкид нуни келса, музореъ мабнийга айланади.

15. Мозийнинг бирликдаги биноси фатҳадир. فَتَحْتُ каби.

«Вов»га тугаганда дамма бўлади. فَتَحُوا каби.

каби. شَرِبْتُ، شَرِبْتَ، شَرِبْتُمْ، شَرِبْتُمْ، شَرِبْنَا، شَرِبْنَا، شَرِبْتُمْ، شَرِبْتُمْ، شَرِبْنَا، شَرِبْنَا، شَرِبْتُمْ، شَرِبْتُمْ، شَرِبْنَا، شَرِبْنَا

16. Амрнинг бирликдаги биноси сукундир. افْتَحْنَا каби.

Охири ҳарфи иллатли бўлган амрларнинг биноси (ҳазфи охир) охиридаги ҳарфни тушириш биландир. اِبْرَ اِحْشَ، اُدْعُ каби.

Охирида و، ا، ي бўлган амрларнинг биноси (ҳазфи нун) нунни тушириш биландир. اِشْرَبَا، اِشْرَبُوا، اِشْرَبِي каби.

17. Таъкид нуни бўлган музореънинг биноси фатҳа, муаннас нуни туташгани эса сукундир. يَكْتُبْنَ، يَكْتُبْنَ، يَكْتُبُ каби.

1-танбех: 15-моддада кўрсатилган мисоллардаги فَتَحَتْ даги ت муаннас аломатидир. شَرِبْتُمْ даги مَا тасния аломати شَرِبْتُمْ лардаги نَ، م лар жам аломати бўлганидан улар таркиб қилишда эътиборга олинмайди.

2-танбех: Тасния, жамъ, ва мухотаб амрларнинг биноси «ҳазф нун» яъни, нунни тушган бўлиши музорининг олти мухотаб сийғасидан олиншига қарабдир.

3-танбех: رُدُّ، رُدُّ каби музоъаф амрларнинг охири фатҳали бўлсада, сукунга мабний, деб саналади. Чунки бундаги фатҳа бир ҳарфни иккинчи ҳарфга идғом қилинганидан келиб чиққан. Чунки булар аслида اُرِدُّ، اُرِدُّ бўлган.

11-машқ. Қуйидаги феълларнинг нима нарсага мабний бўлганини кўрсатинг:

(Ушбу тарика: جَمَعَ феъли мозий фатҳага мабний اِزْمَ феъли амр, охири ҳазф бўлгани (ҳазфи охир)га мабний.....)

جَمَعَ. اِزْمَ. اِفْرَأْ. اَفْعُدُوا. اِضْرِبَا. كَلُوا، اَكُنْسَنَ. اِنطَلِقِي. تَكَبَّرْتَ. فَهَمْتُ. تَوَضَّأْنَا. اَطِيعُوا. يَخْتَرِمَنَّ. عَسَلْتُمْ. اِحْمَرَّتْ. اِرْضَ. تَعَدَّ.

12-машқ. Қуйидаги мўъраб феълларнинг остига бир чизик, мабний феълларнинг остига икки чизик чизинг:

لُمْتُ. وَتَبُوا. يَعُدُّ. يَضْعُونُ. تَمَدَّانُ. يَأْخُذُنَ. دَخَرَجْتُمْ. عَلِمُوا. اَنْصُرِي. اِسْتَعْفِرُوا. اِمْتَحَنْتُ. كُسِرَ. يَذْبَحُ. دُخِرِحْتُ. وَسَّخَتَا. اِصْعَدَا. فَرَّ. رُدُّ. اِفْشَعُرُوا. يَذْهَبَنَّ. يَفْهَمَنَّ. اِكْفَهَرَ. تَمَارَضْنَا. زُعِرَعْتُ. تَوَكَّلَ. اِسْتَعِينُوا.

6-§

أَسْمَاءُ الْمَبْنِيِّ

МАБНИЙ ИСМЛАР

18. Мабний исмлар мўъраб исмларга қараганда жуда оздир. Буларнинг бизга маълумлари «Исми ишоралар», «Исми мавсулалар», «Дамирлар»дир.

Бундан бошқа ҳозиргача биз билмаган «Исми шартлар», «Исми истифҳомлар» каби мабний исмлар ҳам бор.

Мабний исмларни билишда махсус бир қоида йўқ, уларни кўп эшитиб, кўп ўқигандан сўнггина билиш мумкин.

19. «Исми шартлар» бир жумлани иккинчи жумлага боғлаш учун ишлатиладиган исмлардир. Буларни биз тез фурсатларда ўрганамиз.

Исми истифҳомлар эса савол учун қўлланиладиган исмлардир.

Исми ишоралар: هَذَا، هَذِهِ، ذَلِكَ، تِلْكَ، هَؤُلَاءِ، أُولَئِكَ.

Исми мавсулалар: الَّذِي، الَّتِي، الَّذَانِ، الَّتَانِ، الَّذِيْنَ، الَّتِيْ.

Дамирлар: هُوَ، هُمْ، هِيَ، هُنَّ، أَنْتَ، أَنْتُمْ، أَنْتِ، أَنْتُنَّ، أَنَا، نَحْنُ.

Исми шартлар: إِنْ، إِذَا، مَنْ، مَا، مَهْمَا، أَيَّانَ، أَيَّنَمَا، حَيْثُمَا، كَيْفَمَا، أَيْ.

Исми истифҳомлар: مَنْ، مَا، مَاذَا، هَلْ، مَتَى، أَيْنَ، أَيْ، كَيْفَ، كَمْ.

13-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мўъраб исмлар билан мабний исмларни ажратинг.

مَنْ هَذَا؟ هَلْ رَأَيْتَ التِّلْمِيذَ الَّذِي بَكَى أَمْسٍ فِي الْعَصْلِ. دَقَّتِ السَّاعَةُ. صَاحَ الدَّيْكُ. مَا هَذَا؟ مَتَى جِئْتَ؟ كَيْفَ حَالُكَ؟ قِيلَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ: أَيْ لَكَ هَذَا الْعِلْمُ؟ قَالَ: قَلْبٌ عَقُولٌ وَلِسَانٌ سَوْولٌ. أَنَا الَّذِي أُدْرَسُ فِي الْمَدْرَسَةِ الْحُسَيْنِيَّةِ. أَنْتِ الَّتِي ضَرَبْتِ هَذَا الْوَلَدَ. قِيلَ لِعَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ: عَجَلْ عَلَيْكَ الشَّيْبُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ وَكَيْفَ لَا يَعْجَلُ عَلَيَّ وَأَنَا أَعْرَضُ عَقْلِي فِي كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ. الشَّيْبُ حِطَامُ الْمَنِيَّةِ. جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى رَجُلٍ بِدِرْهَمٍ، فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ هَذَا زَائِفٌ فَمَنْ أَعْطَاكَهُ؟ قَالَ لِمَنْ مِثْلُكَ.

14-машқ. Йигирмата исм келтиринг. Буларнинг ўнтаси мўъраб ва ўнтаси мабний бўлсин:

7-§

ناحو

Наҳв

20. Жумлаларнинг турланиши сабабли калиманинг охири ўзгариши ва ўзгармаслигини билдирадиган илмга «**наҳв илми**» дейилур.

Демак наҳв илми, калималарнинг жумлага кириб, охирларини ўзгариш ёки ўзгармаслигини текширади.

Масалан араб тилидаги сўзларнинг охири тўрт хил кўринишда бўлади. Улар;

1. Рафъ - مُعَلِّمٌ (ўқитувчи, дамма), مَرْفُوعٌ – исмда ва феълда бўлади.
2. Насб - مُعَلِّمًا (ўқитувчини, фатҳа), مَنْصُوبٌ – исмда ва феълда бўлади.
3. Жар - مُعَلِّمٍ (ўқитувчининг, касра), مَجْرُورٌ - фақат исмда бўлади.

4. Жазм – $مَ يُعَلِّمُ$ (суқун), $مَخْرُومٌ$ - фақат феълда бўлади.

Охиридаги бу ҳаракатлар қай даражада муҳим эканини қуйидаги мисолдан билиб оламиз:

$كَسَرَ مَحْمُودٌ الْقَلَمَ$ Маҳмуд қаламни синдирди, десак, бу ерда $مَحْمُودٌ$ нинг охирига дамма яъни, (у) қўйдик. Чунки араб тили қоидасига биноан ишни бажарувчи фоилга дамма қўйилади.

$قَلَّمَ$ сўзи охирига фатҳа яъни, (а) қўйдик. Чунки араб тили қоидасига биноан бажарилмиш, яъни мафъулум бихга фатҳа қўйилади.

Биз ана шу арабий матндаги $مَحْمُودٌ$ сўзи охирига дамма қўйиш ўрнига янглишиб, фатҳа қўйиб $مَحْمُودًا$ десак, ва $قَلَّمَ$ сўзи охирига фатҳа қўйиш ўрнига янглишиб, дамма қўйиб $قَلَّمَهُ$ десак маъно бутунлай ўзгариб “Қалам Маҳмудни синдирди” бўлиб қолади. Ҳеч қачон қалам Маҳмудни синдирмайди, балки Маҳмуд қаламни синдиради.

Бундан ташқари, наҳв илми калималарнинг эъроб, бино жиҳатидан ҳолатларни текширадиган илмдир.

21. Сарф илми эса, калималарнинг ёлғиз ҳолини текширади.

Масалан, « $خَرَجَ$ - чиқди», « $يَخْرُجُ$ - чиқади», « $خَارِجٌ$ - чиқувчи», « $خَارِجِيٌّ$ - хорижий, ташки», « $مَخْرَجٌ$ - чиқиш жойи», « $مُتَخَرِّجٌ$ - битириб чиққан» сўзларининг ўзаги- $خ ر ج$ дир.

« $كَشَفْتُ$ – очдим», « $مَكْشُوفٌ$ – очилган», « $كَشَّافٌ$ – кашфиётчи, очувчи», « $اِكْتِشَافٌ$ – кашф қилиш, очиш» сўзларининг ўзаги- $ك ش ف$ дир.

Араб тилида пул майдалаш билан шуғулланадиган кишини $صَرَّافٌ$ (сарроф) дейилади. Демак сўзларни ҳам майдалаб, ҳар-турлик қилиб берадиган фанни ана шу ўзакдан олинган $صَرَّفٌ$ номи билан аталади. Чунки сарф фанида битта масдарни олиб, уни 192 га бўлинади.

1. Феъли мозий маълум: 14-хил.
2. Феъли мозий мажҳул: 14-хил.
3. Феъли музореъ маълум: 14-хил.
4. Феъли музореъ мажҳул: 14-хил.
5. Исми фоъил: 6-хил.
6. Исми мафъул: 6-хил.
7. Феъли жаҳд маълум: 14-хил.
8. Феъли жаҳд мажҳул: 14-хил.
9. Феъли нафий маълум: 14-хил.
10. Феъли нафий мажҳул: 14-хил.
11. Амр ҳозир: 6-хил.
12. Амр ғоиб: 8-хил.
13. Амр ғоиб мажҳул: 14-хил.
14. Феъли наҳий маълум: 14-хил.

15. Феъли наҳий мажҳул: 14-хил.
 16. Исми замон ва макон: 3-хил.
 17. Исми олат: 3-хил.
 18. Исми тафзил: 6-хил.

22. Наҳв фанида кўпроқ эътибор мўъраб калималарга қаратилади. Чунки мабний феъллар оз сонлидир. Мабний исмлар эса, бир қоидага кирмайди, балки луғат китобларга мурожаат қилиб ҳамда кўп эшитиб ва кўп ўқиш орқали билинади. Бундан кейин феълнинг рафъ, насб, жазм ўринлари ва исмнинг рафъ, насб, жар ўринларини текшириш билан шуғулланамиз.

8-§

محال الفعل الناصبة

ФЕЪЛНИНГ НАСБ ЎРИНЛАРИ

23. Феъл ушбу тўрт ҳарфнинг биридан кейин келса, мансуб (фатҳа) бўлади.

أَنَّ – (моқ, ш, - иш)

لَنْ – (ҳеч, эмас)

كَيْ – (учун)

إِذَنْ – (ундай бўлса).

أُرِيدُ أَنْ أَتَعَلَّمَ التَّحْوِ – наҳвни таълим олмоқни хоҳлайман.

لَنْ يَفُوزَ الْكَسَلَانُ – дангаса ҳеч муваффақият қозонмайди.

اسْمِعْ كَيْ تَفْهَمَ – тушуниш учун қулоқ сол.

إِذَنْ تَنَالَ الْجَائِزَةَ سَأَجْتَهِدُ، – фаол бўламан, ундай бўлса мукофотга эришасан.

24. Баъзи бир ўринларда ўзи маҳзүф бўлиб, ف، وَ، حَتَّى، ل، каби ҳарфлар ордидан феъли музореъни насбли қилади.

حَضَرْتُ لِأَنْ أَسْمَعَ، لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقِي وَتَأْتِي مِثْلَهُ، إِصْبِرْ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ. اجْتَهِدْ فَتَنَالَ الْجَائِزَةَ.

Булар аслида:

حَضَرْتُ لِأَنْ أَسْمَعَ، لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقِي وَأَنْ تَأْتِي مِثْلَهُ، إِصْبِرْ حَتَّى أَنْ أَرْجِعَ إِلَيْكَ. اجْتَهِدْ فَأَنْ تَنَالَ الْجَائِزَةَ.

15-машқ. Қуйидаги жумлалардаги феъли музореъларга насб аломатларини қўйинг:

جئتُ كَيْ اتَّعَلَّمَ. لَنْ تَنَالَ الْجَائِزَةَ حَتَّىٰ بَجْتَهْدَ كَثِيرًا. قَالَ لِي أُرِيدُ أَنْ أُزَوِّدَ. قُلْتُ إِذْنُ أُرْمِكُ. لَا تَأْكُلْ وَتَمَشِي فِي الشَّوَارِعِ. لَا تُعْضِبْ رَئِيسَكَ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ. قَالَ التَّلْمِيزُ: أَنَا أَجْتَهْدُ كَثِيرًا، قُلْتُ: إِذْنُ تَنْجَحُ فِي الْإِمْتِحَانِ. لِأَسْعِيَنَّ حَتَّىٰ أَرْضِيكَ. لَا تَحْسَبِ الْمَجْدَ تَمْرًا أَنْتَ آكِلُهُ لَنْ تَبْلُغَ الْمَجْدَ حَتَّىٰ تَلْعَقَ الصَّبْرًا

16-машқ. Қуйидаги жумлаларда феъли музореъларни нима билан мансуб бўлганлигини ва ундаги насб аломатларини нима сабабли бўлганини сўзланг:

(Ушбу тарика: **فَعْلُوكُمْ** феъли музореъ кى сабабли мансуб. Насб аломати ҳазфи нун (нун тушиб қолгани) **يَعْدَى** феъли музореъ, **لَنْ** сабабли мансуб. Насб аломати фатҳаи муқаддара.....).

إِتَعَبُوا فِي شَبَابِكُمْ كَيْ تَحْضُلُوا عَلَى الرَّاحَةِ فِي شَيْخُوخَتِكُمْ. هَذَا التَّلْمِيزُ لَنْ يَتَعَدَى اللَّيْلَةَ. جُودُوا فَتَسُودُوا. لَمْ يَجُودُوا فَيَسُودُوا. هَلْ تَظْلِمُنِي وَأَنْصِفَكَ. لَا تَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبِ اللَّبَنَ. إِذْهَبْ إِلَى النَّمْلَةِ لِتَسْتَعْلَمَ الْإِجْتِهَادَ. إِتَعَبُوا صِغَارًا حَتَّىٰ تَسْتَرْيَحُوا كِبَارًا. لَنْ تُحْرِزُوا الْمَجْدَ إِلَّا بِالْجِدِّ.

لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِي مِثْلَهُ عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ

17-машқ. Қуйидаги жумлалардаги хатоларни тузатиб ёзинг:

وَأَنْ تَصُومُونَ خَيْرٌ لَكُمْ. لَنْ تَنَالَوْنَ الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُونَ مِمَّا تُحِبُّونَ. إِجْتَهِدِي كَيْ تَنَالِيَنَّ الْجَائِزَةَ. لَا أُزَوِّدُكَ فَتَهْجُرِي. خَطَرَ لِي أَنْ أُزَوِّدَكَ أَمْسِي فَمَا قَدَرْتُ. يُرِيدُ أَنْ يَقِفَ عَلَى تَارِيخِ الْعَبَّاسِيِّينَ. قَالَ: لِي سَأَخْطُبُ فِي الْحَاضِرِينَ، قُلْتُ: إِذْنُ تَهَيِّجُ عَوَاطِفَهُمْ. قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: إِيَّاكَ وَمُؤَاخَاةَ الْأُمَمِ لِأَنَّهُ رُبَّمَا أَرَادَ أَنْ يَنْفَعَكَ فَضَرَّكَ.

معاني الكلمات: سۆزلارнинг маънолари

сени зиёрат қилмоқни	أَنْ أُزَوِّدَكَ	етишмайсан	لَنْ تَنَالَ
ғазаб қилма	لَا تُعْضِبْ	кўча	شَارِعٌ، (شَوَارِعُ)
надомат чекканлар	الْخَاسِرِينَ	бошлиқ	رَئِيس
албатта ҳаракат қиламан	لِأَسْعِيَنَّ	муваффақият қозонасан	تَنْجَح
шарафлик	الْمَجْدَ	ҳисоблама	لَا تَحْسَبِ
яламагунча	حَتَّىٰ تَلْعَقَ	хурмо	تَمْرٌ
йигит	شَابٌ، (شَبَابٌ)	машаққатни кўтаринглар	إِتَعَبُوا
қарилик	شَيْخُوخَتِكُمْ	қўлга киритишларинг учун	كَيْ تَحْضُلُوا

сахий бўлинглар	جُودُوا	ҳеч овқатланмайди	لَنْ يَتَعَدَى
сенга инсоф қиламан	وَأَنْصِفَكَ	ҳукмрон бўласизлар	فَتَسُودُوا
қўлга киритмайсизлар	لَنْ تُخْرِزُوا	ҳатти-ҳаракат, фаоллик	الْإِجْتِهَاد
келтириш, бажариш	تَأْتِي	қайтармагин	لَا تَنْهَ
менинг фикримга келди	خَطَرَ لِي	мендан ҳижронда бўлсанг	فَتَهْجُرْنِي
ҳаяжонга келтирасан	تُهَيِّجُ	устида тўхталмоқ	أَنْ يَقِفَ
сақлангин, четда бўл	إِيَّاكَ	ҳиссиёт	عَاطِفَةٌ، (عَوَاطِفُ)
эҳтимол	رَبِّمَا	дўст биродар бўлмоқ	مُواخَاةَ

9-§

محال الفعل الجازمة

ФЕЪЛНИНГ ЖАЗМ ЎРИНЛАРИ

25. Феъл қуйидаги ўн олти калималарнинг биридан кейин келса, мажзум (сукун) бўлади. Улар:

لَمْ، لَمَّا، لَأَمْ الْأَمْرِ، لَا نَاهِيَةَ، إِنَّ، إِذْمَا، مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، أَيَّانَ، أَيَّنَمَا، أَيَّ، حَيْثُمَا، كَيْفَمَا، أَيُّ.

26. Сукун ўқитувчи ҳарфлардан аввалги тўрттаси, биргина феълни жазм қилади.

– لَمْ يَذْهَبَ أَحَدٌ – *Бирор киши кетмади:* (لَمْ – ма)

– تَعَلَّمَ الْقِرَاءَةَ وَلَمَّا يَكْتُبُ – *Ўзмас ҳам ўқишни ўрганди:* (لَمَّا – ма)

– مُرِّبِنَا فَاحْتَرَمْنَا مُعَلِّمَهُ – *Ўғлингга буюргин ўқитувчисини ҳурмат қилсин:*
(لَأَمْ الْأَمْرِ – амр ломи)

– لَا تَيْأَسُ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ – *Аллоҳнинг раҳматидан ноумид бўлма:* (لَاءَ النَّهْيِ – нахий ломи)

Қолган ўн икkitаси икки феълни жазмли қилади. Бу феъллардан аввалгиси «**феъли шарт**», иккинчиси эса «**жавоби шарт**», деб аталади.

– *اِنْ تَرَحِمْتَ رَحِمْنَا* – *Агар раҳм қилсанг раҳм кўрасан:* (*اِنْ* – агар)

– *اِذَا تَعَلَّمْتَ تَعَلَّمْنَا* – *Қачонки таълим олсанг ривожланасан:* (*اِذَا* – қачонки)

– *مَنْ يَطْلُبْ يَجِدْ* – *Ким талаб қилса топади:* (*مَنْ* – ким)

– *مَا تَحْصِلَ فِي الصَّبْرِ يَنْفَعَكَ فِي الْكِبَرِ* – *Ёшликда нимани қўлга киритсанг катта бўлганигда манфаат кўрасан:* (*مَا* – нима)

– *مَهْمَا تُبْطِنُ تُظْهِرُهُ الْاَيَّامُ* – *Қачон яширсанг кунлар очиб ташлайди:* (*مَهْمَا* – қачон)

– *مَنْ يَصْلُحْ بَاطِنُكَ يَصْلُحْ ظَاهِرُكَ* – *Қачон ички кўринишинг ислоҳ бўлса устки кўринишинг ҳам ислоҳ бўлади:* (*مَنْ* – қачон)

– *اَيَّانَ تَسْأَلُنِي اُجِبْكَ* – *Қачон мендан сўрасанг сенга жавоб бераман:* (*اَيَّانَ* – қачон)

– *اَيْنَمَا تَذْهَبْ تُكْرِمُ* – *Қаерда бўлмасин борсанг ҳурмат кўрасан:* (*اَيْنَمَا* – Қаерда бўлмасин)

– *اِنِّي يَذْهَبُ صَاحِبُ الْمَالِ يُكْرِمُ* – *Мол соҳиби қаерга бормасин ҳурмат қилинади:* (*اِنِّي* – қаерда)

– *حَيْثُمَا تَنْزِلُ تُكْرِمَا* – *қайси жойга тушсангиз ҳурмат қилинасизлар:* (*حَيْثُمَا* – қайси жойга)

– *كَيْفَمَا تَكُنْ يَكُنْ قَرِينُكَ* – *қандай бўлсанг дўстинг ҳам шундай бўлади:* (*كَيْفَمَا* – қандай)

– *اَيُّ كِتَابٍ تَقْرَأُ تَسْتَفِيدُ* – *қайси китобни ўқисанг фойда оласан:* (*اَيُّ* – қайси)

18-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мажзум феълларнинг жазм аломатларини белгила:

اَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ. لَا تَكْسَلُ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ. لَمْ يَكْنِسُوا الدَّارَ. قُطِفَ الثَّمَرُ وَلَمَّا يَنْضَجْ. مَتَى تَتَّقِنِ الْعَمَلَ تَبْلُغِ الْأَمَلَ. أَيُّهَا الْأَوْلَادُ، لِيَكُنْ لَكُمْ رَغْبَةٌ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ. إِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوُهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ. مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ. مَا تَفْعَلُوهُ فِي الدُّنْيَا ثَلَاثُوهُ فِي الْآخِرَةِ. إِنْ تَقُمْ أَقْمِ. حَيْثُمَا تَذْهَبْ أَذْهَبْ. أَيُّ يَوْمٍ تُسَافِرُ أُسَافِرُ مَعَكَ. حَيْثُمَا تَسْتَقِيمُ يُقَدِّرُهُ لَكَ اللَّهُ بِحَاجَا. مَهْمَا تَكُنْ حَاجَتُكَ أَفْضَلُهَا لَكَ. كَيْفَمَا تَفْعَلْ أَفْعَلْ. لَمْ يَذْهَبْ مُحَمَّدٌ الْيَوْمَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ. أَيَّانَ تُحْسِنُ إِلَى الْفُقَرَاءِ يَمْدَحُكَ النَّاسُ.

19-машқ. Суқун ўқитувчи ҳарфлардан كَيْفَمَا، أَيْنَمَا، مَتَى، إِنْ، نَاهِيَه، لَمْ، لَمَّا، لَمْ الْأَمْرِ، لَا نَاهِيَه، إِنْ، مَتَى، أَيْنَمَا، كَيْفَمَا ларни қўшиб, биттадан мисол келтиринг.

20-машқ. Қўйдаги феъллардан мансубларининг остига бир чизиқ, мажзумларнинг остига икки чизиқ чизинг.

لِيُنْفِقَ دُوسَعَةً مِنْ سَعَتِهِ. أَرَدْتُ أَنْ أَذْهَبَ إِلَيْكَ فَلَمْ أَقْدِرْ. إِذْمَا تَتَّقِ تَرْتَقِ. لَمَّا يُشْمِرُ بُسْتَانَنَا وَقَدْ أَمْرَتِ الْبَسَاتِينُ. جِئْتُ كَيْ أَسْأَلَكَ عَنْ هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ الصَّعْبَةِ. أَلَيْسَ تَكُنْ يَرْكَ اللَّهُ. مَتَى يَحْسُنْ أَخْلَاقُكَ يَكْثُرْ أَصْدِقَاؤُكَ. لِيَلْزِمَ كُلُّ إِنْسَانٍ حَدَّهُ. لَمَّا صَرَخَ التَّلْمِيذُ الْأَحْمَقُ بِأَنَّهُ سَيَتْرُكُ الدَّرُوسَ أَجْبُثُهُ إِذَنْ تَعْصَّ الْأَنَامِلَ حَسْرَةً. لَا يَجُوزُ فِي قَانُونِ الصَّحَّةِ أَنْ تَتَّقَلَ مِنْ مَكَانٍ حَارٍّ إِلَى مَكَانٍ بَارِدٍ وَلَا أَنْ يَجْلِسَ أَوْ تَنَامَ عَلَى أَرْضٍ رَطْبَةٍ وَلَا أَنْ تَتَعَرَّضَ لِمَجْرَى الْهَوَاءِ وَلَا يَلْزِمَ أَنْ تَشْرَبَ مَاءً بَارِدًا إِذَا كُنْتَ حَارًّا وَلَا أَنْ تَسْتَحِمَّ أَوْ تَغْتَسِلَ بَعْدَ الْأَكْلِ.

21-машқ. Қўйдаги жумлалардаги калималарга тегишли ҳаракатларни қўйинг:

قَالَ الْفَاسِقُ: إِنِّي سَأْتُوْبٌ، فُلْتُ: إِذَنْ يَغْفِرْكَ اللَّهُ. لَنْ أَتْرَكَكَ حَتَّى أَمُوتَ. إِنْ بَجْتَهْدِ تَنْلِ الْعُلَى. لَمْ يَسْمَعُوا فِيْهِمْهُمَا. مَنْ يَفْعَلُ الْخَيْرَ يُجْزِ عَلَيْهِ. لَمْ يَزِرْ كِاسْلَانٌ فِيْحِصْدُ. لَمْ يَقْرَأِ الدَّرْسَ. كَيْفَمَا تَعَامَلِ النَّاسَ يَعَامِلُوكَ. أَيَّانَ تَحْسُنُ سِرِّيْرَتَكَ تُحْمَدُ سِيْرَتَكَ. لَمْ يَبِرِ الْقَلَمَ. هَمَّكَ اصْرَفَهُ إِلَى جَائِزَةٍ *** إِنْ تَنَلَهَا تَنْلِ الْفَخْرَ الْأَجَلَ.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

Дангасалик қилма	لَا تَكْسَلْ	Сизларни топади	يُذَرِّكُمْ
узилди	فُطِفَ	супурмадилар	لَمْ يَكْنِسُوا
пишмаганида	لَمَّا يَنْصَجْ		تَمَرَ، (أَثْمَار)
орзу	أَمَلٌ، (أَمَال)	Чиройли суратда бажарсанг	تُتَقَنُ
Қизиқиш, рағбат	رَغْبَةٌ	бўлсин	لِيَكُنْ
яширсангизлар	تُخْفُوا	Очиқчасига бажарсанглар	تُبْدُوا
ёмонлик	سُوْءٌ، (أَسْوَاءٌ)	Сизларни ҳисоб- китоб қилади	يُحَاسِبُكُمْ
Бажарган нарсаларингиз	مَا تَفْعَلُوهُ	жазолайди	يُجْزِ
турсангиз	تَقَمُّ	йўлиқасиз	تُلَاقُوهُ
Истиқоматда бўлсангиз	تَسْتَقِمُّ	Сафар қилсангиз	تُسَافِرُ
муваффақиятни	يُجَاحًا	Унда тақдир қилади	يُقَادِرُهُ
Уни адо этаман	أَقْضِيهَا	ҳожатинг	حَاجَتِكَ
Қамбағал	فَقِيرٌ، (فُقَرَاءٌ)	Эҳсон, яхшилик	تُحْسِنُ

		қилсанг	
Инфоқ қилсин	لِيُنْفِقَ	Сени мақтайди	بِمَدْحِكَ
Мол-мулкидан	مِنْ سَعَتِهِ	Бадавлат киши	دُوسَعَةٍ
Тақво қилсанг	تَتَّقِ	Қурбим етмади	لَمْ أَقْدِرْ
Мева бермади	لَمَّا يُثْمِرْ	ривожланасан	تَزْتَقِي
келдим	جِئْتُ	боғ	بُسْتَانٌ، (بَسَاطِينُ)
Сени кўради	يَرَكَ	Қийин, жумбоқ	الصَّعْبَةَ
Лозим тутсин	لِيَلْزَمَ	дўст	صَدِيقٍ، (أَصْدِقَاءُ)
Аниқ гапирди	صَرَخَ، يُصْرَخُ، صَرَخَ	Ўз чегарасини	حَدَّهُ
тишлайди	نَعَضُ	Жавоб бердим	أَجَبْتُهُ
Хасрат-надомат	حَسْرَةً	Бармоқ учи	أُتْمَلُ، (أَنَامِلُ)
соғлик	الصِّحَّةَ	қонун	قَانُونٌ، (قَوَائِينُ)
иссиқ	حَارٌّ	Кўчиб ўтмоғинг	أَنْ تَنْتَقِلَ
нам	رَطْبَةً	совуқ	بَارِدٌ
Ҳаво йўналиши	لِمَجْرَى الْهَوَاءِ	Кўндаланг турмоғинг	أَنْ تَتَعَرَّضَ
Ғусл қилмоғинг	تَغْتَسِلَ	Ҳаммомга тушмоғинг	أَنْ تَسْتَحِمَّ
Сени кечиради	يُعْفِرُكَ	Тавба қиламан	سَأُتُوبُ
етишасан	تَنْلُ	Сени ҳеч тарк қилмайман	لَنْ أَتْرَكَكَ
Мукофот олади	يُجْزَى	Олийлик	الْعُلَى
Муомала қилсанг	تُعَامَلُ	Териб оларди	فِيحْصُدُ
Сийратинг, ахлоқинг	سِيْرَتِكَ	Ички томонинг	سِرِّيْرَتِكَ
етишасан	تَنْلُ	Учини чиқармади	لَمْ يَبْرِ

10-§

محل الفعل الرافعة

ФЕЪЛНИНГ РАФЪ ҲРИНЛАРИ

27. Феълнинг олдида насб (фатҳа ўқитувчи ҳарфлар) билан жазм (суқун ўқитувчи ҳарфлар)дан ҳеч бири бўлмаса у рафъ (дамма) бўлади.

каби. يَفْرَأُ التَّلْمِيذُ، يَكْتُبُ الْمُعَلِّمُ

Маъноси: Ўқувчи ўқияпти, ўқитувчи ёзаяпти.

Танбех: Мабний феъллардан бирортаси эъроб ўринларидан бир ўринга тушса, унга ҳеч бир ўзгариш киритилмайди. Балки «эъроби маҳаллан» деб кетилади.

Масалан: **جيء** да **ان جئت** **أكرمته** феъли мозий, сукунга биноан мабний, маҳаллан жазмда, дейилади.

22-машқ. *Қуйидаги жумлалардаги марфуъ феълларнинг дамма билан марфуъ бўлганлари остига бир чизиқ, нун билан марфуъ бўлганларини остига икки чизиқ чизинг:*

الْجَاهِلُ يَعْتَمِدُ عَلَى نَسَبِهِ وَالْعَاقِلُ يُعْوَلُ عَلَى أَدَبِهِ. يَرْتَفِعُ قَدْرُ الْإِنْسَانِ بِفَصَاحَةِ اللِّسَانِ. إِنْتَانِ لَا يَشْبَعَانِ، طَالِبٌ عِلْمٍ وَطَالِبٌ مَالٍ. تُبْصِرِينَ عُيُوبَ غَيْرِكِ وَلَا تَنْظُرِينَ إِلَى عُيُوبِكِ. يُكْرَمُ الْمُعَلِّمُ. الْآبَاءُ يُحْتَرَمُونَ. الْكَبِيرُ وَالْعَجَبُ يَسْتَلْبَانِ الْفَضَائِلَ وَيُكْسِبَانِ الرَّذَائِلَ. التَّلَامِيذُ الْمُحْتَشِدُونَ لَا يُلَامُونَ. تُرِيدِينَ إِذْرَاكَ الْمَعَالِي رَحِيصَةً. الْمَرِيضُ لَا يَسْرُهُ شَيْءٌ. كَلْبَةٌ عَيَّرَتْ لِبُوءَهُ فَقَالَتْ أَنَا أَلِدُ تَمَائِيَةً فِي بَطْنٍ وَاحِدٍ وَأَنْتِ لَا تَلِدِينَ إِلَّا وَاحِدًا. فَقَالَتِ اللَّبُوءَةُ: إِلَّا أَنِّي أَلِدُ أَسَدًا وَأَنْتِ لَا تَلِدِينَ إِلَّا الْكِلَابَ.

23-машқ: *Қуйидаги жумлалардаги мансуб, марфуъ, мажзум феълларни ажратинг:*

مَهْمَا يَكُنْ فِي ضَمِيرِكَ يَظْهَرُ عَلَى جَبِينِكَ. الْفَلَاحُونَ يَشْتَعِلُونَ فِي الصَّيْفِ كَثِيرًا يَحْرَثُونَ الْأَرْضَ وَيَزْرَعُونَ وَيَحْشُونَ الْحَشِيشَ وَيَحْصُدُونَ الزَّرْعَ. الْحَائِمُ يُصْنَعُ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَغَيْرِ ذَلِكَ مِنَ الْمَعَادِنِ. سَعِيدٌ لَمْ يَفْهَمْ دَرْسَهُ. لَمَّا يَفْهَمُ هَذَا الْبَلِيدُ دَرْسَهُ. إِذَا تَتَعَلَّمَ تَنْحَجُ. لَنْ يُفَوِّزَ الْكَسَلَانُ. مَنْ يَعِفَّ عَنِ الرِّلَاتِ يَأْمَنَ الْعَثْرَاتِ. قَلِيلٌ تَدُومُ عَلَيْهِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ تَنْقَطِعُ عَنْهُ.

24-машқ. *Қуйидаги жумлалардаги феълларнинг тақдиридаги ҳаракатларини айтинг:*

يُحِبُّ الْعَاقِلُ أَنْ تَبْقَى آثَارُهُ. الْحَقُّ يَغْلُو. مُحَمَّدٌ يَبْرِي قَلَمَهُ. الْمُسْلِمُ يَحْشَى اللَّهَ. لَا يَزِمِي الْعَاقِلُ بِنَفْسِهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ. الْقَوِيُّ مِنْ يَمُوتِ عَلَى فَهْرٍ نَفْسِهِ. أَدْعُو اللَّهَ كُلَّ لَيْلَةٍ. يَغْوِي الذَّنْبُ. يُبْرِي الْقَلَمُ. سَلِيمٌ يَتَعَشَّى وَتَحْمُودٌ يُصَلِّي. لَنْ يَرْضَى عَنْكَ مُعَلِّمُكَ وَأَنْتِ تَلْعَبُ دَائِمًا.

25-машқ. *Қуйидаги жумлалардаги мўъраб феъллар билан мабний феълларни ажратинг ҳамда бино ва эъроб аломатларини айтиб беринг:*

أَكْتُبُ خَيْرَ الَّذِي تَسْمَعُ وَاحْفَظْ خَيْرَ الَّذِي تَكْتُبُ. أَيْ شَيْءٍ تَفْعَلُهُ جُحَازَ عَلَيْهِ. قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ، مَا اسْمُ الْمَرَقِ عِنْدَكُمْ؟ – قَالَ السَّحِينُ. قِيلَ فَإِذَا بَرَدَ؟ – لَا نَشْرَبُهُ حَتَّى يَبْرَدَ. جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَعْيَابِ، فَقَالَ لَهُ: أَنَا جَارُكَ وَقَدْ مَاتَ أَحِبِّي فَلَا تَنْفُرْ لِي بِكَفْرِي. قَالَ: لَا وَاللَّهِ مَا عِنْدِي الْيَوْمَ شَيْءٌ وَلَكِنْ جِئْتُ بَعْدَ أَيَّامٍ فَسَيَكُونُ الَّذِي تُحِبُّ.

دُبَابَةٌ وَقَعَتْ عَلَيَّ قَرْنِ نَوْرٍ وَظَنَنْتُ أَنَّهَا تَقَلَّتْ عَلَيَّ. فَقَالَتْ لَهُ إِنَّ كُنْتُ قَدْ تَقَلْتُ عَلَيْكَ فَأَعْلِمْنِي حَتَّى أُطِيرَ عَنْكَ. فَقَالَ لَهَا النَّوْرُ:
يَا هَذِهِ! مَا شَعَرْتُ بِنُزُولِكَ حَتَّى يُرِيحَنِي فِرَاقُكَ.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

суянди	اعْتَمَدَ، يَعْتَمِدُ، اعْتَمَدَ	жоҳил	الجَاهِلُ
ақлли	عَاقِلٌ، (عُقْلَاءٌ)	насаб	نَسَبِهِ
Одоб-ахлоқ	أَدَبٌ، (آدَابٌ)	таянади	عَوَّلَ، يُعَوِّلُ، عَوَّلَ
Фасоҳати билан	بِفَصَاحَةٍ	Баландлайди	ارْتَفَعَ، يَرْتَفِعُ، ارْتَفَعَ
Мол-дунё	مَالٌ، (أَمْوَالٌ)	тўймайди	لَا يَشْبَعَانِ
айб	عَيْبٌ، (عُيُوبٌ)	кўрасизлар	تُبْصِرِينَ
ота	أَبٌ، (آبَاءٌ)	Ҳурмат қилинади	يُكْرَمُ
кибр	الْكِبْرُ	Ҳурмат қилинадилар	يُحْتَرَمُونَ
Иккови тортиб олади	يَسْتَلْبِانِ	ғурур	العُجْبُ
Ўзига касб қилади	يُكْسِبَانِ	фазилат	فَضِيلَةٌ، (فَضَائِلٌ)
Маломат қилинмайдилар	لَا يُلَامُونَ	разолат	رَذَائِلٌ، (رَذَائِلٌ)
Олий мартаба	الْمَعَالِي	топмоқ	إِدْرَاكَ
Хурсанд қилмайди	لَا يَسُرُّهُ	Арзон, арзимас	رَحِيصَةٌ
айблади	عَيَّرَتْ	Она ит	كَلْبَةٌ
туғаман	أَلِدُ	Она шер	لَبْوَةٌ
туғмайсан	لَا تَلِدِينَ	қорин	بَطْنٌ، (بُطُونٌ)
итвачча	الْكِلَابُ	шерхон	أَسَدًا
кўринади	يُظْهَرُ	Виждон, қалб	ضَمِيرٌ
деҳқон	فَلَّاحٌ، (فَلَّاحُونَ)	пешона	جَبِينٌ
хайдайдилар	يَجْرُونَ	Машғул бўладилар	يَشْتَعِلُونَ
Ўт-ўлан	الْحَشِيشُ	ўрадилар	يَحْشُونَ
узук	الْحَنَاطِمُ	Териб оладилар	يَخْصِدُونَ
олтин	الذَّهَبُ	ясалади	يُصْنَعُ
Маъдан, кон	مَعْدِنٌ، (مَعَادِينٌ)	кумуш	الْفِضَّةُ
Эси паст	الْبَلِيدُ	тушунмади	لَمْ يَفْهَمْ
Ҳаргиз ғалабага эришмайди	لَنْ يَفُوزَ	Муваффақият қозонасан	تَنْجَحُ
янглишиш	الرَّيْلَاتُ	сақланса	يَعِيفُ

қоқилиш	العثرات	Омонда бўлди	أَمِنَ، يَأْمَنُ، ائْتَمَنَ
Узилиб қоладиган	تَنَقَّطُ عَنْهُ	Давом этади	تَدْوَمُ
изи	آثَارُهُ	қолмоғини	أَنْ تَبْقَى
Учламоқ (қаламни)	بَرَى، يَبْرِى، اِبْرَ	Олий бўлди	عَلَى، يَعْلُو، أُعْلَى
ташламайди	لَا يَزِمِي	кўрқди	خَشِيَ، يَخْشَى، اِخْشَى
Кучли бўлса	قَوِي، يَقْوَى، اِقْوَى	ҳалокат	التَّهْلُكَةَ
бўри	ذَيْبٌ، (ذَيْبٌ)	Улиди, вовуллади	عَوَى، يَعْوِي، اِعْوَى
Намоз ўқиди	صَلَّى، يُصَلِّي، صَلَّى	Кечки овқатни евоқ	تَعَشَّى، يَتَعَشَّى، تَعَشَّ
доимо	دَائِمًا	Рози бўлди	رَضِيَ، يَرْضَى، اِرْضَ
жазоланасан	بُحَّاز	Қайси нарса	أَيَّ شَيْءٍ
Бульон, шўрва	الْمَرْقُ	аъробий	أَعْرَابِيٌّ
совуди	بَرَدٌ، يَبْرُدُ، اُبْرُدُ	Иссик, қайнатма	السَّحِينُ
келди	جَاءَ، يَجِيءُ، جِئَ	кафан	كَفَنٌ، (أَكْفَانٌ)
қўнди	وَقَعَتْ	пашша	ذُبَابَةٌ
буқа	ثَوْرٌ، (ثَيْرَانٌ)	шоҳ	قَرْنٌ
Менга билдир	أَعْلَمَنِي	Оғир келди	ثَقُلَ، يُثَقِّلُ، ثَقُلَ
Ҳис қилмадим	مَا شَعَرْتُ	учаман	أَطِيرُ
Роҳат берса менга	يُرِيحُنِي	қўнганингни	بُنْزُولِكِ

مرفوعات

11-§

محال رفع الاسم

ИСМНИНГ РАФЪ ЎРИНЛАРИ

28. Исм олти ўринда марфуъ бўлади:

1. Фоъил.
2. Ноиб фойил.
3. Мубтадо.

4. Хабар.
5. «Кана» ва ахавотининг исми (афъолу ноқиса).
6. «Инна» ва ахавотининг хабари (хуруфи мушаббаҳа билфеъл).

Танбех: Тавобеъ яъни, эргашувчилар билан 7 хил бўлади.

29. «Кана»нинг ахавоти (издошлари) ушбу феъллардир:

كَانَ، أَصْبَحَ، أَضْحَى، ظَلَّ، بَاتَ، أَمْسَى، مَا زَالَ، مَا بَرِحَ، مَا انْفَلَكَ، مَا فَتِيَءَ، مَا دَامَ، صَارَ، لَيْسَ.

30. «Инна»нинг ахавотлари ушбу ҳарфлардир:

إِنَّ، أَنْ، كَأَنَّ، لَكِنَّ، لَيْتَ، لَعَلَّ.

26-машқ. *Исм неча ўринда ва қай ўринларда марфуъ бўлади. Тўлалигича ёддан айтиб беринг:*

27-машқ: *«Кана»нинг ахавотларини ҳамда «инна»нинг ахавотларини тартиб билан ёддан айтиб беринг:*

12-§

فاعل

ФОЪИЛ

31. Фоъил – маълум феълдан сўнг келиб, шу феълни ишлаган киши ёки ишлаган нарсани кўрсатиб, ким ёки нима сўроқларига жавоб бўлган исмдир.

каби. لَعِبَ الْوَلَدُ، دَقَّتِ السَّاعَةُ

Маъноси: *Бола ўйнади, соат жиринглади.*

Мана бу мисолларда الْوَلَدُ исми, لَعِبَ маълум феълдан кейин келиб, шу феълни бажарган кишини кўрсатади.

السَّاعَةُ исми دَقَّتِ маълум феъли сўнгидан келиб, шу феълни бажарган нарсани билдиради. Шунинг учун булар «фоъил»дир.

32. Фоъил музаккарда, муаннасада, муфрадда, таснияди, жамда, исми зоҳирда, исми замирда бўлиши мумкин:

каби. جَاءَ الْمُعَلِّمُ، ذَهَبَتِ الْمُعَلِّمَةُ، قَامَ التَّلْمِيذَانِ، قَالَ الْمُعَلِّمُونَ، فَعَدْتُ.

33. Фоъил музаккар бўлганда феъл музаккар бўлиши, фоъил муаннас бўлганда феъл муаннас бўлиши лозим:

каби. فَعَدَ مُحَمَّدٌ، قَامَتْ فَاطِمَةُ

34. Фоъилнинг муфрад, тасния, жам бўлишига қараб, феъл ўзгармайди. Балки муфрад ҳолича туради.

каби. قَامَ الْمُعَلِّمُ، قَامَ الْمُعَلِّمَانِ، قَامَ الْمُعَلِّمُونَ

Маъноси: “Ўқитувчи турди, икки ўқитувчи турди, ўқитувчилар турдилар.

Аммо феъл фоъилдан кейин келса фоъилга мослашади.

каби. قَامَ، الْمُعَلِّمَانِ قَامَا، الْمُعَلِّمُونَ قَامُوا

1-танбех: Фоъил ҳар вақт маълум феълдан сўнг келади. Шунинг учун уни «маълум феълдан сўнг келиб...», деб таъриф қилинади.

2-танбех: Фоъил жамъи таксир (синиқ кўплик) ва муаннас жамъ бўлса ҳам феъл музаккар бўлаверади. جاءت الجوارى، جاء الجوارى каби.

28-Машқ: Қуйидаги фоъилларнинг остига бир чизиқ чизинг:

نَامَ الْوَلَدُ. قُمْتُ فَفَرَأْتُ دَرْسِي. جَاءَتْ فَاطِمَةُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ. طَلَعَ الصُّبْحُ وَعَرَدَ الطَّيْرُ. اِفْتَتَلَ الْجَيْشَانِ خَمْسَةَ أَيَّامٍ. يَنْمُو الْعَقْلُ كَمَا يَنْمُو النَّبَاتُ. خَرَجَ التَّلَامِيذُ إِلَى الدَّارِ. مَاءَ الْهَرِّ وَنَبْحِ الْكَلْبِ. بَحْرِي الرِّيَاحُ بِمَالَا تَشْتَهِي السُّفُنُ. لَمْ كَسَرْتَ الْقَلَمَ؟ لَمْ ضَرَبْتَ الْكَلْبَ؟ ذَهَبْنَا إِلَى الْعَابَةِ. سَأَلْنَا فَأَعْطَيْتُمْ. طَلَعَ النُّجُومُ. دَخَلَتِ الْمُعَلِّمَاتُ الْمَدْرَسَةَ. طَالَ اللَّيْلُ. ذَهَبَ أَبُوكَ إِلَى السُّوقِ.

29-машқ. Қуйидаги исмларнинг олдига бирор феъли мозий келтириб, кичкина жумлалар тартиб этинг:

(Ушбу тариха: صَاحَ الدِيكُ)

الدِيكُ. الْوَلَدُ. الدَّجَاجَةُ. الشَّجَرُ. التَّلْمِيذَةُ. الْكَلَابُ. أَحْوَكُ. أَخْوَاتُكَ. الْبَلْبُلُ. الشَّمْسُ

30-Машқ: Қуйидаги фоъиллардан “дамма” билан марфуъ бўлганини ва “алиф” билан марфуъ бўлганини ҳамда “вов” билан марфуъ бўлганини учга ажратиб ёзинг:

ضَرَبَ الْمُعَلِّمُ أَحَاكَ. إِهْدَمَ سُورَ الْمَدِينَةِ. فَرَّ تَلْمِيذَانِ مِنَ الْمَدْرَسَةِ. تَنَتَّصَبُ أَذُنَا الْفَرَسِ عِنْدَ الْخُوفِ. انْتَشَرَتِ الْأَخْبَارُ. فَرَّ اللَّصُوفُ مِنَ السَّجْنِ. خَرَجَ مِنَ الْبَيْتِ حَيَّةٌ سَوْدَاءُ. نَبَحَتِ الْكَلْبَةُ. تَمَوَّهَ الْهَرَّةُ. كَبُرَ أَبُوكَ. جَاءَ حَمُوكَ. سَارَتِ الْقَوَافِلُ إِلَى مَكَّةَ. يَنْدَمُ الْكَسَالَانُ. قَدِمَ الْمَسَافِرُونَ.

31-Машқ: Қуйидаги фоъиллардан «лафзан» марфуъ бўлганларини ва «маҳаллан» марфуъ бўлганларни ажратиб ёзинг:

دَخَلْتُ الْفَصْلَ. نِمْتُ كَثِيرًا. خَرَجَتِ الْخَادِمَةُ إِلَى السُّوقِ وَاشْتَرَتِ الْبَطِيخَ. اِسْتَهَزَّ السَّمُوعَةُ عِنْدَ الْعَرَبِ بِالْوَفَاءِ. سَاءَ خُلُقُهُ. صَلَّيْنَا الْجُمُعَةَ. كَنَسْتُ الْبَيْتَ. ضَحَكْتُمْ كَثِيرًا. خَلَدَ التَّارِيخُ عَدَلًا عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ. حَارَبَ أَبُو بَكْرٍ الصَّدِيقُ أَهْلَ الرِّدَّةِ وَقَهَرَهُمْ ثُمَّ بَعَثَ الْجَيْشَ إِلَى بِلَادِ فَارِسَ وَالشَّامِ وَفَلَسْطِينَ. لَمْ كَسَرْتُمَا هَذَا الْفِنْجَانَ؟

32-Машқ: Қуйидаги жумлаларни эъробланг:

(Ушбу тарика **رَكَضَ** феъли мозий фатҳага мабний, фатҳаси зоҳир, **الفَرَسُ** марфуъ лафзан дамма билан **رَكَضَ**нинг фоъили.

يَتَعَشَّى феъли музореъ, марфуъ, тақдирдаги дамма билан, **الْحَادِمُ** марфуъ лафзан, дамма билан **يَتَعَشَّى**га фоъил).

رَكَضَ الفَرَسُ. **يَتَعَشَّى** الحَادِمُ. **بَاضَتِ** الدَّجَاحَةُ. **مَاتَ** المَرِيضُ. **نَامَ** العَافِلُونَ. **جَاءَتِ** البُشْرَى. **قَامَتِ** فَاطِمَةُ. **اقْتَتَلَ** الجَيْشَانِ. **تَنَازَعَ** التِّلْمِيذَانِ.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

чикди	طَلَعُ، يَطْلَعُ، اِطْلَعُ	ухлади	نَامَ، يَنَامُ، نَمَّ
сайради	عَزَدَ، يُعَزِدُ، عَزِدْ	тонг	الصُّبْحُ
икки аскар	الجَيْشَانِ	урушди	اقْتَتَلَ، يَقْتَتِلُ، اقْتَتِلْ
ўсимлик	النَّبَاتُ	ўсди	نَمَا، يَنْمُو، اُنْمُ
мушук	الهُرُّ	миёвлади	مَاءٌ، يَمْوُ، مَوْ
эсади	تَجْرِي	вовиллади	نَبَحَ، يَنْبَحُ، اِنْبَحْ
хоҳламаган	بِمَالَا تَشْتَهِي	шамол	الرِّيَاحُ
ўрмон	العَابَةُ	кема	سَفِينَةٌ، (سُفُنٌ)
узайди	طَالَ، يَطُولُ، طُلْ	юлдуз	جُحْمٌ، (جُحُومٌ)
бузилди	اِحْدَمَ، يَنْهَدِمُ، اِنْهَدِمْ	бозор	سُوقٌ، (أَسْوَاقٌ)
қочди	فَرَّ، يَفِرُّ، فِرْ	девор	سُورٌ، (أَسْوَارٌ)
тарқалди	اِنْتَشَرَتْ	кўтарилади	تَنْتَصِبُ
ўғри	اِصَّ، (أُصُوصٌ)	хабар	خَبْرٌ، (أَخْبَارٌ)
илон	حَيَّةٌ	қамокхона	سِجْنٌ، (سُجُونٌ)
қайнотанг	حَمُوكٌ	отанг	أَبُوكٌ
карвон	قَافِلَةٌ، (قَوَافِلٌ)	юрди	سَارٌ، يَسِيرُ، سِرْ
дангаса	الكَسَلَانُ	надомат қилди	نَدِمَ، يَنْدَمُ، اِنْدَمْ
сотиб олди	اشْتَرَتْ	мусофирлар	المُسَافِرُونَ
машхур бўлди	اشْتَهَرَ، يَشْتَهَرُ، اِشْتَهَرَ	тарвуз	البَطِيخُ
ёмон бўлди	سَاءَ، يَسُوءُ، سُؤٌ	донишманд исми	السَّمْوَعُلُ
абдийлаштирди	خَلَدَ، يُخَلِدُ، خَلِدْ	аёллар супурдилар	كُنُسَانٌ
мағлуб қилди	قَهَرَهُمْ	курашди	حَارَبَ، يُحَارِبُ، حَارِبٌ
пиёла	الفَنجَانُ	аскар	جَيْشٌ، (جُيُوشٌ)

13-§

نائب فاعل

НОИБИ ФОЪИЛ

35. Ноиби фоъил – мажхул феълдан сўнг келиб, тушириб қолдирилган фоъил ўрнига ноиб бўлган исмдир.

كُسِرَ الْقَلَمُ، سُرِقَتِ السَّاعَةُ

Маъноси: қалам синдирилди, соат ўзгирланди.

Мана бу мисоллардаги *كُسِرَ* билан *سُرِقَتِ* сўзларининг иккиси ҳам мажхул (ноаник) феъллардир. Буларнинг фоъили зикр этилмай, тушириб юборилган. Шу мажхул феъллардан сўнг келган *الْقَلَمُ* билан *السَّاعَةُ* фоъил ўрнига ўринбосар бўлиб, марфуъ бўлган.

36. Фоъил билан ноиби фоъил орасидаги фарқ қуйидагичадир:

Фоъил ишни бажарувчи кишини ёки бажарувчи нарсани кўрсатган исмдир. Ноиби фоъил эса, иш унга тушган киши ёки бажарилмиш исмдир. Фоъил маълум феълдан сўнг келади. Ноиби фоъил эса, мажхул феълдан сўнг келади.

37. Ноиби фоъил музаккар бўлса, феъл музаккар бўлади. Ноиби фоъил муаннас бўлса, феъл муаннас бўлади.

Юқоридаги *كُسِرَ الْقَلَمُ، سُرِقَتِ السَّاعَةُ* каби.

38. Шунингдек, ноиби фоъил муфрадда, таснияда, жамъда, музаккарда, муанназда, исми зоҳирда, исми замирда бўлади. Ҳамда ноиби фоъилнинг муфрад, тасния, жамъ бўлишига қараб феъл ўзгармайди. Балки муфрад ҳолича қолади. Яъни феъл жинсда ўзгаради аммо сонларда ўзгармайди.

39. Феъл билан фоъилдан ёки феъл билан ноиби фоъилдан мураккаб бўлган жумлага «**жумлаи феълийя**», деб аталади.

Танбех: Мабний исмлардан бирортаси, эъроб ўринларидан бир ўринга тушса, ҳеч бир ўзгариш киритмасдан «**эъробии маҳаллан**», деб кетилаверади.

Масалан, *أَكْرَمْتُ* да *ت* замир, фатҳага биноан мабний, маҳаллан рафъда бўлиб, *أَكْرَم* га ноиби фоъил, дейилади.

33-машқ. Келажак жумлалардаги ноиби фоъилларнинг рафъ аломатларини кўрсатинг:

كُتِبَ الْمَكْتُوبُ. يُطَلَّبُ الْعِلْمُ. ضَرِبَ الْغُلَامَانِ. سُئِلَتِ الْمَسْئَلَةُ. يُحْتَرَمُ الْوَالِدَانِ. يُكْرَهُ الْمُفْسِدُونَ. فَهِمَ الدَّرْسُ. أَكْرَمَ أَخُوكَ.
يُؤْكَلُ الطَّعَامُ. أَشْهَرَتِ الْمُطْبَعَةُ فِي أَوَاسِطِ الْقَرْنِ الْخَامِسِ عَشَرَ. يُدْعَى عَصْرُ الْعَرَبِ قَبْلَ الْإِسْلَامِ عَصْرَ الْجَاهِلِيَّةِ.

34-машқ. Қуйидаги жумлалардаги фоъилнинг остига бир чизик, ноиби фоъилнинг остига икки чизик чизинг:

يُعْرِفُ الرَّجَالَ بِكَلَامِهِمْ وَأَعْمَالِهِمْ. يُطَاعُ ذُو الْأَمْرِ. يَنْجُو الصَّالِحُونَ وَيَهْلِكُ الطَّالِحُونَ. عِنْدَ الْإِمْتِحَانِ يُكْرَمُ الْمَرْءُ أَوْ يُهَانُ. جَاءَ وَقْتُ الدَّرْسِ. أَفْلَحَ الْمُجْتَهِدُونَ. أُمْتُحِنَتِ التَّلْمِيذَاتُ وَاسْتُخْسِنَتِ أَجْوِبَتُهُنَّ. قُلِعَتِ الْأَسْنَانُ. جَرِحَ الْكَلْبُ. يُحْفَظُ الدَّرْسُ. أُكْرِمَ الْمُعَلِّمُ.

35-машқ. Қуйидаги ноиб фозиллардан зоҳир бўлганларни ва дамир бўлганларни ажратиб ёзинг:

يُصَامُ رَمَضَانَ. أَنْشِدَتِ الْأَشْعَارُ. دُفِنَ الْمَيِّتُ. فُبِضَ اللَّصُوصُ فَأَلْقَوْا فِي السِّجْنِ. لَا يُبَاخُ السِّرُّ لِمَنْ لَا يَقْدِرُ عَلَى كَتْمِهِ. سُئِلْتُ عَنْ مَسْئَلَةٍ صَعْبَةٍ فَأَجَبْتُ عَنْهَا حَالًا. أُكْرِمَ أَحْوَكُ. ضَرَبْتُمْ شَدِيدًا. قُضِيَتْ حَاجَةُ الْمُسَافِرِ. لَا تُعَاشِرُ الْأَشْرَارَ. أُمْتُحِنْتُ الْيَوْمَ. دُعِيْتُ إِلَى وَليمةٍ بِدَارِ أَحَدِ أَصْدِقَائِي. أُكْرِمَتِ كَثِيرًا أَيْتُهَا الْمُعَلِّمَةُ. يُطَاعُ الْأَبْوَانُ وَيُعْظَمَانِ. يُحِبُّ الْأَصْدِقَاءَ وَيُكْرَهُونَ.

36-машқ. Биринчи рақамдаги феъллардан иккинчи рақамдаги исмларга муносибини топиб қўйинг:

- ۱- كُسِرَ، تُطَاعُ، ضُرِبَ، يُزْرَعُ، يُجْتَنَبُ، يُطَلَبُ، صِيمَ، سُرِقَتْ، شُرِبَ، فُبِضَتْ.
۲- الْأُمُّ، الْأَشْرَارُ، رَمَضَانَ، الْمَاءُ، الْقَلَمُ، السَّارِقُ، الْغُلَامُ، الْعِلْمُ، الْأُرْزُ، السَّاعَةُ.

37-машқ. Қуйидаги жумлаларни эъробланг:

سَمِعَ الْقَوْلَ. يُصَلِّي الْعَبْدُ. غُسِلَ الثَّوْبُ. يُكْرَمُ الْأَسْتَاذُ. كُسِرَتِ الْمِحْبَرَةُ. أُخْتُرِمَتِ. ضُرِبَتْ.

معاني الكلمات: سۆزلارнинг маънолари

Икки бола	الغلمان	мактуб	المكتوب
Ҳурмат қилинади	يُحْتَرَمُ	сўралдим	سُئِلْتُ
фасодчилар	المفسدون	Ёмон кўрилади	يُكْرَهُ
Ҳурмат қилинди	أُكْرِمَ	англанди	فُهِمَ
босмахона	المطبعة	Машхур бўлди	أشهرت
номланади	يُدْعَى	ўрта	أَوْسَطُ، (أَوَاسِطُ)
ишбоши	ذو الأمر	Итоат қилинади	يُطَاعُ
Ҳалок бўлди	هَلَكَ، يَهْلِكُ، إِهْلَكَ	Нажот топди	بَجِيَ، يَنْجُو، أَنْجُ
Хор бўлади	يُهَانُ	ёвузлар	الطالحون
Имтиҳон қилинди	أُمْتُحِنَتْ	Нажот топди	أَفْلَحَ، يُفْلِحُ، أَفْلَحَ
жавоб	جواب، (أَجْوِبَةٌ)	маъқулланди	اسْتُخْسِنَتْ
тиш	أَسْنَانُ، (الأسنان)	Суғириб олинди	قُلِعَتْ
ёдланади	يُحْفَظُ	Жароҳат қилинди	جَرِحَ
қуйланди	أَنْشِدَتْ	Рўза тутилади	يُصَامُ

Дафн қилинди	دُفِنَ	шеър	شِعْرٌ، (أشعار)
ўғри	لِصَّنِّ، (لُصُوصٌ)	Қўлга туширилди	قُبِضَ
қамоқхона	السِّجْنِ	ташланди	أُتْفِوا
беркитмоқ	كَتَمَ	Ҳавола қилинмайди	لَا يُبَاحُ
Жавоб бердим	فَأَجَبْتُ	қийинчилик	صَعْبَةً
бажарилинди	فُضِيَتْ	Шу заҳоти	حَالاً
ёмонлар	الأَشْرَارُ	Алоқада бўлинмайди	لَا تُعَاشَرُ
тўй	وَلِيْمَةٌ	чақирилдим	دُعِيْتُ
улуғланади	يُعْظَمَانِ	Итоат қилинади	يُطَاعُ

14-§

مبتدأ، خبر

МУБТАДО, ХАБАР

مَحْمُودٌ، نَشِيْطٌ. Мана булар икки исм.

Бу исмларни бир-бирига қўшиб مَحْمُودٌ نَشِيْطٌ десак, Махмуд фаолдир, деган бир жумла ҳосил бўлади.

Бу жумланинг аввалгиси, яъни مَحْمُودٌ унинг ҳақида сўз сўзланган кишини кўрсатади.

Иккинчиси, яъни نَشِيْطٌ эса аввалгиси ҳақидаги хабарни билдиради.

40. Шу тариха икки исмдан қўшилиб ясалган жумлада, унинг ҳақида сўз сўзланган нарса, (яъни гапнинг мавзусини билдирадиган бўлаги, гапнинг боши) «мубтадо», дейилади. Одатда мубтадо “маърифа”, бўлади.

Сўзланган сўзни хабарини берган калимага «хабар», дейилади. Одатда хабар “накра”, бўлади.

41. Хабар муфрадда бўлиши мумкин. Масалан, مُحَمَّدٌ كَسَلَانٌ дегандаги каби.

Жумлада ҳам бўлиши мумкин. الْعَدْلُ يَحْسُنُ آتْرَهُ، الْكَسَلُ آخِرُهُ نَدَمٌ، дегандаги каби.

Маъноси: Дангасаликнинг охири надоматдир. Адолатнинг қолган изи яхши бўлади.

Шибҳ жумлада ҳам бўлиши мумкин.

بَلَاءُ الْإِنْسَانِ مِنَ اللِّسَانِ، الْحَيَّةُ تَحْتَ الْعُشْبِ دегандаги каби.

Маъноси: Инсоннинг балоси тилидандир. Илон майса остидадир.

42. Хабар – муфрад, тасния, жамъликда, шунингдек музаккарлик, муаннасликда мубтадога мувофиқ бўлиши мумкин.

Муфрад: الْمُؤَدَّبُ مَحْبُوبٌ

Тасния: الْمُؤَدَّبَانِ مَحْبُوبَانِ

Жамъ: الْمُؤَدَّبُونَ مَحْبُوبُونَ

Музаққар: النَّشِيطُ مَحْبُوبٌ

Муаннас: الْمُؤَدَّبَةُ مَحْبُوبَةٌ

1-танбех: Мубтадо билан хабардан мураккаб бўлган жумла «жумлаи исмийя» деб аталади.

2- танбех: «Шибх жумла», деб жар (касра ўқитувчи) ҳарф кирган ёки зарф (замон ва макон) бўлган исмга айтилади.

Юқоридаги تَحْتَ مِنَ اللِّسَانِ, каби. Булар ҳақида келажакда сўз боради.

38-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мубтадони, муфрад хабарни, жумлаи исмийя бўлган хабарни ва жумлаи феълийя бўлган хабарни ажратинг:

الصِّدْقُ يَنْجُو قَائِلُهُ. فَرِيدٌ مُجْتَهِدٌ. كَلَامُ الرَّجُلِ مِيزَانُ عَقْلِهِ. الْحَسَدُ يَقْتُلُ صَاحِبَهُ. الْعِلْمُ نُورٌ. النَّارُ مُحْرِقَةٌ. الشَّمْسُ طَالِعَةٌ. الْمُعَلِّمُونَ مُكْرَمُونَ. اللَّيْلُ مُظْلِمٌ. أَخْوَكٌ عَامٌ. صَدْرُ الْعَاقِلِ صُنْدُوقٌ سِرٌّ. أَبُوكَ عَمَّتُهُ مَرِيضَةٌ. خَالِدٌ أَخُوهُ مُسَافِرٌ. مُحَمَّدٌ جَدُّهُ شَيْخٌ كَبِيرٌ. الشَّرُّ قَلِيلُهُ كَثِيرٌ. الْعَاقِلُ يَعْمَلُ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ. الْعُمْرُ يَنْقُصُ كُلَّ لَحْظَةٍ. سِيرَةُ الْعَرَبِ تُنْبِئُ عَنِ سِرِّيَّتِهِ. التَّلْمِيذَانِ مُؤَدَّبَانِ.

39-машқ. Қуйидаги жумлаи феълийяларнинг остига бир чизиқ, жумлаи исмийяларнинг остига икки чизиқ чизиб ажратинг:

الْكِتَابُ نَدِيمُ الْعَالِمِ. يُخْتَرُمُ الشُّيُوخُ. لِسَانُ الْجَاهِلِ مِفْتَاحُ حَنْفِهِ. نَامَتِ الْعُيُونُ. يَبِيعَتِ الْأَرْضَى. تُدْبِحُ الشَّأَةُ. حُسْنُ الْأَدَبِ يَسْتُرُ فَيْحَ النَّسَبِ. الذَّهَبُ لَا يَصْدَأُ. الْعَجَلَةُ أُخْتُ النَّدَامَةِ. بَعْضُ الْكَلَامِ أَقْطَعُ مِنَ السِّيفِ. كَلَامُ الْمُلُوكِ مَلُوكُ الْكَلَامِ. حُصِدَ الرَّزْغُ. كَثُرَتِ النَّوْمُ تُفْسِدُ الصِّحَّةَ.

40-машқ. Қуйидаги калималарни мубтадо қилиб, кичик жумлалар тузинг.

الْجُهْلُ، عَبْدُ اللَّهِ، الْكَلْبُ، التَّقَاحُ، الْبَابُ، السِّكِّينُ، الدِّيكُ، الْكُرَّاسُ، الْقَلَمُ.

41-машқ. жумлаи хабарлар ва шибх жумлаларни ажратинг:

أَدَاءُ الدِّينِ مِنَ الدِّينِ. عُمُرُ الْإِنْسَانِ يَمُرُّ بِالتَّدْرِيجِ. دَوَامُ السُّرُورِ بِرُؤْيَةِ الْإِخْوَانِ. قَلِيلُ الْحَقِّ يَدْفَعُ كَثِيرَ الْبَاطِلِ. الْهَلَالُ بَيْنَ السَّحَابِ. التَّمَرُ عَلَى الشَّجَرِ. حَمُوكَ عِلْمُهُ وَاسِعٌ. الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأَمَهَاتِ. مُحَمَّدٌ مُعَلِّمُهُ عَامٌ. مُحَمَّدٌ أَخُوهُ دُومَالٌ.

معاني الكلمات : Сўзларнинг маънолари

айтувчиси	قَائِلُهُ	нажот топади	بَحَى، يَنْجُو، أَنْج
кўйдирувчи	مُخْرِقَةٌ	тарозу	مِيزَانٌ
қалби, кўкси	صَدْرٌ، (صُدُورٌ)	чиқувчи	طَالِعَةٌ
камаяди	نَقَصَ، يَنْقُصُ، أَنْقَضَ	сирининг сандиқлари	صُنْدُوقٌ سِرِّيهِ
лаҳза	لِحْظَةٌ	барчаси	كُلُّهُ
хабар беради	تُنَبِّئُ	хулқ-атвори	سِيرَةٌ
улфат	نَدِيمٌ	ички қисми	سِرِّيْرَةٌ
ўлим	حَنْفٌ	хурмат қилинади	يُحْتَرَمُ
сотилинди	بِيعَتْ	ухлади	نَامَتْ
қўй	الشَّاءُ	сўйилади	تُدْبَحُ
насабнинг хунуклиги	قُبْحُ النَّسَبِ	сатр қилиб тўсди	سَتَرَ، يَسْتُرُ، أُسْتُرَ
зангламайди	لَا يَصْدَأُ	олтин	الذَّهَبُ
кесувчироқ	أَقْطَعُ	шошилиш	العَجَلَةُ
подшоҳ	مَلِكٌ، (مُلُوكٌ)	қилич	السَّيْفُ
бузади	تُفْسِدُ	йиғилади	حُصِدَ
дин	الدِّينُ	қарз	الدَّيْنُ
тадрижий	بِالتَّدرِيجِ	ўтди	مَرًّا، يَمُرُّ، مَرَّ
кўриш билан	بِرُؤْيَةٍ	шодликнинг давом этиши	دَوَامُ السُّرُورِ
дафъ этади	دَفَعَ، يَدْفَعُ، إِدْفَعُ	биродарлар	الإِخْوَانُ
булут	سَحَابٌ، (سُحُبٌ)	янги чиққан ой	هِلَالٌ، (أَهْلَةٌ)
	حُمُوكَ	мева	الثَّمَرُ
она	أُمٌّ، (أُمَّهَاتٌ)	кадам	قَدَمٌ، (أَقْدَامٌ)
мол-дунё эгаси	دُومَالٍ	унинг акаси	أَخُوهُ

15-§

اسم كان وأخواتها

КАНА ВА УНИНГ АХАВОТИНИНГ ИСМИ

43. кан мубтадо билан хабарга кириб, хабарни мансуб (фатҳа) қиладиган феълдир.

كَانَ الْبِرُّ شَدِيدًا каби.

Маъноси: “Совуқ қаттиқ бўлди”.

Бу жумла كَانَ кирмасидан аввал الْبِرُّ شَدِيدًا кўринишида эди. كَانَ киргач, хабар мансуб бўлиб, كَانَ الْبِرُّ شَدِيدًا кўринишида бўлди.

44. كَانَ нинг (29-рақамли қоидадаги) ахавотлари яъни, издошлари ҳам хабарни мансубли қилади.

كَابِي. أَصْبَحَ الصَّدِيقُ مَرِيضًا، لَيْسَ الظَّالِمُ مَحْبُوبًا

Булар أَصْبَحَ билан لَيْسَ кирмасдан аввал الظَّالِمُ مَحْبُوبٌ، الصَّدِيقُ مَرِيضٌ، кўринишида эди.

45. كَانَ кирган жумладаги мубтадо كَانَ нинг исми, хабар эса كَانَ нинг хабари, деб аталади.

46. Кана ва ахавотининг музореълари ва амрлари ҳамма сийғалари билан мозийнинг барча сийғалари каби амал қилади.

كَابِي. يَكُونُ الْمُجْتَهِدُ مَحْبُوبًا، كُنْ مُؤَدَّبًا، قَدْ يُصْبِحُ الْفَقِيرُ غَنِيًّا، كُنُوا مُجْتَهِدِينَ

1-танбех: كَانَ маъносида келлади. أَصْبَحَ، أَضْحَى، ظَلَّ، بَاتَ، أَمْسَى، صَارَ

2-танбех: Кана ва ахавотини أَفْعَالُ النَّاقِصَةِ «ноқис феъллар» деб юритилади.

“Кана”нинг издошлари қуйидагилардир:

كَانَ – бўлди

صَارَ – айланди

أَصْبَحَ – эрталаб бўлди

أَضْحَى – чошгоҳда бўлди

ظَلَّ – кун бўйи давом этди

أَمْسَى – кечқурун бўлди

بَاتَ – тунади

مازَال، ما بَرِحَ، ما انْفَلَكَ، ما فَتِيَ – узлуксиз давом этди

ما دَامَ – модомики

ليس – эмас

42-машқ. «Кана ва ахавоти»нинг исмлари билан хабарлари орасини ажратинг:

ما فَتِيَ الْمَاءُ بَارِدًا. أَصْبَحْتَ رَاكِبًا. أَضْحَتِ الدَّارُ عَامِرَةً. يَظَلُّ الْمُجْتَهِدُ مَمْدُوحًا. صَارَ الْبَيْتُ مَحْرُوقًا. لَيْسَ الْعَالَمُ بَاقِيًا. أَصْبَحَ السَّارِقُ مَأْخُودًا. كَانَ الْمَرَضُ شَدِيدًا. مَا كَانَ كَلَامُهُ حَسَنًا. لَا تَكُنْ غَيْرَ مُؤَدَّبٍ. أَصْبَحَتِ الرَّهْرَهُ يَابِسَةً. لَا يَكُونُ

المُجْتَهِدُ مَمْنُونًا. أَحْسِنَ مَا دُمْتَ حَيًّا. مَا انْفَكَّتِ الْعُقُولُ مُخْتَلِفَةً كَاخْتِلَافِ الْوُجُوهِ. يَبِيْتُ الْقَانِعُ شَاكِرًا. لَا يَزَالُ اللَّهُ رَحِيمًا. لَا يَفْتَأُ الْكَرِيمُ مَحْبُوبًا. لَيْسَ الْعَالَمُ وَالْجَاهِلُ سَوَاءً. أَضْحَى أَخُوكَ نَائِمًا. مَنْ لَمْ يَكُنْ فِي أَمْرِهِ مُتَتَبِّيًا لَمْ يَزَلْ نَادِمًا فَيَمْسِي أَسِيفًا وَيُصْبِحُ مَكْرُوبًا. أُجِبْكَ مَا دُمْتَ مُجْتَهِدًا. صِرْتَ مُؤَدَّبًا. مَا بَرِحَتِ الرِّيَاحُ عَاصِفَةً.

43-машқ. 42-машқдаги жумлалардан афъоли ноқисани ташлаб тўғри айтиб ўқинг.

(Ушбу тарика ...الماءُ باردٌ، أنتَ رَكِيبٌ)

44-машқ. Қуйидаги жумлаларни эъробланг:

(Ушбу тарика: кан афъоли ноқиса, феъли мозий, фатҳага биноан мабний, фатҳаси зоҳир, марфуъ лафзан каннинг исми, معتدلاً мансуб, лафзан каннинг хабаридир.

انت افъоли ноқиса, музореъ, манфий, марфуъ, даммаси зоҳир, остидаги марфуъ маҳаллан бўлиб, унинг исми تَلَعُبُ феъли музореъ, марфуъ, даммаси зоҳир бўлиб, остидаги انت марфуъ, маҳаллан бўлиб, унинг фоълидир. تلعبُ жумласи маҳаллан насбда бўлиб لا تفتأ га хабар бўлади...)

كانَ الْجُوُّ مُعْتَدِلًا. لَا تَفْتَأُ تَلَعَبُ. أَصْبَحْتَ مَرِيضًا. لَا يَزَالُ الْمُجْتَهِدُ مَحْبُوبًا. لَيْسَ مُحَمَّدٌ بِحَيْلًا. صِرْتَ عَالِمًا. لَا تَكُنْ كَسَلَانَ. مَا انْفَكَّتِ الشَّرِيرُ حَقِيرًا.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

обод	عَامِرَةٌ	минган	رَاكِبًا
сахий	جَوَادًا	мақталган	مَمْدُوحًا
Боқий қолган	بَاقِيًا	ёнган	مَحْرُوقًا
ушланган	مَأْخُودًا	ўғри	السَّارِقُ
қуриган	يَابِسَةً	гулчечак	الرَّهْرُهُ
Модомики бўлсанг	مَا دُمْتَ	нафратланиладиган	مَمْنُونًا
ақл	عَقْلٌ (عُقُولٌ)	тирик	حَيًّا
тунади	بَاتَ، يَبِيْتُ، بَتَّ	Ҳар-турлик	مُخْتَلِفَةً
Сахийнинг яхши кўрилиши бардавом бўлади	لَا يَفْتَأُ	Қаноат қилувчи	القَانِعُ
Эҳтиёткорлик билан иш кўрмоқ	مُتَتَبِّيًا	баробар	سَوَاءً
ғамгин	مَكْرُوبًا	афсус	أَسِيفًا
шамол	الرِّيحُ	айландинг	صِرْتَ
мўътадил	مُعْتَدِلًا	бўрон	عَاصِفَةً
Паст, ҳақир	حَقِيرًا	ёмон	الشَّرِيرُ

16-§

خبر إنّ وأخواتها

ИННА ВА АХАВОТИНИНГ ХАБАРИ

47. 47. إنّ мубтадо билан хабарга кириб, мубтадони мансуб қиладиган ҳарфдир.
каби. إنّ مُحَمَّدًا مُّجْتَهِدٌ

Маъноси: “Ҳақиқатда Муҳаммад тиришқоқдир”.

Бу жумла إنّ кирмасдан аввал مُحَمَّدٌ مُّجْتَهِدٌ кўринишида эди. إنّ киргач, мубтадо мансуб бўлиб, إنّ مُحَمَّدًا مُّجْتَهِدٌ кўринишини олган.

48. إنّ нинг (30-рақамдаги) ахавотлари яъни, издошлари ҳам мубтадони мансуб қилади. كَابِي عَائِدَ الشَّبَابِ لَيْتَ أُنَّ عَلِمْتُ أَنَّ فَرِيْدًا مُّؤَدَّبٌ، لَيْتَ الشَّبَابِ عَائِدَ. Булар أَنَّ билан كَابِي кирмасдан аввал فَرِيْدًا مُّؤَدَّبٌ، الشَّبَابِ عَائِدَ кўринишида эди.

49. إنّ ва ахавоти кирган жумладаги мубтадо إنّ нинг исми, хабар إنّ нинг хабари, деб айтилади.

1. Танбех: إنّ ва ахавоти феълга ўхшаган ҳарфлар бўлганидан

«حُرُوفٌ مُّشَبَّهَةٌ بِالْفِعْلِ» (Феълга ўхшаган ҳарфлар) деб аталади.

“Инна”нинг издошлари қуйидагилардир:

إنّ-ҳақиқатда, албатта

أنّ-ки

كأنّ -каби,

لكيّ -лекин,

ليت -кошки,

لعلّ -шоядки

Агар أنّ сўз бошланишида ёки قول сўзидан кейин ёки қасамдан кейин ёки хабари “лом” билан бирга келса إنّ деб қасра билан ўқилади. Масалан:

1. إنّ زَيْدًا قَائِمٌ. Бу ерда إنّ ни алифини қасра ўқилди, чунки у сўз бошида келмоқда.

2. قُلْتُ إنّ زَيْدًا قَائِمٌ. Бу ерда ҳам إنّ ни алифини қасра билан ўқилди, чунки у قول сўзидан кейин келмоқда.

3. وَاللَّهِ إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ. Бу ерда ҳам **إِنَّ** ни алифини касра ўқилди, чунки у қасамдан кейин келмоқда.

4. عَلِمْتُ إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ. Бу ерда ҳам **إِنَّ** ни алифини касра ўқилди, чунки унинг хабари лом билан келмоқда.

Бордию **أَنَّ, жумланинг ўртасида ёки **الْعِلْمِ** ёки **الظَّنِّ** ёки **الشَّهَادَةِ** феълларидан кейин келса, унинг алифини фатҳа қилиб ўқилади. Масалан:**

1. بُلَيْبٌ، بُوَ عَرْدًا سُوْزْنِيْغِ اُورْتАСИДА КЕЛГАН. **أَنَّ** زَيْدًا قَائِمٌ.
2. بُلَيْبٌ، بُوَ عَرْدًا عَلِمَ فَعْلِيدَانِ كЕЙИН КЕЛГАН. **أَنَّ** زَيْدًا قَائِمٌ.
3. بُلَيْبٌ، بُوَ عَرْدًا ظَنَّ فَعْلِيدَانِ كЕЙИН КЕЛГАН. **أَنَّ** عَمْرًا دَاهِبٌ.
4. بُلَيْبٌ، بُوَ عَرْدًا شَهِدَ فَعْلِيدَانِ كЕЙИН КЕЛГАН. **أَنَّ** الْجَنَّةَ حَقٌّ.

45-машқ. Қуйидаги жумлалардаги **إِنَّ ва ахавотининг исмларини ва хабарларини ажратинг:**

مُحَمَّدٌ شَجَاعٌ لَكِنَّ أَبَاهُ جَبَانٌ. لَعَلَّ الْعَائِبَ قَادِمٌ. لَيْتَ الشُّرُورَ يَدُومُ. كَأَنَّ الْجَهْلَ مَوْتُ. أَنْتَ مُجْتَهِدٌ وَلَكِنَّ أَخَاكَ كَسَلَانٌ. إِنَّ وَضَعَ الْإِحْسَانَ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ إِسَاءَةٌ. عَلِمْتُ أَنَّكَ صَادِقٌ. إِنَّ الْوَفَاءَ طَبِيعَةُ الْأَحْرَارِ. إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. قَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ. إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوْثُرَ. إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ. إِنَّكَ قَدْ أَكْرَمْتَنَا فَوْقَ مَا نَسْتَحِقُّ. لَعَلَّ أَبَاكَ حَاضِرٌ. لَيْتَ ابْنَكَ عَامٌ.

46-машқ. Қуйидаги жумлалардаги **كَانَ ва ахавотининг исмини ва хабарини ҳамда **إِنَّ** ва ахавотининг исмини ва хабарини ажратиб ёзинг:**

لَمَّا حَضَرَتْ عَبْدَ الْمَلِكِ بِنُ مَرْوَانَ الْوَفَاءُ قَالَ وَهُوَ يَعْغِي الدُّنْيَا: إِنَّ طَوْبَكَ لَقَصِيرٌ، وَإِنَّ كَثِيرَكَ لَقَلِيلٌ. قَالَ مُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ: كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَفْضَلَ مِنْ أَنْ يُخَدَعَ وَأَعْقَلَ مِنْ أَنْ يُخَدَعَ. نَظَرَ رَجُلٌ إِلَى مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ وَهُوَ غُلَامٌ صَغِيرٌ، فَقَالَ: إِنِّي أَظُنُّ أَنَّ هَذَا الْغُلَامَ سَيَسُوْدُ قَوْمَهُ. فَقَالَتْ هِنْدٌ تَكَلِّمُهُ إِنْ كَانَ لَا يَسُوْدُ إِلَّا قَوْمَهُ.

سَقَامُ الْحَرِيصِ لَيْسَ لَهُ دَوَاءٌ، وَدَاءُ الْجَهْلِ لَيْسَ لَهُ طَبِيبٌ.

قَالَ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ لِيَبِيهِ: يَا بَنِيَّ! تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ، فَإِنَّ اسْتَعْنَيْتُمْ كَانَ لَكُمْ جَمَالًا، وَإِنْ افْتَقَرْتُمْ كَانَ لَكُمْ مَالًا. وَالْعِلْمُ يَرْفَعُ أَقْوَامًا بِلَا حَسَبٍ فَكَيْفَ مَنْ كَانَ ذَا عِلْمٍ لَهُ حَسَبٌ. لَعَلَّ لَهُ غُدْرًا وَأَنْتَ تَلُومُ، وَكَمْ لَائِمٌ قَدْ لَامَ وَهُوَ مَلُومٌ. إِنَّ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللَّهِ. قَالَ خَطِيبٌ مِنَ الْخَطْبَاءِ حِينَ قَامَ عَلَى سَرِيْرِ الْإِسْكَانْدَرِ وَهُوَ مَيِّتِ الْإِسْكَانْدَرِ: كَانَ أَمْسٍ أَنْطَقَ مِنْهُ الْيَوْمَ وَهُوَ الْيَوْمَ أَوْعَظَ مِنْهُ أَمْسٍ. أَلَا لَيْتَ الشَّابَّ يَعُوْدُ يَوْمًا فَأُخْبِرُهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيْبُ.

47-машқ. Қуйидаги жумлаларни эъроблангиз.

(Ушбу тарика: إِنَّ хуруфу мушаббахатун билфеъл العالم мансуб лафзан нинг исми, مَكْرَمٌ марфуъ лафзан إِنَّ нинг хабари.

لَعَلَّ хуруфу мушаббахатун билфеъл, كَ замир, фатҳага биноан мабний, фатҳаси зоҳир бўлиб, маҳаллан насбдадир. ترجع феъли музореъ, марфуъ, даммаси зоҳир бўлиб, остидаги أَنْت маҳаллан рафъда бўлиб, фоъилдир ترجع жумласи маҳаллан рафъда бўлиб لَعَلَّга хабар бўлади...)

إِنَّ الْعَالَمَ مُكْرَمٌ. لَعَلَّكَ تَرْجِعُ، كَأَنَّ الْعِلْمَ نُورٌ. لَيْتَنِي مِثُّ. إِنَّكُمَا مَجْتَهِدَانِ. إِنَّكُنَّ مُؤَدَّبَاتٌ. إِنَّهُمُ غَافِلُونَ. كَأَنَّتَا أُسُودٌ.

مَعَانِي الْكَلِمَاتِ: Сўзларнинг маънолари

кўрқоқ	حَبَانٌ	шижоатли	شُجَاعٌ
хурсандлик	السُّرُورُ	Ҳозир бўлмаган, йўқ бўлган	الغَائِبُ
Ўрни бўлмаган жойга	فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ	Қўйиш, бажариш	وَضَعٌ
Эркин, хур кишилар табиати	طَبِيعَةُ الْأَحْرَارِ	ёмонлик	إِسَاءَةٌ
Ҳавзи кавсар	الكَوْتَرُ	Сизга бердик	أَعْطَيْنَاكَ
Ўлими ҳақида хабар берди	بِعْنِي	Ҳаққингиздан юқори нарса	فَوْقَ مَا نَسْتَحِقُّ
ақлли	أَعْقَلُ	алдамоқдан	مِنْ أَنْ يُخَدَعَ
Кичик болакай	غُلَامٌ صَغِيرٌ	алданмоқдан	أَنْ يُخَدَعَ
Боласиз қолайин	تَكَلِّفُهُ	бошқаради	سَيَسُوذُ
Очкўз, ҳарис	الْحَرِصِ	Касаллиги, иллати	سَقَامٌ
дард	دَاءٌ	даво	دَوَاءٌ
Фақир бўлсанглар	اِفْتَقَرْتُمْ	Беҳожат бўлсанглар	اسْتَعْنَيْتُمْ
Сен маломат қиласан	وَأَنْتَ تَلُومُ	Насл-насабсиз	بِلا حَسَبٍ
Маломат қилди	لَامَ	Маломат қилувчи	لَائِمٌ
каравот	سَرِيرِ	У ўзи маломат қилинган	وَهُوَ مُلُومٌ
Ваъз насихат олинувчироқ	أَوْعَظُ	Нутқ қилувчироқ	أَنْطَقُ
қайтса	يَعُودُ	ёшлик	الشَّبَابُ
шерлар	أَسَدٌ، (أُسُودٌ)	қарилар	الْمَشِيْبُ

منصوبات

17-§

محال نصب الإسم

ИСМНИНГ НАСБ ЎРИНЛАРИ

50. Исм ўн бир ўринда мансуб бўлади.

- 1) Мафъулум бих.
- 2) Мафъулум мутлақ.
- 3) Мафъулул лиажлиҳи.
- 4) Мафъулум фийҳ.
- 5) Мафъулум маъаҳ.

- 6) Мустасно.
- 7) Ҳол.
- 8) Тамйиз.
- 9) Мунодо.
- 10) Кана ва ахавотининг хабари.
- 11) Инна ва ахавотининг исми.

Танбех: Тавобеъ яъни, эргашувчилар билан 12 хил бўлади.

48-машқ. *Исм неча ўринда, қайси ўринларда марфуъ бўлиши ҳамда неча ўринда ва қайси ўринларда мансуб бўлишини батафсил сўзланг.*

49-машқ. *«Кана» ва ахавотларини ҳамда «инна» ва ахавотларини тартиб билан сўзлаб чиқинг.*

18-§

مفعول به

МАФЪУЛУМ БИХ

51. Мафъулум бих – фоъилнинг феъли уни устида бажарилган кишини ёки нарсани кўрсатган исмдир. Яна ҳам аниқроғи, бажарилмиш иш “мафъулум бих” бўлади.

كَسَرَ سَلِيمَ الْقَلَمِ دِغَانْدَاغِي كَابِي. ضَرَبَ مُحَمَّدٌ فَرِيدًا،

Маъноси: *Муҳаммад Фаридни урди, Салим қаламни синдирди.*

Мана бу мисолларнинг аввалгисида Фариднинг бошига Муҳаммаднинг ургани тушяпти. Кейингисида қаламга Салимнинг синдириши тушяпти. Шунинг учун *فَرِيدًا* билан *الْقَلَمِ* сўзлари бажарилмиш бўлгани учун «мафъулум бих»дир.

52. Мафъулум бих фоъил каби муфрадда, тасниядда, жамъда, музаккарда, муаннасада, исми зоҳирда, исми замирда бўлади.

قَرَأْتُ الْكِتَابَ، قَرَأْتُ الْكِتَابَيْنِ، قَرَأْتُ الْكُتُبَ، فَهَمْتُ الْمَسْأَلَةَ، ضَرَبْتُكَ.

Маъноси: *Китобни ўқидим, икки китобни ўқидим, китобларни ўқидим, масалани тушундим, сени урдим.*

53. Бир феълнинг бирдан бошлаб, учтагача мафъули бўлиши мумкин.

каби. كَسَرْتُ الْقَلَمَ، أَعْطَيْتُ التَّلْمِيذَ جَائِزَةً، أَعْلَمْتُكَ مُحَمَّدًا مُجْتَهِدًا

Маъноси: Қаламни синдирдим, ўқувчига мукофотни бердим, Муҳаммадни фаол эканини, сенга билдирдим.

Мана бу феъллардан аввалгиси битта мафъул, иккинчисида иккита мафъул, учинчисида учта мафъул бўлган.

1-танбех: Мафъулум биҳ билан ноиби фоъил орасида фарқ қуйидагичадир. Мафъулум биҳ маълум феъл кетидан келиб, ҳам мансуб бўлади. Ноиби фоъил эса, мажхул феъл кетидан келиб, марфуъ бўлади.

2-танбех: Бир мафъулни насбли қиладиган феъллар кўп бўлса-да, икки мафъулни насбли қиладиган феъллар жуда оздир. Уч мафъулни насбли қиладиган феъллар эса жуда ҳам оздир. Яъни, бир нечтагинадир.

3-танбех: Мафъулум биҳ кўпроқ фоъилдан сўнг келади. Баъзи вақтларда фоъилдан аввал ҳам келади. *كَبِيَ الْبَيْتِ ابْرَاهِيمُ*.

Маъноси: *Иброҳим уйни қурди.*

Мафъулум биҳ умуман феълдан кейин келади. Баъзи вақтларда эса бирор мақсадни кўзлаб, феълдан олдин ҳам келади. *كَبِيَ إِيَّاكَ نَعْبُدُ* каби.

“Кимни? Нимани? Кимга? Нимага? Кимдан? Нимадан? Сўроқлари орқали мафъулум биҳни билиш мумкин.

50-машқ. Қуйидаги мафъулум биҳларни муфрадини алоҳида, жамъини эса алоҳида қилиб, ажратинг.

الإحسانُ يُقَطِّعُ اللِّسَانَ. أَدُّكُرُ نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكَ. يَا رَجُلُ، أَدَّبَ أَوْلَادَكَ تَنَفُّعَهُمْ. قَدْ يَجْمَعُ الْمَالَ غَيْرَ آكِلِهِ. أَفْقَلَتِ الْحَادِمَةُ الْأَبْوَابَ وَفَتَحَتِ الشُّبَّابِيكَ. قَرَأْنَا الْكِتَابَ وَفَهَمْنَا الْقِصَّةَ وَشَرَحْنَا الْكَلِمَاتِ الْغَامِضَةَ. إِخْتَرِمُ أَبَاكَ وَأَخِيْبَ أَخَاكَ. كَسَرْتُ فَاطِمَةَ الْمُحْبِرَةَ. جَالِسِ الْعُلَمَاءَ وَتَجَنَّبِ الْجُهْلَاءَ. رَأَيْتُ عَالِمِينَ. ضَرَبَتِ الْمَعْلَمَةُ تَلْمِيذَتَيْنِ. رَأَيْتُمْ مُعَلِّمَاتٍ. إِخْتَرِمُ أَسْتَاذَكَ وَاشْكُرْهُ. إِنَّ الَّذِي يَعْظُ النَّاسَ وَيَنْسَى نَفْسَهُ كَالْمُصْبَاحِ يُحْرِقُ نَفْسَهُ وَيُضِيءُ لِعَيْرِهِ. قَالَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: الْعِلْمُ ضَالَّةٌ الْمُؤْمِنِ فَخُذُوهُ وَلَوْ مِنْ أَيْدِي الْمُشْرِكِينَ وَلَا يَأْتِفُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْخُذَ الْحِكْمَةَ مِمَّنْ سَبَعَهَا مِنْهُ.

51-машқ. Қуйидаги феъллардан бир мафъулни насбли қилганга 1 рақам, икки мафъулни насбли қилганга 2 рақам қўйинг. Ҳамда мафъулларни остига бир чизиқ чизинг.

سَأَلْتُهُ قَلَمًا فَلَمْ يُعْطِنِي إِيَّاهُ. إِفْرَأُ تَوَارِيحَ الْأَقْدَمِينَ. ظَنَنْتُ السَّحَابَ مُمَطَّرًا. لَا أَرَى لِهَذَا الْإِعْتِذَارِ مَحَلًّا. إِصْنَعِ الْحُسْنَائِ وَاتْرِكِ السِّفَاةَ. مَنْ لَمْ يَرْكَبِ الْأَهْوَالَ لَمْ يَنْلِ الرِّغَائِبَ. أَلْبَسْتُ ابْنَكَ لِيَاسًا جَمِيلاً. ضَرَبْتُ أَخَاكَ لِسُوءِ أَدَبِهِ. صَبَّرْتُ الْعَدُوَّ صَدِيقًا. قَرَأْتُ دِيوَانَ الْبُحْتَرِيِّ. عَلَّمْتُ أَخَاكَ الْحِسَابَ. مَنَحَتِ الْمَعْلَمَةُ التَّلْمِيذَةَ الْمُحْتَدَةَ جَائِزَةً كُبْرَى. يَظُنُّ الْأَحْوَالَ الْوَاحِدَ اثْنَيْنِ. حَسِبْتُ حَمَّاكَ شُجَاعًا. كَسَوْتُ الْمُصْحَفَ حَرِيرًا. الْبَسْتُ الْفَقِيرَ ثَوْبًا. فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ. أَعْطَيْتِ السَّائِلَ دِرْهَمًا. تَعَلَّمُونَ الْفِرَاقَ مُرًّا. إِنَّ اللَّهَ. مَنْ اسْتَشَارَ الْعَاقِلَ نَالَ مَقْصُودَهُ. لَا يَرَى الْمَرْءُ غُيُوبَ نَفْسِهِ. قَالَ الْفَضْلُ بْنُ عَيْسَى الرَّقَّاشِيُّ الْحَطِيبُ الشَّهِيرُ: سَلِ الْأَرْضَ فَعَلَّ، مَنْ شَقَّ أَنْهَارَكَ وَعَرَسَ أَشْحَارَكَ وَجَنَى ثَمَارَكَ، فَإِنْ لَمْ تُجْنِكَ جَوَارًا أَجَانَبَكَ اغْتَبَارًا.

52-машқ. Қуйидаги жумлалардаги фоъил, ноиби фоъил, мафъулум бихларни кўрсатинг.

رَأَيْتُ النَّاسَ لَمَّا قَلَّ مَالِي وَأَكْثَرْتُ الْعَرَامَةَ وَدَعَوْنِي
فَلَمَّا أَنْ عَنَيْتُ وَتَابَ وَفَرَى إِذَا هُمْ لَا ابْلَكَ رَاجِعُونِي.

إشترى رجلٌ من رجلٍ دارًا، فقال لصاحبه: لو صبرت لاشتريت منك الدارَ بعشرة دنانير. فقال: وأنت لو صبرت لبعثتك الدارَ بدرهم.

دَخَلَ عَلِيٌّ بِنُ أَبِي طَالِبٍ الْمَقَابِرَ، فَقَالَ: أَمَا الْمَنَازِلُ فَقَدْ سَكِنَتْ، وَأَمَا الْأَمْوَالُ فَقَدْ قُسِمَتْ، وَأَمَا الْأَزْوَاجُ فَقَدْ نُكِحَتْ، فَهَذَا خَيْرٌ مَا عِنْدَنَا فَمَا خَيْرٌ مَا عِنْدَكُمْ؟

عِظْ نَفْسَكَ فَإِنْ اتَّعَطْتَ فَعِظِ النَّاسَ. لَا يَعْرِفُ قَدْرَ الْعُلَمَاءِ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ. الْكَسَلُ يَقُودُ صَاحِبَهُ إِلَى النَّدَامَةِ. اتَّقُوا يَوْمًا يَجْعَلُ الْوَلَدَانَ شِيبًا. إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوْنُتَرَ. اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ.

53-машқ. Қуйидаги фоъил билан мафъулум бихнинг олдига муносиб феъллар келтириб, кичкина жумлалар тартиб этинг.

محمودُ الدَّرَسِ. المعلمُ فريدًا مجتهدًا. الخادِمُ الباب. أبوكَ فَرَسَهُ. العَيُّ العريانَ ثوبًا. التلميذُ المجتهدُ جائزَةً. الفلاحُ الزرعَ. الخادِمَةُ المصنَّبُح. أبي السائلِ درهماً. التلميذُ القلمَ. المعلمةُ التلميذةَ. الأبناءُ آباءَهُمْ. أحييَ الحمارَ.

54-машқ. Қуйидаги жумлаларни эъробланг.

(Ушбу тарика: *بَرَى* феъли мозий, фатҳаи муқаддарага мабний талмид лафзан марфуъ *بَرَى* га фоъил *الْقَلَمَ* мансуб лафзан *بَرَى* га мафъулум бих.)

أعطى феъли мозий сукунга биноан мабний, *ت* замир, даммага мабний, маҳаллан марфуъ бўлиб, *أعطى* га фоъил. *ك* замир, фатҳага биноан мабний, маҳаллан насбда бўлиб, *أعطى* га биринчи мафъул. *كتابًا* лафзан мансуб бўлиб, *أعطى* га иккинчи мафъул.)

بَرَى التِّلْمِيذُ الْقَلَمَ. أَعْطَيْتُكَ كِتَابًا. مُحَمَّدٌ يَبْرِي قَلَمَهُ. ظَنَنْتُكَ غَائِبًا. قَرَأْنَا الْكُتُبَ. يَعْوِي الذِّئْبُ. يَتَعَدَّى التِّلْمِيذُ. افْتَحُوا الشُّبَايِيكَ. أَكْرَمْنَاكُمْ.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари:

Устингдаги, сендаги	عَلَيْكَ	Хайри-эхсон	الإحسانُ
Гоҳида тўплайди	قَدْ يَجْمَعُ	Одоб берди	أَدَّبَ، يُؤَدِّبُ، أَدَّبَ
қулфлади	أَقْفَلْتُ	емайдиганлар	غَيْرُ أَكِلِهِ
дераза	شُبَّانِكُ، (شُبَّانِيكَ)	эшик	بَابٌ، (أَبْوَابٌ)
Ҳурмат қилди	إِحْتَرَمَ، يَحْتَرِمُ، إِحْتَرَمَ	Гунушарсиз, жумбоқ	الغامضة

сиёҳдон	الْمَحْبِرَةُ	Яхши кўр	أَحْبَبَ
четлашди	بَحَّتَبَ، يَتَحَنَّبُ، بَحَّتَبَ	ўтирди	جَالَسَ، يُجَالِسُ، جَالِسٌ
Ваъз, насиҳат	وَعَظَ، يَعِظُ، عِظٌ	Жоҳил, нодон	جَاهِلٌ، (جُهْلَاءُ)
кўйдирди	أَحْرَقَ، يُحْرِقُ، أَحْرَقَ	Унутди	نَسِيَ، يَنْسَى، انْسَى
Йўқотган нарса	ضَالَّةٌ	Нур сочди	أَضَاءَ، يُضِيءُ، أَضِيءُ
Қадимгилар	الْأَقْدَمِيْنَ	Ҳазар қилмасин	لَا يَأْتَفُ
Узр сўраш	الإِعْتِذَارُ	булут	سَحَابٌ، (سُحُبٌ)
Яхшиликлар	الْحَسَنَاتُ	ўрин	مَحَلًّا
кўркинч	هُوْلٌ، (أَهْوَالٌ)	Ёмонликлар	السِّيْفَاتُ
рағбатли	رَغْبَةٌ، (رَغَائِبٌ)	Эриша олмайди	لَمْ يَنْلُ
Одобининг ёмонлиги учун	لِسُوءِ آدَبِهِ	Кийдинг	أَلْبَسَتْ
Шоир Бухтарийнинг девони	ديوانُ الْبُخْتَرِيِّ	айлангирдим	صَيَّرْتُ
Катта мукофот	جَائِزَةٌ كُبْرَى	берди	مَنَحَتْ
ғилай	الأخْوَالُ	Гумон қилди	ظَنَّ، يَظُنُّ، ظَنَّ
Ботир, кўркмас	شُجَاعٌ	қайнотанг	حَمَاكٌ
Қуръон	المُصْحَفُ	кийдирдим	كَسَوْتُ
тиланчи	السَّائِلُ	Ўйламагин	فَلَا تَحْسَبَنَّ
аччиқ	مُرًّا	ажраш	الْفِرَاقُ
етишди	نَالَ، يَنَالُ، نَالٌ	Маслаҳат қилса	اسْتَشَارَ، يَسْتَشِيرُ، اسْتَشِيرُ
Машхур хатиб	الْحُطَيْبُ الشَّهِيرُ	Ўзининг айблари	عُيُوبَ نَفْسِهِ
экди	عَرَسَ، يَغْرِسُ، إِعْرَسَ	Ёрди, очди	شَقَّ، يَشُقُّ، شَقَّ
Жавоб бермаса	لَمْ يُجِبْكَ	терди	جَحَى، يَجْحِي، أَجْحَنُ
эътибор	اعْتِبَارٌ	муҳовара	حِوَارٌ
Мен билан видолашди	وَدَّعُونِي	Жарима, қарз	العَرَامَةُ
Аҳамият бермайман	لَا أَبَالُكَ	Бойлигим қайтганида	ثَابَ وَفَوَى
Сенга сотаман	لِبَيْعَتِكَ	Бир газ ўлчов	الذَّرَاعُ
яшалди	سَكِنْتَ	мақбара	مَقْبَرَةٌ، (مَقَابِرُ)
никоҳланилди	نَكَحْتَ	Тақсим қилинди	فُسِّمَتْ
дангасалик	الكَسَالُ	Ваъз олсанг	اتَّعَظْتُ
Бизни йўллагин	اهْدِنَا	етақлайди	قَادَ، يَقُودُ، قُدَّ
яланғоч	العريان	Тўғри йўл	الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

19-§

مفعول مطلق

МАФЪУЛУМ МУТЛАҚ

таъкидлаш	كَسَرَ الحَادِمُ الرُّجَاجَةَ كَسْرًا	كَسَرَ الحَادِمُ الرُّجَاجَةَ
турининг баёни	نَامَ الوَلَدُ نَوْمًا خَفِيفًا	نَامَ الوَلَدُ
сонини	دَقَّتِ السَّاعَةُ دَقَّتَيْنِ	دَقَّتِ السَّاعَةُ

Мана юқорида икки тарафда учтадан жумла. Бу жумлалардан чап тарафда бўлганлари ўнг тарафдаги жумлаларнинг ўзи. Лекин фарқи шундаки, чап тарафдаги жумлаларда ўнг тарафдагиларга қараганда бир масдар ортиқдир. Мисол учун كَسَرَ الحَادِمُ الرُّجَاجَةَ деб айтсак, бунда гапирилаётган шиша идиш эҳтимол бутунлай синмагандир, балки ёрилгандир ёки дарз кетгандир, деб ўйлаши мумкин. Агар энди бунга كَسْرًا ни орттириб, كَسَرَ الحَادِمُ الرُّجَاجَةَ كَسْرًا десак, дарз кетган ёки ёрилгандир деб, ўйлашга ўрин қолмайди. Балки шиша идишни ҳақиқатда синганлигини билдиради.

Масалан نَامَ الوَلَدُ десак, гапирилаётган боланинг нечук ухлаганини билинмайди. У оз ухлаганми, кўп ухлаганми, чалқанча ухлаганми, ёнини босиб ухлаганми, тинч ва роҳат билан ухлаганми, кўрқиб ухлаганми, буни билинмайди. Энди бунга نَوْمًا خَفِيفًا ни зиёда қилиб نَامَ الوَلَدُ نَوْمًا خَفِيفًا десак, болани енгил ухлаганини билдиради.

Шунингдек دَقَّتِ السَّاعَةُ десак, ҳамма пайт соатнинг жиринглаганини билдиради. Неча марта жиринглагани маълум эмас. Энди бунга دَقَّتَيْنِ сўзини қўшиб, دَقَّتِ السَّاعَةُ دَقَّتَيْنِ десак, соатни икки марта жиринглагани маълум бўлади.

54. Шу тарика феълни «таъкидлаш» учун ёки «турини» баёни учун ёки «сонини» баёни учун, феъл сўнгидан келтирилган масдарга «мафъулум мутлақ», деб аталади.

55. Феъл билан мафъулум мутлақнинг моддалари (лафзлари, синоним шаклида) кўпроқ бир хил бўлади.

Мисол учун حَفِظَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ حِفْظًا каби.

Маъноси: Муҳаммад дарсини бир ёдлашда ёд олди.

Мана бунда حَفِظَ феъли билан حِفْظًا масдарининг модда (ўзак)лари бир бўлган. Баъзи бир вақтда феъл билан масдар (мафъулум мутлақ) лафзлари бошқа, маънолари бир хил бўлади.

Мисол учун فَرِحَ التِّلْمِيذُ جَزَلًا каби.

Мана бу мисолда فَرِحَ феъли билан جَزَلًا масдари, лафзда бошқа, аммо маънода бир хил, яъни шод бўлди маъносидадир.

56. Баъзи вақтларда мафъулум мутлақнинг феъли ҳазф қилинади.

اصْبِرْ صَبْرًا каби. Аслида اصْبِرْ صَبْرًا тақдиридадир.

57. Кўп вақт масдар ҳазф қилиниб, унинг ўрнига сифати туради.

اجْتَهَدْتُ اجْتِهَادًا كَثِيرًا каби. Аслида اجْتَهَدْتُ كَثِيرًا тақдиридадир.

Шунингдек, масдар ўрнида кўп вақт исми ишора ҳам туради.

Масалан: قَالَ ذَلِكَ الْقَوْلُ каби.

Маъноси: Мана бу сўзни айтди.

Бунда ذَلِكَ мафъулум мутлақдир.

Шунингдек, масдарнинг ададини билдирган нарса масдар ўрнида туради.

Масалан: اجْتَهَدْتُ كُلَّ الاجْتِهَادِ، تَأَثَّرَ بَعْضُ التَّأَثُّرِ каби.

Маъноси: Баъзи таъсирланишида таъсирланди. Барча кучини ишлатиши билан ижтиҳод қилди.

Шунингдек феълнинг қайси маънода ишлатилганини кўрсатиб ҳам келади:

а) بَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ بَرَاءً – Аллоҳ мавжудотни яратди;

بَرَأَ عُمَرُ مِنَ التُّهْمَةِ بَرَاءً – Умар туҳматдан қутулди;

بَرَأَ حِكْمَةً بُرُوءًا – Ҳикмат тузалди;

б) دَرَسْنَا دَرَسًا – Ўқидик;

دَرَسْنَا دِرَاسًا – Янчдик.

55-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мафъулум мутлақларни кўрсатиб чиқинг.

فَهَمَّتْ الدَّرْسَ فَهَمًّا. يَعِيشُ الْبَحِيلُ فِي الدُّنْيَا عَيْشَ الْفُقَرَاءِ وَيُحَاسِبُ فِي الْآخِرَةِ حَسَابَ الْأَغْنِيَاءِ. تَدُورُ الْأَرْضُ دَوْرَةً وَاحِدَةً فِي الْيَوْمِ. أَبْصَرْتُ الْهَلَالَ إِبْصَارًا. اصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا. يَعِيشُ خَالِدٌ مَعَ أُسْرَتِهِ عَيْشَةً رَاضِيَةً وَ يُرَبِّي أَوْلَادَهُ تَرْبِيَةً حَسَنَةً، وَإِذَا أَدْنَبَ أَحَدُهُمْ ضَرَبَهُ ضَرْبًا حَتَّى يَتُوبَ وَيَعِدَّ بِعَدَمِ الرَّجُوعِ إِلَى سَابِقِ حَالِهِ. حَلَلْتُ الْمَسْئَلَةَ حَلَلِينَ. وَلِي عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ مِصْرٌ مَرَّتَيْنِ. أَحْسَنْتُ كُلَّ الْإِحْسَانِ. كَتَبْتُ الْمَكْتُوبَ كِتَابَةً حَسَنَةً. ضَرَبْتُ كَرِيمًا غَلَامَةً ضَرْبًا مُوجَعًا. يَدُورُ الْقَمَرُ ثَمَانِيًا وَعِشْرِينَ مَرَّةً فِي الشَّهْرِ. نَظَرْتُ إِلَى السَّائِلِ نَظْرَ الشَّفِيقِ. فَرِحْتُ فَرَحًا.

56-машқ. Қуйидаги мафъулум мутлақлардан «таъкид» учун бўлганларининг остига бир чизик, «турини баёни» учун бўлганларга икки чизик, «сонини баёни» учун бўлганларга уч чизик чизинг.

زَحَفَ الْجُنْدُ عَلَى الْعَدُوِّ زَحْفَتَيْنِ فِي شَهْرٍ وَاحِدٍ. رَغِبْتُمْ فِي الْمَطَالَعَةِ كُلَّ الرَّغْبَةِ. هَتَأْتِكَ فِي الْعِيدِ تَهْنِئَةً. إِذَا شِئْتَ أُيُّهَا التَّلْمِيذُ أَنْ تَكُونَ مَحْبُوبًا فَاسْلُوكَ سُلُوكَ الْمُحْتَشِدِينَ الْعُقْلَاءِ وَاتْرِكْ سَبِيلَ الْكُسَالَى الْحَمْقَى. وَقُلْ قَوْلًا سَدِيدًا. وَافْعَلْ فِعْلًا جَمِيلًا. لَا تَعْمَلْ عَمَلِ السُّفَهَاءِ. اكْتَشَفُوا مِنْ جَدِيدٍ اِكْتِشَافَاتٍ كَثِيرَةً. نَظَرْتُ نَظْرَةً وَاحِدَةً. إِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الْكَافِرِينَ عَذَابًا شَدِيدًا. أَجِئْتُكَ حَبًّا صَادِقًا. فَهَمْتُ الْمَسْئَلَةَ فَهَمًّا جَيِّدًا. لَا تَحْتَقِرْ الْفُقَرَاءَ احْتِقَارًا. اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا. يَبْتَسِمُ الشَّيْخُ ابْتِسَامًا خَفِيًّا. سِرْتُ سِيرًا حَثِيثًا. أُعْطِيْتُكَ أَمَالَ إِعْطَاءِ الْأَغْنِيَاءِ.

57-маишқ. Қўйидаги хатоларни тузатиб ўқиб чиқинг-да, уни тўғрилаб, ҳаракатларини қўйиб ёзиб ва мафъулум бихнинг остига бир чизиқ, мафъулум мутлақнинг остига икки чизиқ чизинг.

يُحْكِي أَنَّ ثَلَاثَةَ رِجَالٍ كَانُوا سَائِرُونَ فَوَجَدُوا كَنْزًا فَقَالُوا: قَدْ أَخَذَ مِنَّا الْجُوعُ مَا أَخَذَ عَظِيمًا، فَلْيَمِضْ وَاحِدٌ مِنَّا وَلْيَشْتِرِ لَنَا طَعَامًا. فَمَضَى أَحَدُهُمَا وَفِيهَا هُوَ ذَاهِبٌ قَالَ فِي نَفْسِهِ الرَّأْيُ أَنْ أَضَعَ لَهْمٌ فِي الطَّعَامِ سَمًّا لِيَأْكُلَاهُ فَيَمُوتَانِ وَانْفَرَدُ أَنَا بِالْكَنْزِ انْفِرَادًا تَامًّا. فَسَمَّ الطَّعَامَ سَمًّا. وَاتَّفَقَ الْآخَرَيْنِ عَلَى قَتْلِهِ عِنْدَ رُجُوعِهِ إِلَيْهِمْ لِيَكُونَ الْكَنْزُ هَهُمْ. فَلَمَّا عَادَ إِلَيْهِمْ بِالطَّعَامِ تَقَدَّمُوا إِلَيْهِ تَقَدُّمًا سَرِيعًا وَقَتَلُوهُ حَالًا. ثُمَّ أَكَلُوا مِنَ الطَّعَامِ الْمَسْمُومِ فَمَاتُوا أَيْضًا. وَبَقِيَ الْمَالُ بِدُونِ صَاحِبٍ.

يُحْكِي أَنَّ قَرْدًا رَأَى نَجَّارًا يَشُقُّ خَشْبَةً وَهُوَ رَاكِبٌ عَلَيْهَا. وَكَانَ كَلَّمَا شَقَّ مِنْهَا ذِرَاعًا أَدخَلَ فِيهَا وَتَدَّ فَوْقَ الْقَرْدِ يَنْظُرُ إِلَيْهِ وَقَدْ أَعْجَبَهُ ذَلِكَ. ثُمَّ إِنَّ النَّجَّارَ ذَهَبَ لِبَعْضِ حَاجَتِهِ. فَأَزَادَ الْقَرْدُ أَنْ يَفْعَلَ كَمَا فَعَلَ النَّجَّارَ. فَرَكِبَ الْخَشْبَةَ وَجَعَلَ وَجْهَهُ قِبَلَ الْوَتْدِ وَظَهْرَهُ قِبَلَ طَرْفِ الْخَشْبَةِ. فَتَدَلَّى ذَنْبُهُ فِي الشَّقِّ. ثُمَّ إِنَّهُ نَزَعَ الْوَتْدَ فَعَصَرَ الشَّقَّ ذَنْبَهُ عَصْرًا. فَأَخَذَ يَصْرُخُ صَرَخًا هَائِلًا وَكَادَ يُغَشَى عَلَيْهِ مِنْ شِدَّةِ الْأَلَمِ. وَفِي ذَلِكَ الْوَقْتِ جَاءَ النَّجَّارُ إِلَى الْخَشْبَةِ فَرَأَهُ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ. فَأَخَذَ عَصَاً وَأَخَذَ يَضْرِبُهُ ضَرْبًا شَدِيدًا.

58-маишқ. Қўйидаги жумлалардаги мафъулум мутлақларни кўрсатинг. Ҳамда масдарми ёки бошқами уни ҳам айтиб беринг.

أَتَوَاتِيَا وَقَدْ جُدُّ قُرْنَاؤُكَ. فَهَمْتُ الْمَسْئَلَةَ كُلَّ الْفَهْمِ. حَفِظْتَ الدَّرْسَ بَعْضَ الْحَفِظِ. شَرِبْتُ كَثِيرًا. نِمْتُ طَوِيلًا. جَنْتُ الْيَوْمَ إِلَى الْكُتَابِ مَرَّتَيْنِ. سَمِعًا وَطَاعَةً. أَجَزَعًا وَأَنْتَ شَابٌّ قَوِيٌّ. أُرْشِدُ الْأَنْبِيَاءَ النَّاسَ إِرْشَادًا. أَنْظَرْتُ ذَلِكَ الظَّنَّ. أَنْتَقُولِينَ ذَلِكَ الْقَوْلَ. ضَرَبْتُ اللَّصَّ شَدِيدًا. يَمْشِي مَشْيَةَ الْأَمْرَاءِ. نَحَلَ الْوَلَدُ بَعْدَ أَنْ أَصَابَتْهُ الْحُمَى نُحُولًا عَظِيمًا لَكِنَّهُ شَفِيًّا بِمُعَالَجَةِ أَحَدِ الْأَطِبَّاءِ الْمَاهِرِينَ فَأَحْبَبَهُ حَبًّا كَثِيرًا وَحَفِظَ لَهُ جَمِيلًا.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

хисоб-китоб килинади	يُحَاسِبُ	Яшайди	يَعِيشُ
кўрсатдим	أَبصرتُ	Айланади	تَدور
оила	أُسْرَتِهِ	янги чиққан ой	الهِلال
тавба қилгунича	حَتَّى يَتُوبَ	гуноҳ қилса	أَذْنَبَ
қайтмаслик	بِعَدَمِ الرُّجُوعِ	ваъда қилади	يَعِدُ
ечдим	حَلَلْتُ	аввалги ҳолига	إِلَى سَابِقِ حَالِهِ

кақшатгич	مُوجِعًا	волий, ҳоким бўлди	وَلِيَ
бостириб келди	زَحَفَ	шафқат қараш	نَظَرَ الشَّفِيقِ
қизиқсангизлар	رَغِبْتُمْ	қўшин, аскар	الْجُنْدُ
сени табрикладим	هَتَأْتِكَ	ўқиб, мутолаа қилиш	المُطَالَعَةَ
севикли	مُحِبُّونًا	қачон хоҳласанг	إِذَا شِئْتَ
аққлли фаоллар	المُجْتَهِدِينَ الْعُقَلَاءَ	Йўлидан бор	سَلِّكَ، يَسَلُّكَ، أَسَلُّكَ
рост, тўғри	قَوْلًا سَدِيدًا	аҳмоқ дангасалар	الْكُسَالَى الْمُحْمَقَى
кашф қилинглр	اِكْتَشَفُوا	ақли паст, аҳмоқ	سَفِيهَةٌ، (سُفَهَاءٌ)
табассум қилди	اِبْتَسَمَ، يَبْتَسِمُ، اِبْتَسَمَ	паст санама	لَا تَحْتَقِرْ
юрдим	سِرْتُ	енгил табассум билан	اِبْتِسَامًا خَفِيًّا
сенга бердим	أَعْطَيْتُكَ	шошилган ҳолда	حَثِيئًا
ҳазина	كَنْزٌ، (كُنُوزٌ)	кетаётгандилар	سَائِرُونَ
борсин	فَأَيْمُضِ	жуда қаттиқ ушлашда	مَأْخَذٌ عَظِيمٌ
захар	سَمٌّ، (سُمُومٌ)	қўймоқ, ташламоқ	أَنْ أَضَعَ
мукаммал танҳоликда	انْفِرَادًا تَامًّا	танҳо бўламан	أَنْفِرِدُ
ташриф буюрдилар	تَقَدَّمُوا	келишди, иттифок қилди	اتَّقَى، يَتَّقَى، اتَّقَى
эгасиз	بِدُونِ صَاحِبٍ	ўша заҳоти	حَالًا
маймун	قَرْدٌ، (فُرُودٌ)	ҳикоя қилинишича	يُحْكِي
ёрди	شَقٌّ، يَشُقُّ، شُقٌّ	Дурадгор	بَحَّارٌ
қозик, пона	وَتِدٌ، (أَوْتَادٌ)	Ўтин	حَشَبَةٌ
томон	قَبَلٌ	уни лол қолдирди	أَعْجَبَهُ
осилтирди	تَدَلَّى، يَتَدَلَّى، تَدَلَّى	орқа томонини	ظَهَرَهُ
тортди	نَزَعَ، يَنْزِعُ، انْزَعُ	Ёриқ	الشَّقِيقِ
дум	ذَنْبٌ، (أَذْنَابٌ)	Қисди	عَصَرَ، يَعْصِرُ، إِعْصِرُ
қўрқинчли	هَائِلٌ	Қичкира бошлади	فَأَخَذَ يَصْرُحُ
оғриқ қаттиқлигидан	مِنْ شِدَّةِ الْأَلَمِ	хушидан кетишига оз қолди	كَأَدَّ يُعْشَى عَلَيْهِ
ура бошлади	أَخَذَ يَضْرِبُهُ	асо, ҳасса	عَصَاً، (عَصِيٍّ)
тенгдошларинг ҳаракат қилганида	جِدُّ قُرْنَاؤِكَ	аста-секин ҳаракатланияпсанми?	أَتَوَانِيًا
бошланғич мактаб	كُتَّابٌ، (كُتَاتِيْبٌ)	тўла англашда	كُلِّ الْقَهْمِ
тўғри йўлга бошлади	أَرْشَدٌ، يُرْشِدُ، أَرْشَادٌ	Бесабрлик	أَجْرَعًا

		қияпсанми?	
амирлар юришидек	مَشِيَّةَ الْأَمْرَاءِ	Ўғри	إِصٌّ، (أَصُوصٌ)
иситма	الْحَمَى	озиб кетди	نَحَلٌ، يَنْحَلُ، إِخْلٌ، نُحُولٌ
уни чиройли ҳолда эслади	حَفِظَ لَهُ جَمِيلاً	шифо топди	شَفِيحِي

20-§

مفعول لأجله

МАФЪУЛУЛ ЛИАЖЛИҲИ

Қандай бир иш бажармайлик, албатта унда бир мақсад кузатилади ва унинг бир сабаби бўлади. Масалан, кулсак, унинг бир сабаби бор. Йиғласак, унинг ҳам бир сабаби бўлади. Бошқа ишлар ҳам сабабсиз қилинмайди. Ишланган ва бажарилган ишингни бирор кишига сўзлаганингда албатта, унинг сабабини айтасан.

Масалан *وَقَفَ الطُّلَّابُ* десак, бунда талабаларнинг оёқлари билан тик турганларини ифодалаймиз. Энди бунга, *إِجْلَالًا لِلْمُعَلِّمِ*ни қўшсак, талабаларнинг оёқлари билан тик турганларининг сабабини ва уларнинг нима учун бундай турганларини билдирган бўламиз.

Маъноси: Талабалар ўқитувчини ҳурматлаш учун ўринларидан турдилар.

58. Шу тариқа феълнинг сабабини ва нима учун ишланганини билдириш учун феъл сўнгидан келган исмга «мафъулүл лиажлиҳи», деб аталади. Юқоридаги мисолдаги *إِجْلَالًا* исми *وَقُوفٌ* феълининг сабабини кўрсатганидан «мафъулүл лиажлиҳи» бўлади.

Танбех: «Мафъулүл лиажлиҳи»ни билиш учун феълнинг олдига “*لَمْ*” (нима учун?) саволини қўйиш керак. Агар шунга жавоб бўлишга яраса, ўша исм «мафъулүл лиажлиҳи» бўлади. Масалан, юқоридаги мисолдаги феълнинг олдига *لَمْ* қўшиб *لَمْ وَقَفَ الطُّلَّابُ؟* деб савол берсак, *إِجْلَالًا لِلْمُعَلِّمِ* шунга жавоб бўлишга ярайди.

59-машқ. Қуйидаги жумлалардаги феълнинг остига бир чизиқ, мафъулүл лиажлиҳининг остига икки чизиқ чизинг.

زُيِّنَ الْبَيْتَ إِكْرَامًا لِلضُّيُوفِ. وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ. أَعْطَى الْمُجْتَهِدَ جَائِزَةً مَّكَافَأَةً لَهُ. فَمِنَا إِكْرَامًا لِّلْقَادِمِينَ. يَخْجُجُ النَّاسُ طَلَبًا لِمَرْضَاتِ اللَّهِ. يُكْرِمُ الْعَاقِلُ اعْتِبَارًا لِعَقْلِهِ لَا حَذَرًا مِّنْ سَخَطِهِ. النَّاسُ يَخَافُونَ الظَّالِمِينَ لَا اسْتِحْلَابًا لِمَصَادِقَتِهِمْ بَلْ خَوْفًا مِّنْ أَدَاهُمْ. اخْتَرْتُ إِبْرَاهِيمَ وَكَيْلَانَ، ثِقَةً بِأَمَانَتِهِ وَعَتَمَادًا عَلَى عَقْمَتِهِ وَاحْتِرْمَتِهِ مِرَاعَةً لِفَضْلِهِ وَأَكْرَمْتُهُ سَعْيًا فِي مَرْضَاتِهِ. شَتَّانَ بَيْنَ مَنْ يُصَافِيكَ اضْطِرَارًا إِلَيْكَ وَمَنْ يُصَادِقُكَ حُبًّا لِمَرَائِيكَ. ذَابَ قَلْبِي شَفَقَةً عَلَى هَذَا الْفَقِيرِ. لَا تَفْعَلُوا الْخَيْرَ رِيَاءً. يُكَافَأُ الْمُجْتَهِدُ تَنْشِيطًا لَهُ.

60-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мафъулүм бихга 1 рақам, мафъулүм мутлақга 2 рақам, мафъулүл лиажлиҳга 3 рақам қўйиб ажратинг.

احفظ وطنك حفظاً، وصنّه صنوّاً قيّاماً بواجبه ورعاية لحقه. يجوب الناس البلاد طلباً للمكاسب. توضع التمارين في كتب القواعد اختصاراً لفطنة التلميذ. إذا وليت خدمة، وجب أن تعرف أمورها معرفة جيدة، وتنفذ لِرؤسائك انقياداً عظيماً في كل ما يأمرونك به. عجباً لأناس، يُنكرون الحق. عرفت المسائل النحوية كل المعرفة. وقف وقوف الأمير. التجار يجولون في البلدان المختلفة رغبة في ترويح بضائعهم ومصنوعات بلادهم، فتراهم ينتقلون من محل إلى آخر، أملاً بالربح. قاتل هواك إذا دعاك لفتنه. قاتل هواك هناك كل قتال.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

ҳурматланган ҳолда	إكراماً	зийнатланди	زُيِّنَ
унга мукофот бўлган ҳолда	مُكَافَأَهُ لَهُ	сизни юбормадик	مَا أَرْسَلْنَاكَ
ҳаж қилди	حَجَّ، يَحُجُّ، حَجَّ	келувчилар учун	لِلْقَادِمِينَ
эҳтиёт бўлингани учун эмас	لَا حَذَرًا	эйтиборга олган	اعْتِبَارًا
жалб қилиш учун эмас	لَا اسْتِجْلَابًا	Ғазаб	سُخْطًا
ишонган ҳолда	ثِقَةً	Уларнинг озорлари	أَذَاهُمْ
унинг иффатига	عَلَى عِفْتِهِ	суянган ҳолда	إِعْتِمَادًا
саъй ҳаракат қилмоқ	سَعَى	риоя қилган ҳолда	مُرَاعَاةً
сени софловчи	بُصَافِيكَ	қандай фарқ бор-а?	شَتَانًا
сени тасдиқлайдиган	بُصَادِقُكَ	мажбур бўлган ҳолда	اضْطِرَارًا
эриди	ذَابَ، يَذُوبُ، ذُبَ	хусусиятларинг	لِمَرَائِكَ
мукофотланади	يُكَافَأُ	шафқат қилган ҳолда	شَفَقَةً
уни ҳимоя қил	صُنَّهُ	фаоллаштириш учун	تَنْشِيطًا
саёҳат қилади	يَجُوبُ	мажбуриятларини адо қилган ҳолда	قِيَامًا بِوَجْهِهِ
имтиҳон қилган ҳолда	اِخْتِبَارًا	Машқ	تَمْرِينًا، (تَمَارِينًا)
бошлиқ бўлсанг	وَلِيَّتَ	Фатонати, ақли	لِفِطْنَةٍ
наҳв масалалари	الْمَسَائِلَ النَّحْوِيَّةَ	бўйин эгасан	تَنْقَادًا
айланиб юрадилар	يَجُولُونَ	амир тўхтаганидек	وَقُوفَ الْأَمِيرِ
ривожлантириш	تَرْوِيجَ	рағбат қилган ҳолда	رَغْبَةً
ишлаб чиқарилган	مَصْنُوعَاتَ	мато, буюм, юк	بِضَاعَةٍ، (بِضَائِعَ)
кўчиб юрадилар	يَنْتَقِلُونَ	уларни кўрасан	فَتَرَاهُمْ
орзу қилган ҳолда	أَمَلًا	жой, ўрин	مَحَلًّا

курашди	فَاتِلٌ، يُفَاتِلُ، قَاتِلٌ	Фойдани	بِالرَّيْحِ
ҳавои нафсинг	هُوَآكٌ	фитна учун	لِفِتْنَةٍ

21-§

مفعول فيه

МАФЪУЛУН ФИЙХ

59. «Мафъулун фийх» – феълнинг қай вақтда ёки қайси ўринда воқеъ бўлганини кўрсатган исмдир.

دهگانداغي каби. خَفِظَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ صَبَاحًا أَمَامَ الْمُعَلِّمِ

Маъноси: Муҳаммад дарсни, эрталаб, ўқитувчининг олдида ёдлади.

Бу мисолда *صَبَاحًا* исми дарсни қай вақтда ёдланганини билдирган. *أَمَامَ* эса дарс ёдлаш қайси ўринда бўлганини билдирган. Шунинг учун бу икки исм «мафъулун фийх» бўлади.

60. Юқоридаги таърифдан англанадики, мафъулун фийх ё замонни ё маконни англатадиган исмдир.

Замонни англатадиган исмга «**зарфи замон**», маконни англатадиган исмга эса «**зарфи макон**», дейилади. Шунинг учун мафъулун фийхни «**зарф**», деб юритилур.

61-машқ. Қуйидаги исмлардан зарфи замоннинг остига бир чизиқ, зарфи маконнинг остига икки чизиқ чизиб, ажратинг.

صباح. يوم. ليلة. يريد. يمين. تحت. غدا. سحر. ميل. عند. وراء. شهر. سنة. مع. خلف. فوق. شمال. إزاء. لحظة. ساعة. مدة. وقت. أمام. حين. قدام. لقاء. عام. فجر. قرن.

62-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мафъулун фийхлар кўрсатинг.

تركتُ الكتابَ فوقَ الكرسيِّ. تَشْتَدُّ الحَرَارَةُ أَوَّانَ الصَّيْفِ. أَذْهَبُ إِلَيْكَ لَيْلَةَ الجُمُعَةِ. خُذِ الرِّفِيقَ قَبْلَ الطَّرِيقِ واطلبِ الجَارَ قَبْلَ الدَّارِ. عِنْدَ الإِمْتِحَانِ يَكْرُمُ المَرْءُ أَوْ يُهَانُ. لَا تَمَسُّ أَمَامَ مَنْ هُوَ أَكْبَرُ مِنْكَ وَلَا تَقْعُدْ يَمِينَهُ. قُلْتُ لَهُ: كَمْ لَبِثْتُ فِي سَمَرْقَنْدٍ؟ قَالَ لَبِثْتُ أَسْبوعًا كَامِلًا. لَقِيْتُهُ اليَوْمَ صَبَاحًا. صُمْتُ رَمَضَانَ كُلَّهُ. لَا أَفْعَلُهُ أَبَدًا. رَأَيْتُ طَائِرًا فَوْقَ الغَصَنِ. رَأَيْتُ الهَلَالَ بَيْنَ السَّحَابِ. جَلَسَ مُحَمَّدٌ عِنْدَ خَالَتِهِ. رَأَيْتُ أَمَامَ الدَّارِ مُشْعَوِدًا. لَا تَلْتَفِتْ وَقْتَ الدَّرْسِ يَمِينًا وَشِمَالًا وَلَا تَضْحَكْ أَمَامَ مَعْلَمِكَ أَبَدًا. قَدِمَ عَمْرُ بْنُ الخَطَّابِ الشَّامَ عَامَ المَجَاعَةِ مَرَّتَيْنِ. لَا تُزِرِ النَّاسَ بَاكِرًا وَلَا وَقْتَ قَبُولَتِهِمْ أَوْ أَكْلِهِمْ. تَعَلَّمْتُ زَمَانَ خَدَاتِكَ. نَذَهَبُ غَدًا بَعْدَ الطَّهْرِ إِلَى الغَابَةِ.

63-машқ. Ўн жумла тузинг, буларнинг бештаси зарфи замон, бештаси зарфи макон бўлсин.

64-машқ. Қуйидаги зарфларнинг олдида муносиб феъллар келтириб, қисқа жумла тузиб чиқинг.

وقت الدرس. فوق مكتب المعلم. يومًا كاملاً. زمن الربيع. مدة المرض. أبداً. سنة. غداً.

65-машқ. Қуйидаги жумлаларни эъробланг.

(Ушбу тариха: سر феъли мозий сукунга биноан мабний т замир, даммага биноан мабний, даммаси зоҳирий, маҳаллан раъфда бўлиб, фоъил, ليلاً зарфи замон, лафзан мансуб бўлиб, мафъулун фийҳдир...).

سرتُ ليلاً، منثيت ميلاً. عشت دهرًا. لا أكذب أبداً. قرأت الدرس ساعة. نام محمد نهارًا. أوزرك صباحًا.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

1848 метр	مِيلٌ	22, 176 км	بَرِيدٌ
олди томонда	قُدَامٌ	томонга	إِزَاءَ
йил	عَامٌ	унинг қаршисида	تَلْقَاءَ
тарк қилдим	تَرَكْتُ	аср	قَرْنٌ
вақт, мавсум	أَوَانٌ	қаттиқлашади	تَشْتَدُّ
йўл	طَرِيقٌ، (طُرُقٌ)	хамроҳ, йўлдош	الرَّيْفِيُّ
хорланади	يُهَانُ	қўшни	جَارٌ، (جِيرَانٌ)
қанча турдинг	كَمْ لَبِثْتُ	сендан каттароқ бўлган киши	مَنْ هُوَ أَكْبَرُ مِنْكَ
рўза тутдим	صُمْتُ	унга йўлиқдим	لَقِيتُهُ
дарахт шохи	عُصْنٌ، (أَغْصَانٌ)	қуш	طَائِرٌ، (طُيُورٌ)
булут	سَحَابٌ، (سُحُبٌ)	янги чиққан ой	هِلَالٌ، (أَهْلَةٌ)
қарамагин	لَا تَلْتَفِتْ	масхарабоз, фокусчи	مُشَعْوِذٌ
чап томон	شِمَالٌ	ўнг томон	يَمِينٌ
келди, ташриф буюрди	قَدِمَ، يَقْدِمُ، إِقْدَمَ	кулмагин	لَا تَضْحَكْ
очлик	الْمَجَاعَةُ	суриядаги шом шаҳри	الشَّامُ
барвақт	بَاكِرًا	зиёрат қилма	لَا تَزُرْ
ёшлик пайтинг	زَمَنَ حَدَاتِيكَ	тушдан кейинги бироз уйқу	فَيْلَوَةٌ

22-§

مفعول معه

МАФЪУЛУМ МАЪАХ

مَشَيْتُ إِلَى أَنْ وَصَلْتُ الْحَدِيثَ	مَشَيْتُ وَالشَّارِعَ الْكَبِيرَ إِلَى أَنْ وَصَلْتُ الْحَدِيثَ
حَفِظْتُ الدَّرْسَ	حَفِظْتُ الدَّرْسَ وَالْمِصْبَاحَ

Юқорида келтирилган тўрт жумланинг аввалгисида ўзинг боғчага пиёда юриб борганлигингни билдиргансан. Бунинг қаршисидаги чизиқнинг чап тарафида ҳам шу маънони ифодалагансан. Фақат унда *الشَّارِعَ الْكَبِيرَ* деган бир сўз ортиқ. Бунда сен:

مَشَيْتُ وَالشَّارِعَ الْكَبِيرَ إِلَى أَنْ وَصَلْتُ الْحَدِيثَ дейиш билан, боғчага катта кўча билан бирга борганингни билдиргансан.

Иккинчи чизиқнинг ўнг тарафидаги жумлада «дарс ёдладим» деган маънони ифодалагансан. Чизиқнинг чап тарафидаги жумлада эса, дарсни кечаси чироқ билан бирга, яъни унинг ёрдамида ёдлаганингни билдиргансан.

61. Шу тарика *مَعَ* (бирга) маъносида бўлган «вов» сўнгидан келиб, феълнинг унга муносабатли бўлишини ва у билан баробар қилинишини кўрсатган исм «мафъулум маъах», деб аталади.

Юқоридаги мисоллардаги *الشَّارِعَ* билан *المِصْبَاحَ* исмлари мафъулум маъах бўлади.

Танбеҳ: юқоридаги дарслардан билинадикки, мафъул бешта экан.

Улар: мафъулум бих, мафъулум мутлақ, мафъулун лиажлих, мафъулун фийх, мафъулум маъах.

66-машқ. Қуйидаги жумлалардаги феълнинг остига бир чизиқ, мафъулум маъахни остига икки чизиқ чизинг.

سِرْتُ وَالْجَبَلَ. إِذْهَبَ وَالشَّارِعَ الْجَدِيدَ. أَتَرَكَ الْمَعْتَرَّ وَالدهَرَ. سَارَ الْقَائِدُ وَالْجُنْدَ. لَمْ أَجْلِسْ وَالسَّفِينَةَ يَوْمًا بِمَوْضِعٍ. جَنَّتْ وَإِيَّاهُ. بَرَقَ السَّحَابُ وَالْمَطَرُ. سَلَّمْتُ عَلَى الصَّدِيقِ وَجَمِيعِ أَهْلِهِ. كَيْفَ حَالُكَ وَالْحَوَادِثَ. مَاتَ الْمَرِيضُ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ.

67-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мафъулум бих, мафъулум мутлақ, мафъулун фийх, мафъулун лиажлих, мафъулум маъахларни ажратинг.

يُؤَدِّبُ الْأَسْتَاذُ تَلَامِذَهُ تَأْدِيبًا. أَحْسِنَ إِلَى الْمَسْكِينِ شَفَقَةً عَلَيْهِ. سَارَ الْقَوْمُ وَالنَّيْلَ. تَقْضَى سُنُّنُ الْأَدَابِ بِأَنْ لَا تَمْشِي قُدَّامَ مَنْ هُوَ أَكْبَرُ مِنْكَ وَإِذَا مَاشَيْتَهُ فَسِرْ بِثَمَالِهِ لَا يَمِينَتَهُ. جَلَدَ الْقَاضِي الْمُدْنِبَ ثَمَانِينَ جَلْدَةً. جِئْتِكَ مَرَّتَيْنِ. أَوْصَى يَحْيَى بِنُ خَالِدِ ابْنَهُ جَعْفَرًا فَقَالَ: لَا تَرُدَّ عَلَيَّ أَحَدٍ جَوَابًا حَتَّى تَفْهَمَ كَلَامَهُ، فَإِنَّ ذَلِكَ يَصْرِفُكَ عَنِ جَوَابِ كَلَامِهِ إِلَى غَيْرِهِ يُؤَكِّدُ الْجُهْلَ عَلَيْكَ وَلَكِنْ أَفْهَمَ عَنْهُ، إِذَا فَهِمْتَهُ فَأَجِبْهُ وَلَا تَعْجَلْ بِالْجَوَابِ قَبْلَ الْإِسْتِفْهَامِ، وَلَا تَسْتَحِي أَنْ تَسْتَفْهَمَ إِذَا لَمْ تَفْهَمْ، فَإِنَّ الْجَوَابَ قَبْلَ الْفَهْمِ حَقٌّ وَإِذَا جَهَلْتَ مَا قِيلَ، فَسْأَلْكَ وَاسْتَفْهَمْكَ أَجْمَلُ بِكَ وَخَيْرٌ مِنَ السَّكُوتِ. يَعْغُو الصَّالِحُ عَفْوًا جَمِيلًا. فَتَحَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ مِصْرَ سَنَةِ عِشْرِينَ مِنَ الْهَجْرَةِ.

لَقَدْ ضَلَّتْ حُلُومٌ مِنْ أَنَاسٍ *** يَرُونَ الْعِلْمَ إِفْلَاسًا وَشَوْمًا

كَسَانَا عِلْمُنَا فَخَرًا وَجُودًا *** وَبِالْجُهْلِ اكْتَسَوْا عَجْرًا وَلَوْمًا

دَعَوْتُ اللَّهَ طَلَبًا لِإِحْسَانِهِ وَشُكْرُهُ حُبًّا فِي زِيَادَةِ إِعْنَامِهِ. مَشَيْتُ سَاعَتَيْنِ مِيلِينَ.

68-машқ: Қуйидаги жумлаларни эъробланг.

(Ушбу тарика **سار** феъли мозий фатҳага биноан мабний **القوم** марфуъ лафзан **سار** га фоъил **و** вови маъийа **النهر** мансуб лафзан **سار** га мафъулум маъаҳ...)

سار القوم والنهر. لو تُرِكَتِ الناقَةُ وَفَصِيلُهَا لَرَضَعَهَا. سرثُ والقمرَ بريدًا. كيف حالك والحوادث. خرجتُ والخادم. تَوَجَّهَ الجندُ والفجر.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

боғга олгунча	етиб	إِلَى أَنْ وَصَلْتُ الْحَدِيثَةَ	юрдим	مَشَيْتُ
ғуруга кетувчи		الْمَعْتَرُ	юрдим	سِرْتُ
юрди		سَارَ، يَسِيرُ، سِرَ	замон	الدَّهْرُ
тентак, пасткаш		السَّيْفِيَّةُ	аскар, қўшин	جُنْدٌ، (جُنُودٌ)
ялт ярқирамоқ	этмоқ,	يَبْرُقُ، يَبْرُقُ، أَبْرُقُ	у билан бирга	وَأَيَّاهُ
одоб берган ҳолда		تَأْدِيًّا	салом бердим	سَلَّمْتُ
тақозо қилади		تَقْضِي	унга қилган ҳолда	شَقَقَةً عَلَيْهِ
қамчилади		جَلَدَ، يَجْلِدُ، إِجْلَدُ	юрсанг	مَاشِيَتُهُ
насихат қилди		أَوْصَى، يُوصِي، أَوْصِ	гуноҳкор	الْمُذْنِبُ
сени эътиборсиз қолдиради		يَبْصُرُكَ	қайтармагин	لَا تَرُدُّ
сўрамоқ		الِاسْتِيفَامَ	шошилма	لَا تَعْجَلَنَّ
сўрамоқлик		أَنْ تَسْتَفْتَهُمْ	ҳаё қилма	لَا تَسْتَحْيِ
сукут, жим туриш		السُّكُوتَ	аҳмоқлик	حُمُقٌ
адашди		ضَلَّتْ	авф қилади	عَمَى، يَعْقُو، أَعْفُ
қашшоқлик		إِفْلَاسٌ	орзу, истак	حُلُومٌ
бизга кийдирди		كِسَانًا	бахтсизлик	سُومٌ
пасткашлик		لُؤْمٌ	сахийлик	جُودٌ
ноз-неъмат, инъомлари		إِنْعَامٌ	муҳаббат қилган ҳолда	حُبًّا

23-§

مُسْتَسْنَى

Мустасно

62. Мустасно: **إِلَّا** дан кейин келиб, **إِلَّا** нинг олдидаги жумла маъносининг хилофини билдирган исмдир.

خَرَجَ الطُّلَّابُ مِنَ الْمَدْرَسَةِ إِلَّا مُحَمَّدًا

Маъноси: Мактабдан талабалар чиқиб кетди фақат Маҳмуд чиқмади.

Бунда **إِلَّا** нинг олдидаги **مِنَ الْمَدْرَسَةِ** жумласи, талабаларнинг мактабдан чиққанларини англатади. Энди бунинг ортидан **إِلَّا مُحَمَّدًا** десак, бошқалар чиқиб, Маҳмуднинг чиқмагани билинади.

Бу ерда **إِلَّا** сўнигидан келган **مُحَمَّدًا** калимаси **إِلَّا** нинг олдидаги жумла маъносининг хилофини англатяпти. Шунинг учун **مُحَمَّدًا** мустасно бўлади.

63. **إِلَّا** дан кейин зикр этилган исм мустасно, деб айтилади, дедик. **إِلَّا** нинг олдидаги сўз, яъни унга қараб сўзланган исм эса «**мустасно минх**», дейилади.

Масалан, юқоридаги **الطُّلَّابُ** «мустасно минх»дир. Чунки чиқиш унга қараб сўзланган. Чиқувчи кишилар талабалар бўлган.

Масалан: **حَفِظَ مُحَمَّدٌ الْكِتَابَ إِلَّا وَرَقَةً** десак, бунда мустасно минх **الْكِتَابَ** бўлади. Чунки ёдлаш унга қараб сўзланган. Ана шу ёдланган **وَرَقَةً** эса мустасно бўлади, негаки у ёдланмай қолган.

64. Мустасно минх баъзи вақт зикр этилади, баъзи вақтда эса зикр этилмайди.

Масалан: **مَا اجْتَهَدَ إِلَّا خَالِدٌ** деганда, мустасно минх зикр этилмаган.

Маъноси: Фақат Холид фаоллик қилди.

Мустасно минх зикр этилган каломга «**том**», дейилади.

Мустасно минх зикр этилмаганига «**ноқис**», дейилади.

Унинг олдидаги жумлада нафийни (инкорни) англатадиган бирор нарса бўлса, унга «**манфий**», дейилади.

Нафийни англатадиган нарса бўлмаса, «**мусбат**», дейилади.

Масалан: **خَرَجَ الطُّلَّابُ مِنَ الْمَدْرَسَةِ إِلَّا مُحَمَّدًا** мисолида, калом мусбат бўлган.

ما خَرَجَ الطُّلَّابُ مِنَ الْمَدْرَسَةِ إِلَّا مُحَمَّدًا мисолида калом манфий бўлган.

65. Мустасно калом том ва мусбат бўлганда, мансуб бўлади. Бошқа вақтларда ўрнига қараб марфуъ, мансуб, мажрур бўлиши мумкин.

69-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мустасно минхларнинг остига бир чизиқ, мустасноларнинг остига икки чизиқ чизинг.

تَصْنَدُ كُلُّ الْمَعَادِنِ إِلَّا الذَّهَبَ. أَحَبُّ النَّاسِ إِلَّا الْمُفْسِدِينَ. لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ إِلَّا الْمَوْتَ. لَمْ أَقَابِلْ أَحَدًا إِلَّا مُحَمَّدًا. كُلُّ حَيَوَانٍ يُحْرِكُ فَكَّةَ الْأَسْفَلِ إِلَّا التَّمْسَاحَ. اسْتَوَى الْإِسْكَانْدَرُ عَلَى جَمِيعِ الْمَمَالِكِ إِلَّا مَمْلَكَةَ الصِّينِ. لَمْ أَرِ أَحَدًا يَسْتَحِقُّ الْمَكَافَأَةَ إِلَّا خَالِدًا. مَا رَأَيْتُ فِي الْحَدِيثِ أَحَدًا إِلَّا عَلِيًّا. مَا نَعَرْتُ رَجُلًا مَوْصُوفًا بِالْأَمَانَةِ إِلَّا بَكْرًا. صَادَقْتُ حَيْرَانِي كُلَّهُمْ إِلَّا مُحَمَّدًا. لَا يَرِيدُ اللَّهُ أَنْ يَهْلِكَ النَّاسَ إِلَّا الْأَشْرَارَ. أُعْطِيَ الْأَجِيرَ أَجْرَتَهُ إِلَّا دَرَهْمًا وَاحِدًا.

70-машқ: Қуйидаги жумлалардаги мустасноларни кўрсатиб чиқинг.

كُلُّ الْأَشْمَاكِ تَتَنَفَّسُ مِنْ حَيَاثِيهَا إِلَّا الْحَوْتَ. لَا يُصْلِحُ الدُّنْيَا إِلَّا الدِّينُ. لَا يَنْبَغِي الْإِقْتِدَاءُ إِلَّا بِأَهْلِ الْخَيْرِ. لَا أَكْرَمَ إِلَّا خَالِدًا. لَا تَرْغَبْ إِلَّا فِي الْفَضِيلَةِ. لَنْ أَخْشَى إِلَّا اللَّهَ. لَنْ أَتَّبِعَ إِلَّا الْحَقَّ. لَا يُسْأَلُ الْإِنْسَانُ إِلَّا عَنْ عَمَلِهِ. مَا جَلَسَ السَّائِحُ عَلَى فِرَاشٍ إِلَّا الْأَرْضَ، وَلَا حَلَّ تَحْتَ سَقْفٍ إِلَّا السَّمَاءَ. طَالَعْتُ الْكِتَابَ إِلَّا الْقِسْمَ الْأَحْيَرَ. مَا رَأَيْتُ أَحَدًا مِثْلَكَ إِلَّا عَبْدَ اللَّهِ. زَرَّتْ أَصْدِقَائِي كُلَّهُمْ إِلَّا مُحَمَّدًا. لَا أَعْبُدُ إِلَّا اللَّهَ. مَا هَذَا إِلَّا جُنُونٌ. مَا أَرَاكَ إِلَّا ضَالًّا.

71-машқ: Қуйидаги жумлаларни эъробланг.

(Ушбу тарика: حفظ феъли мозий фатҳага биноан мабний марфуъ лафзан га фоъил мансуб лафзан га мафъулум бих адо ти истисно лафзан га фоъил мансуб лафзан бўлиб мустаснодир. لا харфи нафий феъли музорий, тақдиран марфуъ. الكرامة мансуб лафзан га лафзан га мафъулум бих адо ти истисно лафзан га фоъил...)

حَفِظَ التَّلَامِذَةُ الدَّرْسَ إِلَّا مُحَمَّدًا. لَا يَأْتِي الْكِرَامَةَ إِلَّا الْعَيْمُ. لَنْ أَخْشَى إِلَّا اِزْتِكَابَ الْمُتَكْرَبَاتِ. لَا تُصَاحِبْ إِلَّا عَالِمًا تَقِيًّا وَلَا تُخَالِطْ إِلَّا فَاضِلًا ذَكِيًّا وَلَا تُشَاوِرْ إِلَّا أَمِينًا وَفِيًّا.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

кон	مَعْدَنٌ، (مَعَادِنٌ)	занглади	صَدَأٌ، يَصْدَأُ، اِصْدَأُ
яхши кўраман	أُحِبُّ	олтин	الذَّهَبُ
касалик	دَاءٌ، (أَدْوَاءٌ)	бузғунчилар	الْمُفْسِدِينَ
учрашмадим	لَمْ أَقَابِلْ	дори	دَوَاءٌ، (أَدْوِيَّةٌ)
жағ	فَكٌّ، (فُكُوكٌ)	ҳаракатлангирди	حَرَكَ، يُحَرِّكُ، حَرَكٌ
босиб олди	اِسْتَوَى، يَسْتَوِي، اِسْتَوَى	тимсоҳ	بَمَسَاحٍ، (بِمَسَاحٍ)
хитой	الصِّينُ	подшоҳлик	مَمْلَكَةٌ، (بِمَمْلَكَةٍ)
ҳақдор бўлди	اِسْتَحَقَّ، يَسْتَحِقُّ، اِسْتَحَقَّ	кўрмадим	لَمْ أَر
сифатланган	مَوْصُوفًا	мукофот	الْمُكَافَأَةُ
ҳалок қилмоқни	أَنْ يَهْلِكَ	дўстона муносабатда бўлдим	صَادَقْتُ
ёлланган ишчи	أَجِيرٌ، (أَجْرَاءٌ)	ўта ёвуз	شَيْرِيرٌ، (أَشْرَارٌ)
балиқ	سَمَكٌ، (أَسْمَاكٌ)	иш ҳақини	أَجْرَتَهُ
ой қулоқ (балиқ жабраси)	خَيْشُومٌ، (خَيْاشِيمٌ)	нафас олади	تَتَنَفَّسُ
ислоҳ бўлмайди	لَا يُصْلِحُ	кит	حَوْثٌ، (حَيْثَانٌ)
эргашиш	الْإِقْتِدَاءُ	лозим эмас	لَا يَنْبَغِي
эргашмайман	لَنْ أَتَّبِعَ	қўрқмайман	لَنْ أَخْشَى
саёҳатчи	سَائِحٌ، (سَيَّاحٌ)	сўралмайди	لَا يُسْأَلُ
кўрмадим	مَا رَأَيْتُ	тўшак	فِرَاشٌ، (فُرُشٌ)

истиқомат йўқ	لَا حَلَّ	шифт	سَقْفٌ، (سُقْفٌ)
мутолаа қилдим	طَلَعْتُ	сен каби	مِثْلَكَ
ибодат қилмайман	لَا أَعْبُدُ	жинни	بِحَنُونٍ
адашган ҳолда	ضَالًّا	сени кўрмадим	مَا أَرَاكَ
бажарган	اِتِّكَاب	Инкор қилмайди	لَا يَأْتِي

24-§

حال

ҲОЛ

66. Ҳол – феъл воқеъ бўлган вақтда фойилнинг ёки мафъулнинг қай ҳолда ва қандай равишда бўлганини билдирган исмдир.

каби. قَائِمًا، رَائِعًا قَرَأَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ قَائِمًا، شَرِبَ فَرِيدُ الْمَاءِ رَائِعًا

Маъноси: *Муҳаммад дарсни тик турган ҳолда ўқиди. Фарид сувни тоза ҳолда ичди.*

Булардан аввалгиси ўқиш феъли воқеъ бўлганида Муҳаммаднинг, яъни фойилнинг қандай ҳолда бўлганини, иккинчиси, ичиш феъли воқеъ бўлган вақтда сувнинг, яъни мафъулнинг қандай ҳолда ва қандай равишда бўлганини билдирган. Шунинг учун булар ҳол бўлади.

67. Ҳол умуман накра (ноаниқ) исмда бўлади. Маърифа исмнинг ҳол бўлиши жуда ҳам оздир. وَحَدَّكَ دِغАНДАГИ انصَرَفَ وَحَدَّكَ каби.

68. Ҳол муфрадда ва жумлада бўлади. Жумла бўлганда жумлаи феълийя ва жумлаи исмийя бўлади.

жумлалари каби. وَأَنْتَ فَعَى دِغАНДАГИ جَاءَ الْعُلَامُ يَرْكُضُ، أَطْلَبِ الْعِلْمَ وَأَنْتَ فَعَى

Ҳол жумлаи исмийя бўлганида, олдида кўп вақт «вов» бўлади. Юқоридаги وَأَنْتَ فَعَى каби. Бу вовга «**вови ҳолийя**», дейилади.

1-танбех: Ҳолни билиш учун феълнинг олдида كَيْفَ (қандай) саволини келтириб, қараш керак. Агар шунга жавоб бўлишга яроқли бўлса, у ҳолдир. Масалан, юқоридаги мисолларда феълнинг олдида كَيْفَ келтириб,

قَائِمًا، аввалгисига деб савол берсак, аввалгисига كَيْفَ قَرَأَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ؟، كَيْفَ شَرِبَ فَرِيدُ الْمَاءِ؟, иккинчисига رَائِعًا жавоб бўлишга ярайди.

2-танбех: Бундаги муфрад жумла маъноси биландир. Шунинг учун тасния жамъ бўлган исмларда муфрад ҳол саналади.

72-машқ. *Қуйидаги ҳоллардан фойилнинг ҳолатини билдирганлари остига бир чизиқ, мафъулнинг ҳолатини билдирганлари остига икки чизиқ чизиб ажратинг.*

أُنْقَلِ الْأَخْبَارَ صَحِيحَةً. عِشْ عَزِيْزًا أَوْ مِثْ كَرِيْمًا. لَا تَأْكُلِ الْفَوَاكِهَ فِجْهَةً. جَاءَ فَرِيْدٌ إِلَى الْمَدْرَسَةِ وَهُوَ يَبْكِي. تَكَلَّمَ صَادِقًا. إِذَا اجْتَهَدَ الطَّالِبُ صَغِيْرًا سَادَ كَبِيْرًا. لَا تَحْكُمْ وَأَنْتَ عَظِيْبَانٌ. دَخَلَ الْعَسَاكِرُ الْمَدِيْنَةَ وَهُمْ أَلُوفٌ. رَجَعَ الْقَائِدُ مِنَ الْحَرْبِ ظَافِرًا. يَجِبُ قَصُّ الْأَظْفَارِ طَوِيْلَةً. لَا تَنَمْ وَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ. رَكِبْتُ الْفَرَسَ مُسْرَجًا. قَبِضُوا عَلَى السَّارِقِ مُتَسَلِّقًا الْجِدَارَ. لَا تَمَشْ مُخْتَلًا. إِحْفَظِ الدَّرْسَ سَرِيْعًا. دَخَلْتُ الْبَسْتَانَ مُزْهِرًا. كُلْ شَيْءٍ يَبْدُو صَغِيْرًا ثُمَّ يَكْبُرُ.

73-машқ. Қўйидаги ҳоллардан муфрадларнинг остига бир чизиқ, жумлаларнинг устига икки чизиқ қўйиб ажратинг.

لَا تَشْرَبِ الْمَاءَ كَثِيْرًا. قَدِمَ الْحُجَّاجُ الْمَدِيْنَةَ مُشَاءً. تَمَّ بِاِكْرًا. اُنْشَدَ الشَّاعِرُ الْقَصِيْدَةَ مُتْرَمًّا. خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أَلُوفٌ. دَخَلَ الْمَعْلَمُ الْفَصْلَ وَهُوَ غَضِيْبَانٌ. لَا تَأْكُلِ الطَّبِيْعَ حَارًّا. جَاءَ الْغُلَامُ وَهُوَ يَرْكُضُ. لَا تُصَلِّ وَأَنْتَ عَرِيْبَانٌ. جَلَسْتُ وَأَنْتَ وَاقِفٌ وَوَقَفْتُ وَأَنْتَ جَالِسٌ. هَرَبَ الْمَسْجُونُونَ وَالْحُرُسُ نِيَامًا. نَامَ الشَّيْخُ وَعَظِيْبَةٌ يُسْمَعُ إِلَى خَارِجٍ. تَأْتِي الْمَكَارُهُ حِيْنَ تَأْتِي جَمَلَةٌ *** وَتَرَى السَّرْوَرَ يَجِيءُ فِي الْفَلَتَاتِ تَعَلَّمَ فَلَيْسَ الْمَرْءُ يَوْلَدُ عَالِمًا *** وَلَيْسَ أَخُو عِلْمٍ كَمَنْ هُوَ جَاهِلُهُ

74-машқ. Қўйидаги жумлаларни эъробланг.

(Ушбу тарика: نَامَ феъли мозий фатҳага биноан мабний марфуъ лафзан نَامَ га фобил مُسْتَلْقِيًا мансуб лафзан مُحَمَّدٌ дан ҳол أٌ ҳарфи истифҳом, фатҳага биноан мабний, تَلَعَبُ феъли музореъ, марфуъ лафзан, остидаги أَنْتَ марфуъ маҳаллан بَوْلِيْبٌ га фобил وَوِ وَوِي ҳолиййа أَنْتَ замир, фатҳага биноан мабний, маҳаллан رَافِدًا бўлиб, мубтадо كَبِيْرٌ марфуъ лафзан أَنْتَ га хабар وَأَنْتَ كَبِيْرٌ жумласи маҳаллан марфуъ بَوْلِيْبٌ أَنْتَ дан ҳол...)

نَامَ مُحَمَّدٌ مُسْتَلْقِيًا. اَتَلَعَبُ وَأَنْتَ كَبِيْرٌ؟ جَاءَ فَرِيْدٌ يَسْعَى. عَرَفْتُكَ شَابًّا. دَعَوْتُ اللَّهَ مُصَلِّيًّا. لَا تُنْكِرُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ. أَدْبَرَ الْعَدُوُّ مُنْهَرِمًا. جَلَسَتْ الْحَيَّاطَةُ تُفَصِّلُ الثِّيَابَ. سَمِعْتُ الْإِمَامَ يَعْظُ النَّاسَ.

75-машқ. Саккизта жумла келтиринг. Булардан тўрттаси муфрадли ҳол бўлсин. Тўрттаси жумла бўлсин. Тўрттаси фобилнинг ҳолатини, тўрттаси мафъулнинг ҳолатини билдирсин.

مَعَانِي الْكَلِمَاتِ: سۆزلарнинг маънолари

хабар	خَبْرٌ، (أَخْبَارٌ)	нақл қилинди	نَقَلَ، يَنْقُلُ، اُنْقُلُ
олийжаноб	كَرِيْمًا	вафот қилди	مَاتَ، يَمُوتُ، مِثْ
хом, пишмаган	فِجْهَةً	мева	فَاكِهَةٌ، (فَوَاكِهَةٌ)
бошқаради	سَادَ، يَسُوْدُ، سُدُّ	фаол бўлса	اجْتَهَدَ، يَجْتَهِدُ، اجْتَهَدُ
қўшин, армия	عَسَاكِرٌ، (عَسَاكِرُ)	хукм қилма	لَا تَحْكُمُ
қўмондон	قَائِدٌ، (قُوَادٌ)	минглаб	وَهُمْ أَلُوفٌ
қисқартирмоқ	قَصُّ	ғалаба қозонган	ظَافِرًا

		холда	
ухламагин	لا تَنَمَّ	тирноқ	ظَفَرٌ، (أظْفَارٌ)
эгарланган ҳолда	مُسْرَجًا	чиқаётган ҳолда	طَالِعَةٌ
осилган ҳолда	مُتَسَلِّقًا	ушладилар	قَبْضُوا
мутакаббир ҳолда	مُخْتَالًا	юрмагин	لا تَمَشِ
кўринади	يَدُو	гуллаган ҳолда	مُزَهَّرًا
ҳожилар	الْحَجَّاجُ	лойқа	كَدِيرًا
қўшиқ қилиб айтди	أَنْشَدَ، يُنْشِدُ، أَنْشِدْ	пийда ҳолда	مُشَاهَةً
намозни ўқимагин	لا تُصَلِّ	тараннум қилган ҳолда	مُتَرَنِّمًا
тик турган ҳолда	وَاقِفٌ	ялонғоч ҳолда	عُرْيَانٌ
маҳбуслар	الْمَسْجُونُونَ	қочди	هَرَبٌ، يَهْرَبُ، أَهْرَبُ
хуррак, хириллаш	عَطِيطُهُ	қўриқчи, соқчилар	الْحَرَسُ
оммавий микёсда	جُمْلَةً	қийинчилик, хафалик	الْمَكَارِهِ
тасодиф ва кутилмаганда	الْفَلَاتَاتُ	хурсандчилик	السُّرُورُ
инкор қилманглар	لا تُنْكِرُوا	чўзилиб, чалқанча ётиш	مُسْتَلْقِيًا
енгилган ҳолда	مُنْهَرِمًا	орқага чекинди	أَدْبَرَ، يُدْبِرُ، أَدْبِرْ
ваъз қилди	وَعَظَ، يَعْظُ، عِظْ	бичар эди	تَقْصِيلٌ

25-§

تَمْيِيز

ТАМЙИЗ

69. Тамйиз – турли нарсаларга мақсад бўлишга яраган бир исм сўнгидан тушиб, шу исмдан мақсад нима эканини белгилаш учун зикр этилган исмдир.

Масалан: *اِشْتَرَيْتُ عِشْرِينَ* десанг, йигирмани сотиб олганингни билдирган бўласан. Лекин бу йигирма нарса китобми, қаламми, дафтарми, қоғозми, бошқа нарсами? Буни хитоб қилинаётган киши билмайди. Энди шунга *كِتَابًا* ни қўшиб,

اِشْتَرَيْتُ عِشْرِينَ كِتَابًا десак, йигирмадан мақсад нима нарса экани хитоб қилинаётган кишига маълум бўлади. Шундай қилиб, бу жумладаги *كِتَابًا* тамйиз бўлади.

Масалан яна: *أَنَا أَصْعُرُ مِنْكَ* десанг, ўзингни, хитоб қилинаётган кишидан кичкина эканингни англаган бўлсан. Лекин бу кичкиналик ёш жиҳатиданми, гавда жиҳатиданми, даража жиҳатиданми, билиб бўлмайди. Энди бунга *سِنًّا* ни қўшиб,

десак, ёш жиҳатидан кичкина бўлганингни билдирган бўласан. Шунинг учун бу жумладаги **“тамйиз”**, бўлади.

1-танбех: كَمَ икки кўринишда бўлади. Биринчиси истифҳом, иккинчиси хабар бўлади. Агар истифҳом бўлса, тамйиз бўлгани учун исмни насб қиласан.

Масалан: كَمَ دِرْهَمًا مَالِكٌ каби. Бу ерда دِرْهَمًا ни тамйиз бўлгани учун мансуб қилдинг. Агар хоҳласанг мансуб исмни ҳазф қилиб كَمَ مَالِكٌ деб айтасан. Агар хабар бўлса исмни изофа бўлгани учун мажрур қиласан. كَمَ رَجُلٍ لَقَيْتُهُ каби.

Агар хоҳласанг унга كَمَ مِنْ رَجُلٍ لَقَيْتُهُ ва киргизасан деб айтасан.

76-машқ. Қуйидаги жумлалардаги тамйизларни аниқланг.

اشْتَرَيْتُ عَشْرِينَ قَلَمًا وَخَمْسَةَ وَعَشْرِينَ كِرَاسًا. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا. رَأَيْتُ شَابًا مِتْلَكَ قَامَةً وَلَوْنًا وَصَوْتًا وَلَكِنَّهُ ضِدُّكَ عِلْمًا وَعَقْلًا. يَتَأَلَفُ الْيَوْمَ مِنْ أَرْبَعٍ وَعَشْرِينَ سَاعَةً، وَالسَّاعَةُ مِنْ سِتِينَ دَقِيقَةً وَالِدَقِيقَةُ مِنْ سِتِينَ ثَانِيَةً. بَعَثَ رَطْلًا صَابُونًَا بِعَشْرِينَ مَلِيمًا. تَصَدَّقْتُ بِصَاعٍ قَمْحًا. مِثْقَالٌ ذَهَبًا أَرْفَعُ قِيمَةً مِنْ رَطْلٍ نُحَاسًا. صَدَقَةُ الْفَطْرِ نِصْفُ صَاعٍ قَمْحًا أَوْ صَاعٍ تَمْرًا. طَابَ الْأُسْتَاذُ نَفْسًا. خَيْرُ الْأَعْمَالِ أَكْثَرُهَا فَائِدَةً. ذِرَاعٌ حَرِيرًا أَعْلَى مِنْ ذِرَاعَيْنِ صَوْفًا.

سُئِلَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ أَيُّ الْأُمُورِ أَكْثَرُ تَأْيِيدًا لِلْعَقْلِ وَأَيْبُهَا أَكْثَرُ اضْرَارًا بِهِ فَقَالَ أَكْثَرُهَا تَأْيِيدًا لَهُ، مَشَاوَرَةُ الْعُلَمَاءِ وَتَجْرِبَةُ الْأُمُورِ وَأَكْثَرُهَا اضْرَارًا بِهِ، الْإِسْتِبدَادُ وَالتَّهَؤُنُ. كُلُّ أَحَدٍ يَتَّخِذُ فِي بَيْتِهِ قَنِينَةً طَيِّبًا لِيَسْتَعْمِلَهَا وَقَتِ الْحَاجَةِ. سَرْتُ عَشْرِينَ يَوْمًا أَرْبَعِينَ بَرِيدًا. مَكَثَ بَنُو إِسْرَائِيلَ فِي التِّيهِ أَرْبَعِينَ عَامًا.

77-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мафъулум бихнинг остига бир чизиқ, ҳолнинг остига икки чизиқ, тамйизнинг остига уч чизиқ чизиб ажратинг.

فَرِيدٌ أَكْثَرُ مِنْكَ فَضْلًا. اشْتَرَيْتُ عَشْرِينَ قَدَانًا أَرْضًا. فَفَتَّ فَرَعًا وَطَبِيتَ أَصْلًا. بَاعَ التَّاجِرُ أَوْقِيَةً زَيْتًا. كَمَ كِتَابًا قَرَأْتَ؟ كَمَ يَوْمًا صُمْتَ؟ رَكِبَ الْحَيَّالُ حِصَانَهُ فَجَرَى بِهِ مُسْرِعًا. دَخَلْتُ الْمَجْلِسَ غَاصًّا بِالنَّاسِ. تَوَفَى الْخَلِيفَةُ أَبُو بَكْرٍ فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ مِنَ الْمُهْجَرَةِ، وَهُوَ مِنَ الْعَمْرِ ثَلَاثٌ وَسِتُونَ سَنَةً. الْإِنْسَانُ أَعْدَلُ الْحَيَوَانَاتِ جِسْمًا. أَبُوكَ أَكْثَرُ النَّاسِ إِنْعَامًا عَلَيْكَ. آمَنْتُ بِاللَّهِ وَحَدُّهُ. قَلَّبْنَا الْكِتَابَ صَفْحَةً صَفْحَةً. اشْتَرَيْتَ الْخَادِمَةَ رَطْلًا سَمْنَاً وَخَابِيَةً عَسَلًا. صَحَا الْجُوُّ بَعْدَ الْمَطْرِ فَمَا تَرَى فِيهِ قَدْرَ رَاحَةٍ سَحَابًا. زُرْنِي غَبًّا تَزِدُّ حُبًّا. يَرُوعُ رَكَانَةٌ وَيَذُوبُ ظَرْفًا *** فَمَا يُدْرِي أَشَيْخٌ أَمْ غَلَامٌ

78-машқ. Қуйидаги тамйизларнинг олдига муносиб калималарни қуйиб, кичкина жумлалар ясанг.

كِتَابًا. تُفَاحًا. رَأْيًا. اجْتِهَادًا. سَنَةً. نَفْعًا. سِنًا. أُزْرًا.

79-машқ. Қуйидаги жумлаларни эъробланг:

(Ушбу тариқа: **امتلأ** феъли мозий, фатҳага биноан мабний **الإناء** марфуъ лафзан **امتلأ** га фоъил **ماء** мансуб лафзан **امتلأ** га тамйиз...)

إِمْتِلَاءُ الْإِنَاءِ مَاءً. فَجَرَ اللَّهُ الْأَرْضَ عُيُونًا. إِشْتَرَيْتَ ثَلَاثِينَ كُرَّاسَةً. إِشْتَرَيْتَ ذِرَاعًا حَرِيرًا. بَرَعْتَ جَمَالًا. بَاعَ الْكُتُبِيُّ أَرْبَعِينَ كِتَابًا. الدُّنْيَا مَمْلُوءَةٌ عَبْرًا. إِشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

Ташкил топади	تَأَلَّفَ، يَتَأَلَّفُ، تَأَلَّفَ	Сотиб олдим	إِشْتَرَيْتَ
408 гр	رَطْلًا	сотдинг	بِعْتِ
буғдой	فَمَحَّح	тийин	مَلِيمٌ
хурмо	تَمْرٌ	мис	نُحَاسٌ
46,2 см	ذِرَاعٌ	Хушнуд бўлди	طَابَ
қимматроқ	أَعْلَى	ипак	حَرِيرٌ
зарарлироқ	أَضْرَارًا	қувватлантирувчи	تَأْيِيدًا
Истибдод, ўзбошимчалик	الإِسْتِبْدَادُ	маслаҳатлашмоқ	مُشَاوَرَةٌ
Графин, шиша идиш	قَبِيئَةٌ	хафсаласизлик	التَّهَؤُنُ
сахро	التِّيَهُ	турди	مَكَتٌ، يَمَكُتُ، أُمَكْتُ
Ўлчов бирлиги	فَدَانٌ	Фазилат жиҳатидан	فَضْلًا
шоҳда	فُرْعًا	Устун бўлдинг	فُكِّتَ
танада	أَصْلًا	Яхши бўлдинг	طَبِتَ
ёғ	رَبْتٌ	28 мисқол ўлчови	أَوْقِيَةٌ
чавандоз	الْحَيَّالُ	Рўза тутдинг	صُمِّتَ
Вафот қилди	تُوِّفِيَ	ҳадиксираган холда	غَاصًا
варақладик	قَلْبِنَا	текис	أَعْدَلُ
кўзача	خَائِيَةٌ	Ҳайвон ёғи	سَمْنٌ
Кафт миқдорича	قَدْرٌ رَاحَةٍ	равшанлашди	صَحَا، يَصْحُو، أَصْحُ
Вақти-вақти билан	عَبْرًا	Мени зиёрат қил	زُرِّي
Виқор, сабот	رُكَاةٌ	Ваҳимага солур	يُرْوَعُ
тўлдирди	إِمْتَلَأَ، يَمْتَلِئُ، إِمْتَلَأَ	Ўтқир ақллилик	ظُرِفَ
булоқ	عَيْنٌ، (عَيْونٌ)	Отилтириб чиқарди	فَجَرَ، يُفَجِّرُ، فَجَرَ
тўлдирилган	مَمْلُوءَةٌ	Билимдон, илғор бўлдинг	بَرَعْتَ
қаримок	شَيْبًا	Сочи оқарди	إِشْتَعَلَ، يَشْتَعَلُ، إِشْتَعَلَ

26-§

مُنَادَى

МУНОДО

70. Мунодо – нидо (чақириш) учун махсус ҳарфларнинг бири сўнгидан келиб, чақирилган кимсанинг, сўзловчига илтифот қилиши ва сўзланажак сўзга диққат этиши талаб қилинган исмдир.

Масалан, муаллим: «يَا عَبْدَ اللَّهِ، لَا تَلْعَبْ» (Эй Абдуллоҳ, ўйнамагин) деса, Абдуллоҳ исмли шогирднинг ўгирилиб қарашини ва لَا تَلْعَبْ (ўйнамагин), деган сўзнинг диққат этишини талаб этган бўлади.

Шунингдек, бу жумладаги عَبْدَ اللَّهِ исми «мунодо» бўлади.

71. Чақириш учун ишлатиладиган нидо ҳарфлари ушбулардир.

يا، أيًا، هَيَا، أَيْ، أ

кабилар. يَا عَبْدَ اللَّهِ، أَيَا عَبْدَ الْكَرِيمِ، هَيَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ، أَي جَمَالَ الدِّينِ. أَعِمَادَ الدِّينِ

72. Мунодо тўрт турлидир:

1. “Накраи мақсуда”.
2. “Накраи ғойри мақсуда”.
3. “Алами муфрад”.
4. “Музоф”.

1. «Накраи мақсуда» деб, муайян бир кимса қасд қилинган накрага айтилади. Масалан устоз исмини билмаган бир шогирднинг ўйнаб турганини кўриб, унга қараб لَا تَلْعَبْ لَا تَلْمِذُ يَا деса, бунда تَلْمِذُ муайян бир шогирд (масалан, Усмон) мақсад этилган бўлади. Ва унинг ўйнамаслиги талаб қилинган бўлади. تَلْمِذُ эса накрадир.

2. «Накраи ғойри мақсуда» деб, муайян бир кимса қасд қилинмаган накрага айтилади. Масалан: муаллим қийин бир масалани сўзлаш олдидан шогирдларнинг назар диққатларини жалб этиш учун يَا غَافِلًا اِسْمَعْ كَلَامِي деса, бунда غَافِلًا муайян бир шогирд мақсад бўлмай, балки ғафлат босган ҳар бир шогирднинг диққат билан тинглаши талаб қилинади.

3. «Алами муфрад» деб, музоф бўлмаган аламга айтилади.

يا قَابِي، يَا مُحَمَّدَانِ، يَا مُحَمَّدُونَ

4. «Музоф» деб, иккинчи бир исмга нисбат берилган исмга айтилади.

يا عَبْدَ اللَّهِ، يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ

73. Мунодо “музоф” ва “накраи ғойри мақсуда” бўлганида мансуб бўлади.

يا قَابِي، يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، يَا غَافِلًا

“Алам муфрад” ва “накраи мақсуда” бўлганида нимага марфуъ бўлса, шунга мабний бўлади.

يا قَابِي، يَا تَلْمِذُ، يَا مُحَمَّدَانِ

Буларнинг аввалгиси ва иккинчиси рафъ аломатлари дамма бўлганидан даммага мабний бўлган. Кейингисининг рафъ аломати алиф нун бўлганидан алиф нунга мабний бўлган.

1-танбех: Ҳар бир исмки, агар унда “алиф ва лом” бўлса ўша исмни

билан чақирилади. Масалан: يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ، يَا أَيُّهَا الْمَرْأَةُ. Каби.

Фақат лафзига يَا أَيُّهَا اللَّهُ калималарини ишлатиб бўлмайди.

Масалан يَا أَيُّهَا اللَّهُ деб айтиш жоиз эмас. Чунки أَيُّهَا сўзи танбех ва ададни билдириш учун келади. Аллоҳ танбех ва ададдан покдир.

80-машқ: Қуйидаги мунодолардан музофнинг устига бир чизик, алами муфраднинг устига икки чизик, накраи мақсуданинг устига уч чизик, накраи зойри мақсуданинг устига тўрт чизик чизиб, ажратиб чиқинг.

يا ولد لا تلعب. يا غافلاً والموت يطلبه. يا عبد الله اقرأ درسك. يا حليماً لقد ألفت القلوب. يا رؤوفاً بالعباد. يا فاطمة، أسكتي. يا مغترّاً، دع الغرور. يا بُني، أكرم أستاذك. أعبد الله فم للصلاة. يا طالب العلم، اجتهد لتفليح. يا رجل، خذ بيدي. يا كريمًا، أحسن إلى الفقير. يا مسلمون، أقيموا الصلاة. بأي أنت وأمي يا رسول الله. يا إخوان، أما عندكم محل نبئت فيه هذه الليلة؟

81-машқ. Қуйидаги мунодаларга ҳарф нидоларидан киритиб, тўзрилаб ёзинг ва ҳаракатларини қўйинг.

عبد القدوس. زينب. جاهل. زين العابدين. غلامين. فريدين. منصفين. مؤمنون. غلام. خالد. حسين. محسنين. صلاح الدين. عليّ. مريم. عالم. طالب مال. عمر. سراج الملة. رئيس البلد. قائد الجيش.

82-машқ. Қуйидаги жумлаларни эъробланг:

(Ушбу тарика: يا нидо ҳарфи خادّم мунодо (ما يرفع به) си бўлган даммага мабний (Ушбу тарика: يا нидо ҳарфи خادّم мунодо (ما يرفع به) си бўлган даммага мабний, сукунга биноан мабний, ن нуни виқоя ى замир, сукунга биноан мабний, маҳаллан насбда бўлиб, ناول га мафъулум бих, القلنسة мансуб лафзан, ناولга мафъулум бих).

يا خادّم ناولني القلنسة. يا غافلاً تنبّه. يا عبد الله، احفظ الدرّس. يا حسين، أسرج الفرس. يا صائمون أفطروا. أعطني درهماً يا أبا سعيد. أحببك يا رسول الله.

معاني الكلمات: سۆзларнинг маънолари

қалб	قَلْبٌ، قُلُوبٌ	улфат қилдинг	أَلَفْتُ
жим бўл	أُسْكِي	меҳрибон	رُؤُوفٌ
тарк ташлади	وَدَعُ، يَدَعُ، دَعُ	ғурурга кетувчи	مُعْتَرّاً
сахий	كَرِيمٌ	муваффақиятга	لِتُفْلِحَ

		эришиш учун	
жой, ўрин	مَحَلٌّ	Ота-онам сизга фидо бўлсин	بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي
узатгин	تَأْوِيلِي	тунаб қоламиз	نَيْيْتُ
огоҳ бўлди	تَنَبَّهَ، يَتَنَبَّهُ، تَنْبَهُ	бош кийим	الْقَلَنْسُوهُ
рўзадорлар	صَائِمُونَ	эгарлади	أَسْرَجٌ، يُسْرَجُ، أَسْرَجٌ
менга бер	أَعْطِنِي	оғизни очинглар	أَفْطُرُوا

27-§

خير كان وأخواتها

“КАНА ВА АХАВОТИ”НИНГ ХАБАРИ

74. كان ва ахавотлари, мубтадо билан хабарга кириб, хабарни насбли қиладиган феълдир (43, 44, 45, 46-ракамдаги коидалар):

каби. كَانَ مَحْمُودٌ عَالِمًا

83-машқ: Қуйидаги жумлаларга “афъоли ноқиса”дан бирор муносиб феъл қўйиб, ҳаракатлаб ёзинг.

القضاة عادلون. البرد شديد. الطير حجر. العالم والجاهل سواء. تذكر أخاك. الرياح عاصفة. يؤخني. فاطمة كبيرة. الجو صاح. الولد مريض. الله رحيم. الجو معتدل. أمس البرد شديد. إني هذا عالم كبير. السحاب متراكم. الديك صائح.

84-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мафъулум бих, мутлақ, лиажелиҳ, фийҳ, маъаҳ, ҳол, тамйиз, мустасно, мунодо, «кана»нинг хабарларини сўзлаб беринг ҳамда насб аломатларини кўрсатинг.

ما زال الجو معتدلا. هذا الكتاب يساوي عشرين مليماً. عيش قانعا وعاشير الناس متواضعا. تواضع أمام أهلك إعترافاً بفضلته عليك. إذا تكلم أحد فليجتهد أن تكون ألفاظه عذبة لا يُملُ سماعها. ضاعت دراهمي ضياعاً في سبيل الإسراف، فقد أنفقتها إنفاقاً في غير محلّه، فمالي إلا أن أندم الندم البليغ على أبي تصرفت تصرفاً ملوماً. كل بما عنده يُنفق. لا تشرب الماء البارد وأنت عرقان. وأوصاني بالصلاة والزكاة ما دمت حياً. كافأ المعلم المحتهد تنشيطاً له.

بكيتك يا أخي بدمع عيني *** فلم يُعِن البكاء عليك شيئاً
وكانت في حياتك لي عظام *** وأنت اليوم أوعظ منك حياً
لكل داءٍ دواءٌ يُستطبُّ به *** إلا الحماقه أعيث من يُداويها

85-машқ. “Кана ва ахавоти”ни тартиб билан батафсил айтиб чиқинг.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

лой	الطَّيْنُ	қози	قَاضِي، (فُضَاةً)
эслайсан	تَذَكَّرَ	баробар	سَوَاءً
бўрон	عَاصِفَةٌ	шамол	الرِّيَاحُ
мўътадил	مُعْتَدِلٌ	мени қўрқитади	يُؤَيِّخُنِي
зич	مُتْرَاكِمٌ	булут	السَّحَابُ
яшади	عَاشَ، يَعِيشُ، عِشَ	нархи туради	يُسَاوِي
яшади	عَاشَرَ، يُعَاشِرُ، عَاشِرٌ	қаноат қилувчи	قَانِعٌ
эътироф қилган ҳолда	إِعْتِرَافًا	тавозуълик	مُتَوَاضِعٌ
ёқимли, ширинсухан	عَذْبَةٌ	лафз	لَفْظٌ، أَلْفَافٌ
уни эшитган	سَمِعَهَا	малол келмайдиган	لَا يُجَلُّ
уни ишлатдим	أَنْفَقْتُهَا	йўқолди	ضَاعَتْ
тасарруф қилдим	تَصَرَّفْتُ	ўрни бўлмаган жойга	فِي غَيْرِ مَحَلِّهِ
ҳузуридаги барча нарса	كُلُّ مِمَّا عِنْدَهُ	маломатга сабаб бўлувчи	مَلُومًا
менга васият қилди	أَوْصَانِي	терлаган ҳолда	وَأَنْتَ عِرْقَانٌ
рағбатлантириш ва фаоллаштириш	تَنْشِيطًا لَهُ	мукофотлади	كَافَأًا، يُكَافِئُ، كَافِئٌ
ваъз насихатлар	عِظَاتٌ	кўзим ёши билан	بِدَمْعِ عَيْنِي
аҳмоқлик	الْحَمَاقَةُ	даволаниш	يُسْتَطْبُ بِهِ
даволайдиган киши	مَنْ يُدَاوِيهَا	қийинчиликка солиб қўяди	أَعَيْتَ

28-§

اسم إن واخواتها

ИННА ВА АХАВОТИНИНГ ИСМИ

75. إِنَّ ва унинг ахавоти, мубтадо билан хабарга кириб, мубтадони насбли қиладиган ҳарфлардир, (47, 48, 49-рақамдаги қоидалар).

إِنَّ زَيْدًا عَالِمٌ каби.

86-машқ: Қуйидаги жумлалардаги мансубларни кўрсатинг ва нима учун мансуб бўлганини ҳамда насб аломатларини сўзланг.

لَعَلَّكَ جَائِعٌ. إِنَّ الْعُلَمَاءَ مُكْرَمُونَ. كَأَنَّهُ أَسَدٌ. لَيْتَ لِي أَلْفَ دِينَارٍ. كَأَنَّ وَجْهَهُ قَمَرٌ. كَأَنَّكُمْ لَا تَعْلَمَانِ أَيُّ أَحْبَبِكُمَا. لَعَلِّي آتِيكُمْ الْيَوْمَ. لَعَلَّكُمْ صَائِمَانِ. لَيْتَكَ شَابَةٌ. أَعْلَمُ، أَنَّ الْإِنْسَانَ مَسْئُولٌ مِنْ عَمَلِهِ.

87-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мансуб исмларни кўрсатинг ҳамда нима учун мансуб бўлганини ва насб аломатларини баён қилинг.

الزُّمُّ الإِعْتِدَالُ، فَإِنَّ الزِّيَادَةَ عَيْبٌ وَالنَّقْصَانَ عَجْزٌ. لَا شَيْءَ أَعَزُّ عِنْدَ الْعَاقِلِ مِنْ وَطْنِهِ الَّذِي تَرَبَّى صَغِيرًا فَوْقَ أَرْضِهِ وَتَحْتَ سَمَائِهِ، وَانْتَفَعَ زَمَنًا بِنَبَاتِهِ وَحَيَوَانِهِ وَعَاشَ فِيهِ أُنْسًا بَيْنَ أَهْلِهِ وَمَعَ عَشِيرَتِهِ.

قال حكيمٌ من الحكماء: ما رأيتُ أحدًا إلا ظننتُهُ خيرًا مِنِّي، لأني من نفسي على يقينٍ ومنه على شكٍّ. حُكِيَ أَنَّ أَعْرَابِيًّا اسْتَضَافَ حَاتِمًا، فَلَمَّ يُقَدِّمُ حَاتِمًا لَهُ شَيْئًا، فَبَاتَ الْأَعْرَابِيُّ جَائِعًا. وَلَمَّا كَانَ السَّحَرُ، رَكِبَ رَاحِلَتَهُ، وَانصَرَفَ حَاتِمًا، فَتَقَدَّمَ حَاتِمًا، فَلَمَّا خَرَجَ الْأَعْرَابِيُّ مِنْ بَيْنِ الْبُيُوتِ قَابَلَهُ مُتَنَكِّرًا، وَقَالَ لَهُ: يَا رَجُلُ، عِنْدَ مَنْ كُنْتَ اللَّيْلَةَ؟ قَالَ: عِنْدَ حَاتِمٍ. فَقَالَ: مَاذَا فَعَلَ مَعَكَ؟ قَالَ: نَحَرَ لِي نَاقَتَيْنِ وَأَطْعَمَنِي لَحْمًا غَبِيطًا، وَقَدَّمَ لِي شَرَابًا، وَعَلَّفَ رَاحِلَتِي، وَذَهَبْتُ مِنْ عِنْدِهِ عَلَى خَيْرِ حَالٍ. فَقَالَ لَهُ: أَنَا حَاتِمٌ، وَلَنْ تَبْرَحَ حَتَّى تَرَى جَمِيعَ مَا ذَكَرْتَ. ثُمَّ رَدَّهُ، وَأَكْرَمَهُ إِكْرَامًا حَسَنًا. فَقَالَ لَهُ: مَنْ حَمَلَكَ عَلَى الْكُذْبِ؟ قَالَ: يَا حَاتِمُ! إِنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ يُثْنُونَ عَلَيْكَ بِالْجُودِ، فَإِذَا لَمْ أُوَافِقْهُمْ كَذَّبُونِي، فَرَجَعْتُ مُضْطَرًّا إِلَى قَوْلِهِمْ حَفْظًا عَلَى شَرَفِي، لَا عَلَى شَرَفِكَ.

لا يعيش الإنسان عيشًا رَغَدًا، وَلَا يَسْعُدُ سَعَادَةً تَامَةً، إِلَّا إِذَا أَصْبَحَ أَهْلُ بِلَادِهِ عَارِفِينَ لِحَقُوقِهِمْ وَوَأَجَابَتِهِمْ، وَأَمْسَى الْعِلْمُ بَيْنَهُمْ أَرْفَعَ الْأَشْيَاءِ قِيمَةً وَأَعَزَّهَا مَطْلُوبًا.

يا نفسُ صبرًا لعلَّ الخَيْرَ عقباكِ *** خانتكِ من بعدِ طولِ الأَمْنِ دُنْيَاكِ

88-машқ: “Инна ва ахавоти”ни тартиб билан батафсил айтиб беринг.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

хурматланганлар	مُكْرَمُونَ	оч	جَائِعٌ
лозим топди	لَزِمَ، يَلْزِمُ، الزُّمُّ	масъул	مَسْئُولٌ
ожизлик	عَجْزٌ	муътадил	الإِعْتِدَالُ
тарбия берган	تَرَبَّى، يَتَرَبَّى، تَرَبَّتْ	азизроқ	أَعَزُّ
кўнгил очди	أَنَسًا	манфаатланди	إِنْتَفَعَ، يَنْتَفِعُ، انْتَفَعٌ
кучли ишонч	يَقِينٌ	қариндош-уруғ	عَشِيرَةٌ
бадавий, саҳрода яшовчи араб	أَعْرَابِيٌّ	хикоя қилинишича	حُكِيَ
ҳотамтой	حَاتِمٌ	меҳмон бўлди	اسْتَضَافَ، يَسْتَضِيفُ، اسْتَضِيفَ
тунади	بَاتَ، يَبِيتُ، بَيْتٌ	тақдим қилмади	لَمْ يُقَدِّمَ
уловини	رَاحِلَتُهُ	сахар чоғи	السَّحَرُ
ноумид бўлган ҳолда	خَائِبًا	жўнаб кетди	انصَرَفَ، يَنْصَرِفُ، انصَرَفَ
дарғазаб бўлган ҳолда	مُتَنَكِّرًا	учрашди	قَابَلَهُ
сўйди	نَحَرَ، يَنْحَرُ، انْحَرُ	кимнинг олдида бўлдинг	عِنْدَ مَنْ كُنْتُ

янги сўйилган, барра гўшт	عَيْطٌ	икки туя	نَاقَتَيْنِ
яxши ҳолатда	عَلَى خَيْرِ حَالٍ	емлади	عَلَفَ، يُعَلِّفُ، عَلِّفَ
ким мажбурлади	مَنْ حَمَلَكَ	кетмай тургин	لَنْ تَبْرَحَ
саҳийлик билан	بِالْجُودِ	мақтайдилар	يُثْنُونَ
мажбур бўлган ҳолда	مُضْطَرًّا	уларга мувофиқ бўлмасам	لَمْ أُوَافِقْهُمْ
мўл-кўл яшаш	عَيْشًا رَعْدًا	ўз шарафимни сақлаган ҳолда	حِفْظًا عَلَى شَرَفِي
ҳақ-ҳуқуқ	حَقٌّ، (حُقُوقٌ)	мукаммал саодат	سَعَادَةً تَامَةً
қиймати энг баланд бўлган нарсалар	أَرْزُوعُ الْأَشْيَاءِ قِيَمَةً	мажбуриятлар	وَأَجْبَاتٌ
сенга хиёнат қилди	خَانَتَكَ	оқибат, натижа	عُقْبَاكَ

مَجْرورات

29-§

محال جر الإسم

ИСМНИНГ ЖАР ЎРИНЛАРИ

76. Исм икки ўринда мажрур (охири касрали) бўлади.

1. «**Ҳуруфи жар**» деб аталган ҳарфларнинг биридан кейин келса;
2. «**Музофун илайх**» (икки исм қўшилган) бўлса.

Танбех: Тавобеъ яъни, эргашувчилар билан 3 хил бўлади.

77. Жар (касра ўқитувчи) ҳарфлар ушбулардир:

مِنْ، إِلَى، عَنْ، عَلَى، فِي، رَبِّ، بَاءَ، كَافَ، لَامَ، وَاوَ، تَاءَ، مُذْ، مُنْذُ، حَتَّى، خَلَا، عَدَا، حَاشَا.

مِنْ - ...дан

إِلَى - ...га

عَنْ - ...дан, ҳақида

عَلَى - ...да, устида

فِي - ...да, ичида

رَبِّ - эҳтимол, кўпинча

بِ - билан

каби - ك
...да бор, ники - ل
қасам учун - وَأُو الْعَسَم
қасам учун - ت
...дан бери - مُدْ
...дан бери, аввал - مُنْدُ
...гача - حَتَّى
истисно равишда - خَلَا
...дан ташқари - عَدَا
...дан ташқари - حَاشَا

Ушбу жар ҳарфларга қуйидагилар мисолдир:

أَطْلَبِ الْعِلْمَ مِنَ الْمُهْدِ إِلَى اللَّحْدِ. سِرْتُ عَنِ الْبَلَدِ. قَعَدْتُ عَلَى الْكُرْسِيِّ. لَعَبْنَا فِي الدَّارِ. رَبَّ إِشَارَةً أَبْلَغُ مِنْ عِبَارَةٍ. بِالْعَدْلِ تُعَمَّرُ
الْبِلَادُ. زَيْدٌ كَالْأَسَدِ. الْمُلْكُ لِلَّهِ. وَحَقِّقْ إِلَيَّ أَحْبَابَكَ. تَاللَّهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا. مَا كَلَّمْتُهُ مُدَّ يَوْمٍ. مَا رَأَيْتُهُ مُنْدُ يَوْمَيْنِ. سَهَرْنَا حَتَّى حَتَّى
مَطَّلَعِ الْفَجْرِ. لَا يَنْفَعُكَ شَيْءٌ خَلَا عَمَلِ الصَّالِحَاتِ. مَا رَأَيْتُ الْيَوْمَ مِنْ أَصْحَابِي أَحَدًا عَدَا زَيْدٍ. مَا كَلَّمْتُ الْيَوْمَ أَحَدًا حَاشَا فَرِيدٍ.

78. “Жар” ва “мажрур” ҳамда зарфлар албатта бир нарсага бориб боғланади. Булар бориб боғланадиган нарсага «**Мутааллақ**», дейилади.

Мутааллақ феъл ёки масдар, исми фозил, исми мафъул, сифати мушаббаҳа, исми тафзил, феъл маъносини англатган исмлар бўлади.

Масалан: أَنَا وَائِقٌ بِكَ دِغَانْدَاغِي ШАКЛЛАР.

Маъноси: *Мадрасага бордим, мен сенга шионувчиман.*

Бу мисоллардан аввалгисида إِلَى الْمَدْرَسَةِ исми мутааллақ бўлади. Иккинчисидagi بكَ эса وائِقٌга мутааллақ бўлади. وائِقٌ эса феъл бўлмай, балки феъл маъносини англатган исмдир.

79. Бир исмдан маърифа ясаш ёки бир хил хослаш учун иккинчи бир исмга қўшишни «изофа», дейилади.

Бир-бирига қўшилган икки исмнинг аввалгиси «музоф», иккинчиси эса «музофун илайх», деб аталади.

Масалан: كِتَابٌ مُحَمَّدٍ деб китобни Мухаммадга изофа қилсак, китоб маърифага айланган бўлади.

Шунингдек, масалан قَلَمٌ حَبِيبٍ деб қаламни сиёҳга изофа қилсак, қаламни бир турга хослаган бўламиз.

Бу икки жумладаги китоб билан қалам «музоф».

Мухаммад билан сиёҳ эса «музофун илайх» бўлади.

Музофун илайх юқорида айтганимиздек мажрур (касрали) бўлади.

80. Музоф исм муфрад ҳамда танвинли бўлса, изофага айлантирилганида танвини тушади. كِتَابٌ مُحَمَّدٍ дегандаги كِتَابٌ шакли каби. Бу изофа қилинмасдан олдин كِتَابٌ эди.

Агар изофа қилинадиган исм тасния ёки жамъ музаккари солим бўлса, нунлари туширилади.

Масалан: أَكْرَمُ وَالِدَيْكَ وَمُعَلِّمَيْكَ каби.

Маъноси: Ота-онангни ва устозларингни ҳурмат қил.

Бунда وَالِدَيْكَ билан مُعَلِّمَيْكَ изофа қилинмасдан олдин وَالِدَيْنِ ва مُعَلِّمَيْنِ эди.

1-танбех: Ҳарф жарлардан حَاشَا، عَدَا، خَلَا баъзи вақтда феъл бўлиб ҳам келади.

2-танбех: Жар ва мажрур ёки зарфларнинг мутааллақи баъзи вақт зикр қилинмайди.

Масалан: الْعِلْمُ فِي الصُّدُورِ дегандаги каби.

Маъноси: Илм қалблардадир.

Бу вақтда мутааллақга كَانَ каби бир феъл тақдир қилинади.

3-танбех: Музофун илайҳ мажрур бўлади, дедик. Музоф эса ўрнига караб, марфуъ, мансуб, мажрур бўлиши мумкин.

каби. هَذَا قَلَمٌ مُحَمَّدٍ، أَخَذْتُ قَلَمَ مُحَمَّدٍ، كَتَبْتُ بِقَلَمِ مُحَمَّدٍ

Маъноси: Бу Маҳмуднинг қалами, Маҳмуднинг қаламини олдим, Маҳмуднинг қалами билан ёздим.

89-машқ. Қуйидаги жумлалардаги мажрурларни кўрсатинг ва нимага жар бўлганларини сўзлаб беринг.

إِبْتَعِدْ عَنِ الْمُفْسِدِينَ. سَافَرَ مُحَمَّدٌ مِنَ الْقَاهِرَةِ إِلَى الْإِسْكَنْدَرِيَّةِ. الْعِلْمُ كَالنُّورِ وَالْجَهْلُ كَالظُّلْمَةِ. تَاللَّهِ لَا يَرْتَفِعُ الْبَاطِلُ. رُبُّ صَدِيقٍ خَيْرٌ مِنْ شَفِيقٍ. قَلْبُ الْأَحْمَقِ فِي فِيهِ. أَنْزَلْتُ الْإِهْمَالَ حَتَّى الْمَمَاتِ. إِفْتَدِ بِالصَّالِحِينَ. إِحْفَظْ لِسَانَكَ مِنَ الْخَطَا قَبْلَ أَنْ تَحْفَظَ رَجْلَكَ مِنَ الزَّلَلِ. وَحَيَاتِكَ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ. رُبُّ مَلُومٍ لَا ذَنْبَ لَهُ. الْعُلَمَاءُ كَالْمَلْحِ، إِذَا فَسَدَ الشَّيْءُ صَلَحَ بِالْمَلْحِ وَإِذَا فَسَدَ الْمَلْحُ لَمْ يَصْلُحْ بِشَيْءٍ.

لَقِيَ رَجُلًا رَجُلًا وَمَعَهُ كِلْبَانٌ، فَقَالَ هَبْ لِي أَحَدَهُمَا، قَالَ: أَيُّهُمَا تُرِيدُ؟ قَالَ الْأَسْوَدُ. قَالَ الْأَسْوَدُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْأَبْيَضِ. قَالَ فَهَبْ لِي الْأَبْيَضَ. قَالَ الْأَبْيَضُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كِلَيْهِمَا.

رُبُّ مَنْ تَرَجَوْا بِهِ دَفَعَ الْأَذَى عَنْكَ يَا نَيْكَ الْأَذَى مِنْ قَبْلِهِ. عَاشَرْتُ سَكَّانَ الْقُرَى فَوَجَدْتُهُمْ أَكْثَرَ تَمَسُّكًا بِالْحَقِّ مِنْ سَاكِنِي الْمُدُنِ. الْمَشُورَةُ وَالْمَنَاطِرَةُ بَابَا الظُّفْرِ وَمِفْتَاحَا الْحَقِيقَةِ. حَفِظَ التَّلَامِذَةُ الدَّرْسَ كُلَّهُمْ عِدَا مُحَمَّدٍ. اسْتَوَلَى الْإِسْكَانْدَرُ عَلَى الْمَمَالِكِ خِلا مَمْلَكَةِ الصِّينِ. النَّاسُ مَوْعُودُونَ بِالسَّعَادَةِ حَاشَا الْأَشْرَارَ. مَا رَأَيْتُ عَمَّتِي مِنْذُ سَنَتَيْنِ، مَا رَكِبْتُ الْقَطَارَ مِنْذُ خَمْسَةِ أَعْوَامٍ.

90-машқ. Қирқта жумла келтиринг, шулардан еттитаси музоф ва музофун илайҳга, فِي، عَلَى، إِلَى، مِنْ، га тўрттадан мисол, ба билан كَاف га учтадан мисол, қолган ҳарф жарларга биттадан мисол бўлсин!

91-машқ: Қуйидаги жумлаларни эъробланг.

(Ушбу тарика: فريد ذهب феъли мозий, фатҳага биноан мабний, фатҳаси зоҳир марфуъ лафзан ذهب га фобил إلى ҳарфи жар ҳадиқе мажрур лафзан إلى билан жар ва мажрур мутааллақ га, هذا исми ишора сукунга биноан мабний, маҳаллан рафъда бўлиб, мубтадо, كتاب музоф محمد га, كتاب музофун илайҳ كتاب га. марфуъ лафзан бўлиб هذا га хабар бўлади...)

ذَهَبٌ فَرِيدٌ إِلَى الْحَدِيقَةِ. هَذَا كِتَابٌ مُحَمَّدٍ. لَعَبْنَا فِي الْحَدِيقَةِ. مَا جِئْتُ إِلَيْكَ مُنْذُ سَنَتَيْنِ. بِاللَّهِ لَا أُزْرُكَ. مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. النَّخْوُ فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ. الْحِفْظُ فِي الصَّغَرِ كَالنَّفْسِ فِي الْحَجْرِ.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

лаҳад, қабр	اللَّحْدُ	бешиқ	المَهْدُ
етукроқдир	أَبْلَغُ	кўп ишора борки	زُبُّ إِشَارَةٍ
Аллоҳ сени биздан устун қилди	أَتْرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا	обод бўлади	تَعَمَّرَ
бедор ўтказдик	سَهَرْنَا	унга гапирмадим	مَا كَلَّمْتُهُ
узоқлашди	إِبْتَعَدَ، يَبْتَعِدُ، اِبْتَعَدَ	сенга манфаат бермайди	لَا يَنْفَعُكَ
кўтарилмайди	لَا يَرْتَفِعُ	бузғунчилар	الْمُفْسِدِينَ
оғзида	فِي فِيهِ	меҳрибон	شَفِيقٌ
эргашди	إِقْتَدَى، يَقْتَدِي، اِقْتَدَى	безътиборлик	الإِهْمَالُ
маломат қилинган	مُلُومٌ	қоқилиш	الرِّكْلُ
бузилса	فَسَدَ، يَفْسُدُ، اِفْسُدَ	туз кабидир	كَالْمِلْحِ
учрашди	لَقِيَ، يَلْقَى، اِلْقَى	яроқли бўлди	صَلَحٌ
умид қилганинг	مَنْ تَرْجُو بِهِ	бер	هَبٌ
у томондан	مِنْ قِبَلِهِ	сендан машаққатни кўтариш	دَفْعُ الْأَدَى عَنْكَ
аҳоли, яшовчи	سَاكِنٌ، (سُكَّانٌ)	истикомаат қилиб, яшадим	عَاشَرْتُ
маслаҳат	الْمَشُورَةُ	қаттиқ ва мустаҳкам ушлаган	أَكْثَرَ تَمَسُّكًا
ғалабанинг икки эшиги	بَابَا الظَّفَرِ	мунозара	الْمُنَاطَرَةُ
македониялик исқандар	الإِسْكَندَرُ	босиб олди	إِسْتَوْلَى، يَسْتَوْلِي، اِسْتَوْلَى
ваъда қилинганлар	مَوْعُودُونَ	подшоҳлик	مَمْلَكَةٌ، (مَمَالِكُ)
беш йилдан бери	مُنْذُ خَمْسَةِ أَعْوَامٍ	поезд	الْقِطَارُ

30-§ توابع Тавобець

Исмнинг неча ва қай ўринларда марфуъ, мансуб, мажрур бўлишини ҳамда феълнинг неча ва қай ўринларда марфуъ, мансуб, мажзум бўлишини сўзлаб ўтган эдик. Лекин қай вақтларда, исм юқорида кўрсатилган ўринлардан бошқасида марфуъ, мансуб, мажрур бўлади?

Шунингдек, қай вақтларда феъл юқоридагиндан бошқа ўринларда марфуъ, мансуб, мажзум бўлади? Бу ҳақда келгуси сатрларда танишамиз.

Масалан: *خَرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ الشُّبَّانُ ثُمَّ الشُّيُوخُ* десак, бунда *الشُّيُوخُ* марфуъ бўлган.

Маъноси: *Масжиддан ёшлар сўнгра қариялар чиқди.*

Лекин юқорида зикр этилган ўринларнинг бирортасида келмаган. Шунингдек, масалан, *اشْتَرَيْتُ فَلَمَّا وَكُرَّاسًا* десак, бунда *كُرَّاسًا* мансуб бўлган.

Маъноси: *Қалам ва дафтарни сотиб олдим.*

Лекин юқорида зикр этилган насб ўринларининг бирортасида келмаган.

Шунингдек, масалан *يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَكْتُبَ وَتَقْرَأَ* десак, бунда *تَقْرَأَ* мансуб бўлган.

Маъноси: *Сенинг, ёзишинг ва ўқишинг шарт.*

Лекин юқорида зикр этилган насб ўринларининг бирортасида келмаган. Аввалги икки исм нима сабабли рафъ, насб билан мўъраб бўлган. Иккинчидаги феъл нима сабабли насб билан мўъраб бўлган? Бунга сабаб, ундан олдинги исмнинг эъроби бунга юққан (яъни, эргашган). Шунинг учун булар олдиндаги эъроб билан эъробланган.

Масалан, аввалги жумладаги *الشُّبَّانُ*нинг эъроби *الشُّيُوخُ*га юққан ва олдиндаги калима каби у ҳам марфуъ бўлган.

Иккинчи жумладаги *فَلَمَّا*нинг эъроби *كُرَّاسًا*га юқиб, мансуб бўлган.

Учинчи жумладаги *تَكْتُبَ*нинг эъроби *تَقْرَأَ*га юқганда, у мансуб бўлган.

81. Шу тариқа аввалги калиманинг эъроби юқиши сабабли унинг эъроби билан эъробланган калимага «тобець» (эргашувчи), дейилади. Аввалги калима эса «матбуъ» (эргашилган), дейилади.

Тавобець (эргашувчилар) тўрт хилдир.

- 1) Наът.
- 2) Атф.
- 3) Тавкид.
- 4) Бадал.

92-машқ. *Исмнинг рафъ ўринлари нечта ва қайсилар, насб ўринлари нечта ва қайсилар, жар ўринлари нечта ва қайсилар, феълнинг рафъ, насб, жазм ўринлари нечта ва қайсилар, тавобець нечта ва қайсилар? Батафсил сўзлаб беринг.*

93-машқ: Қуйидаги исмлардан марфуъ бўлганларнинг остига бир чизиқ, мансубларнинг остига икки чизиқ, мажрурларнинг остига уч чизиқ чизиб ажратинг ҳамда марфуъ, мансуб, мажрур бўлиш сабабларини сўзланг.

وجد قرذٌ صغيرٌ ذات يومٍ جوزةً بقشَرتيها الخضراء والصفراء. فأقبل يُجَرِّدُهَا منها بأسنانه. فما كاد ينتهي من القشرة الأولى حتى أثرت مرارتها في فمه أشدَّ تأثيرٍ ورأى الثانية جامدةً. فاستصعب الوصول إلى لبِّ الجوزة فرامها وقال: لا شكَّ أن جدتي كذبت عليَّ في قولها، إنَّ للجوزِ ثمرًا طيبًا فإني أراه بخلاف ذلك. فليست مُصدِّقًا لكلام العجائزِ ما دمت حيًّا. وأقسَمَ أنَّه لا يعودُ يمدُّ يدهُ إلى جوزةٍ أبدًا. وكان على مسمعٍ منه ومَرَأَى قرذٌ كبيرٌ ذو خبيرةٍ بالأمور. فافترب من الجوزة والتقطها وتَمَّ بصبرٍ جميلٍ ما قصَّرَ عنه الأوَّل. وإذا بلبِّ بَهيِّ شَهيٍّ قد انكشفَ له، فأكله واستلذه. ثمَّ قال لذلك العزِّ، إعلم يا بُعِي! أنَّ جدتك لم تكذب عليك في قولها فإنَّ للجوزِ ثمرًا طيبًا جدًّا ولكنَّ الشخصَ لا يجدُ لذتهُ إلا بعدَ أن يُقاسِيَ المشقَّةَ في إزالةِ قشَرتيهِ.

معاني الكلمات: سۆزلارнинг маънолари

Ўнғоқ	جوزة	маймун	قرذٌ، (قُرودٌ)
арчди, шилди	يُجَرِّدُهَا	икки пўстлоқ	بقشَرتيها
унинг аччиғи	مرارتها	тугатмасидан	فما كاد ينتهي
қийин бўлди	استصعب، يستصعب، استصعبت	қаттиқ	جامدة
мағиз	لبِّ، (لبوب)	етишиш	الوصول
мазали мева	ثمرًا طيبًا	шубха йўкки	لا شكَّ
тасдиқламайман	فليست مُصدِّقًا	унинг хилофи	بخلاف ذلك
модомики тирик бўлсам	ما دمت حيًّا	қария	عجوزٌ، (عجائزُ)
чўзди	مدَّ، يمدُّ، مدد	қасам ичди	أقسَمَ، يُقسِمُ، أقسم
тажрибалик, хабардор	ذو خبيرةٍ	уни эшитиб ва кўриб турган	وكان على مسمعٍ منه ومَرَأَى
охирига етказди	تَمَّ، يُتَمِّمُ، تَمِّم	қўлига олди	التقطها
ажойиб	بَهيٍّ	камчиликка йўл қўйган нарсани	ما قصَّرَ عنه
унга очилганида	انكشفَ له	иштахани тусайдиган	شَهيٍّ
ғўр, тажрибасиз	عزٌّ، (أعزازُ)	лаззатланди	استلذَّ، يستلذُّ، استلذَّ
пўстлоғини арчишда	في إزالةِ قشَرتيهِ	татиб, бошидан ўтказганидан кейин	بعدَ أن يُقاسِيَ

31-§

نعت

Наът

82. Наът – матбуъ (эргашилган)нинг сифатини билдирган тобеъдир.

Масалан: *رَأَيْتُ التَّلْمِيذَ الْمُجْتَهِدَ* дегандаги *المجتهد* каби.

Маъноси: Фаол ўқувчини кўрдим.

Бунда *المجتهد* эъробда *التلميذ*га тобеъ бўлиб, унинг қандай бўлганини, яъни сифатини билдирган. Шунинг учун бу «**наът**»дир.

83. Наът икки турли бўлади:

1. “**Наът ҳақиқий**”;

2. “**Наът сабабий**”.

«Наът ҳақиқий» деб матбуъ (эргашилган)нинг ўзида бўлган сифатни билдирадиган сифатга айтилади. Юқоридаги мисолдаги *المجتهد* каби.

«Наът сабабий» деб матбуъ (эргашилган)нинг ўзидаги сифатни кўрсатмай, балки матбуъ билан алоқаси бўлган нарсанинг сифатини кўрсатади.

Масалан: *رَأَيْتُ الرَّجُلَ الْكَثِيرَ مَالَهُ* дегандаги *الكثير* каби.

Маъноси: Мол-дунёси кўп кишини кўрдим.

Бунда *الكثير* калимаси *الرجل* калимасининг сифати бўлмаган. Балки *ماله*нинг сифати бўлган. Молнинг эса одам билан алоқаси жуда зўр. Чунки у кишининг мулки бўлган.

84. Наът хоҳ ҳақиқий, хоҳ сабабий бўлсин, маърифалик ва накраликда манъути (эргашилгани) билан бир хил бўлиши керак. Юқоридаги мисолларнинг икковида манъут маърифа бўлганидан наът ҳам маърифа бўлган. Бунинг устига наът ҳақиқий муфрадлик, тасниялик, жамълик, музаккарлик, муаннасликда манъути яъни эргашилганига қараб бир хил бўлади.

جاءني التلميذُ الْمُجْتَهِدُ، جاءني التلميذانِ الْمُجْتَهِدانِ، جاءني التلامذةُ الْمُجْتَهِدُونَ، جاءني التلميذَةُ الْمُجْتَهِدَةُ، جاءني التلميذتانِ الْمُجْتَهِدَتانِ، جاءني التلميذاتُ الْمُجْتَهِداتُ.

Наъти сабабий эса музаккар, муаннасликда ўзидан сўнг келган исмга, (яъни манъут билан алоқаси бўлган исмга) қараб юради. Ҳамда ҳар вақт муфрад бўлади.

дегандаги каби. *دَخَلْتُ مَدْرَسَةً حَسَنًا تَرْتِيبُهَا، تَمَسَّكَ بِالشَّخْصِ النَّافِعَةِ نَصِيحَتُهُ، هُوَ لاءِ أَوْلَادٍ غَنِيٍّ وَالذُّهُمِ*

Бу мисолларда *حسناً*ни манъути муаннас бўлса ҳам, ўзи музаккар бўлган.

Чунки ўзидан сўнг келган *ترتيب* музаккар бўлган.

*النافعة*нинг манъути музаккар бўлишига қарамасдан ўзи муаннас бўлган, чунки *نصيحة* муаннас.

*غني*ни манъути жам бўлишига қарамасдан ўзи муфрад бўлиб келган.

85. Наът баъзи вақт жумла бўлиб келади:

Масалан: *عاقبتهُ وَحِيمةٌ لا تَفْعَلُ أَمْرًا عَاقِبَتُهُ وَحِيمةٌ* дегандаги *وحيمه* каби. Бу вақтда унинг эъробиди лафзий бўлмай, балки маҳаллан бўлади.

1-танбех: Сифат мавсуф билан тўрт нарсда мослашади.

1. **Ададда:** яъни, мавсуф муфрад бўлса сифат ҳам муфрад бўлади. Мавсуф тасния бўлса сифат ҳам тасния бўлади. Мавсуф жамъ бўлса сифат ҳам жамъ бўлади.

Масалан: رَجُلٌ صَالِحٌ، رَجُلَانِ صَالِحَانِ، رِجَالٌ صَالِحُونَ.

2. **Жинсда:** яъни мавсуф музаккар бўлса сифат ҳам музаккар бўлади. Агар мавсуф муаннас бўлса сифат ҳам муаннас бўлади.

Масалан: رَجُلٌ صَالِحٌ، اِمْرَأَةٌ صَالِحَةٌ.

3. **Ҳолатда:** яъни мавсуф маърифа бўлса сифат ҳам маърифа бўлади. Агар мавсуф накра бўлса сифат ҳам накра бўлади. Масалан:

رَجُلٌ صَالِحٌ، اِمْرَأَةٌ صَالِحَةٌ - الرَّجُلُ الصَّالِحُ، اَلْاِمْرَأَةُ الصَّالِحَةُ.

4. **Эъробда:** яъни, мавсуф марфуъ бўлса сифат ҳам марфуъ бўлади. Агар мавсуф мансуб бўлса сифат ҳам мансуб бўлади. Агар мавсуф мажрур бўлса сифат ҳам мажрур бўлади.

Масалан: رَأَيْتُ رَجُلًا صَالِحًا، مَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَالِحٍ (каби).

94-машқ: Қуйидаги наът ҳақиқий билан наът сабабийларни ажратинг.

هذا تلميذٌ مؤدبٌ. هاتان تلميذتانِ مُؤدبتانِ، المنعُ الجميلُ خيرٌ من الوعدِ الطويلِ. لا تسكنُ إلا بيتًا جيدًا هواؤه. صديقٌ جاهلٌ شرٌّ من عدوٍّ عاقلٍ. أحبُّ العلماءَ العاملينَ. هذه بنتٌ غائبةٌ أبوها. هؤلاء تلاميذُ عالمٍ أستاذهم. لِعَلِيٍّ أولادٌ مُهدَّبُونَ. مررتُ بولدٍ يبكي. هاتِ القلمَ الجميلَ. حللتُ اليومَ مسئلةً صعبةً. لا تصحبِ إلا رجلاً مهذبًا أخلاقه. أعوذُ بالله من الشيطانِ الرجيمِ. الجنودُ الشُّجعانُ لا يهابونَ مواقعَ الحربِ. البناتُ المتعلّماتُ أفضلُ من الجاهلاتِ. كان فلاسفةُ اليونانِ قومًا مُتَفَرِّغِينَ للمطالعةِ والتأملِ. الفلاحونَ المُشغولونَ بِحراثةِ الأرضِ أقوى أجسامًا من المُتَنَعِّمينَ. دخلتُ الحديقةَ الكثيرةَ أثمارها. سَمِعْتُ من تعليمِ التلامذةِ الكسالى. الإنكليزُ كثيرةٌ سُفُنُهُمْ ومَراكِبُهُم الحربيَّةُ. الحمدُ لله ربِّ العالمينَ الجزيلِ عطاؤه. هذا رَجُلٌ كريمٌ أبوه. لا تُحتقرِ الرأىَ الجزيلَ من الرجلِ الحَقيرِ. جَدَّدْتُكَ عَجوزَ كبيرةً. رأيتُ تلميذًا حسنًا ثيابُه. الرُّمُودُ حَجَرٌ كريمٌ أخضرٌ والعقيقُ حَجَرٌ أحمرٌ.

95-машқ. Қуйидаги жумлалардаги наътлар билан хабарларни ажратинг.

هذا التلميذُ مجتهدٌ. هذا تلميذٌ مجتهدٌ. رأيتُ ولدًا مهذبًا. ولدكُ مهذبٌ. شربتُ ماءً رائعًا. هذا الماءُ رائعٌ. المرأةُ العالمَةُ خيرٌ من المرأةِ الجاهلةِ. هذه المرأةُ عالمةٌ وهذه جاهلةٌ. هاتِ القلمَ الجديدَ. هذا القلمُ جديدٌ. هذا الكراسُ نظيفٌ. هذا كراسٌ نظيفٌ. قل قولاً حسنًا. كل بيدكِ اليمى. هاتِ قلنسوتى الجديدة. ألبستكِ وسخة. طربوشكُ جميلٌ. هذا الرداءُ طويلٌ. هذا البابُ مفتوحٌ. هذا الرجلُ بخيلٌ. بَحَنَبِ الرَّجُلَ الْبَخِيلَ.

96-машқ: Қуйидаги жумлаларни эъробланг.

(هذا исми ишора, сукунга биноан мабний, маҳаллан рафъда бўлиб, мубтадо, марфуъ лафзан га хабар, марфуъ лафзан марфуъ лафзан га хабар, марфуъ лафзан марфуъ лафзан га хабар).

رأى феъли мозий, сукунга биноан мабний تَ замир, даммага биноан мабний, махаллан рафъда бўлиб, رأىга фоъил, بنتًا лафзан мансуб бўлиб, رأى га мафъулум бих جَمِيلاً мансуб лафзан бўлиб, بنتًا га наът сабабий бўлади. عقد исми هاга музоф, ها замир, махаллан жарда бўлиб, музофун илайх, عقد марфуъ лафзан бўлиб, جَمِيلاً га фоъил бўлади...)

هَذَا رَجُلٌ غَنِيٌّ. رَأَيْتُ بِنْتًا جَمِيلاً عَقْدَهَا. لَا تَحْتَقِرِ الرَّجُلَ الْفَقِيرَ. قَرَأْتُ تَمْرِيْنَا سَهْلًا. رَأَيْتُ الْعَالَمَ الْمُسْتَفِيدَ سَائِلُوهُ. لَا تَشْرَعْ فِي أَمْرِ يَزُونُكَ آخِرُهُ. أُنُوكَ رَجُلًا يُحِبُّ الْحَيْرَ. رَأَيْتُ الْكَعْبَةَ الْمُعْظَمَةَ.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

узун ваъда	الوَعْدُ الطَّوِيلُ	чиройли манъ қилиш	الْمَنْعُ الْجَمِيلُ
амал қилувчилар	الْعَامِلِينَ	яшамагин	لَا تَسْكُنْ
одобли, ахлоқли	مُهَذَّبُونَ	(ҳозир) йўқ бўлган, ғойиб бўлган	غَائِبٌ
ҳамроҳ бўлма	لَا تَصْحَبُ	ечдим	حَلَلْتُ
қўрқмайдилар	لَا يَهَابُونَ	довжорак аскарлар	الْجُنُودُ الشُّجْعَانُ
фалсафа	فُلْسَفَةٌ، (فِلَاسِفَةٌ)	ўрин, мавқеъ	مَوْقِعٌ، (مَوَاقِعُ)
ўқиб, мутолаа қилиш учун	لِلْمُطَالَعَةِ	машғул бўлган, бағишлаган	مُتَفَرِّغِينَ
шуғулланувчи	الْمُشْتَغِلُونَ	фикрлаш	التَّأْمُلُ
жисми энг кучли	أَقْوَى أَجْسَامًا	ер ҳайдаш	جِرَانَةٌ
малол кўрдим	سَمِعْتُ	неъмат ва фароғатдагилар	الْمُتَنَعِمِينَ
ҳарбий маркаб	مَرَائِبُهُمُ الْحَرْبِيَّةُ	англия	الْإِنْكَلِيزُ
паст санама	لَا تَحْتَقِرُ	тухфаси улкан	الْجَزِيلُ عَطَاؤُهُ
халседон	الْعَقِيقُ	зумрад қимматбаҳо тоши	الزُّمُرْدُ
тарбуш бош кийими	طَرَبُوشٌ	тоза, шаффоф	رَائِقٌ
четланди	جَنْبٌ، يَتَجَنَّبُ، جُنَّبٌ	ёмғирпўш, плаш	رِدَاءٌ، (أُرْدِيَّةٌ)

32-§

عطف

АТФ

86. Атф билан матбуъ (эргашилган) орасига атф ҳарфларидан бири мавжуд бўлган тобеъдир.

Масалан: الْمِسْطَرَّةُ وَالْقَلَمُ كَسْرُتِ الْقَلَمِ وَالْمِسْطَرَّةُ каби.

Бунда الْمِسْطَرَّةُ тобеъ (эргашувчи), الْقَلَمُ матбуъ (эргашилган), واو эса атф ҳарфидир.

Бунда эргашувчига «**маътуф**» ёки “**матбуъ**”, дейилади.

Эргашилганга эса «**маътуфун ъалайх**» дейилади.

Масалан الْمِسْطَرَّةُ وَالْقَلَمُ كَسْرُتِ الْقَلَمِ жумласини эъробланганида: واو атф ҳарфи, الْمِسْطَرَّةُ маътуф, маътуфун ъалайх الْقَلَمِга дейилади.

87. Атф (боғловчи) ҳарфлари ушбулардир.

واو، فاء، ثمّ، أو، أم، بل، لا، لكن، حتى

ва - و
 ва - ف
 сўнг - ثمّ
 ёки - أو
 ёки - أم
 лекин - لكن
 йўқ - لا
 балки - بل
 ҳатто - حتى

97-машқ: Куйидаги маътуфун алайҳлар устига бир чизик, атф ҳарфларига икки чизик, маътуфга уч чизик чизиб ажратинг.

أى شىء أنفع للإنسان، العلم أم المال. أكرم العالم لا الجاهل. ما سافر محمد بل محمود. خرج من المسجد الشبان ثم الشيوخ. جلس على عرش الخلافة بعد الرشيد الأمين فالمأمون. أدب نفسك ثم غيرك. لا تكرم خالدًا لكن أخاه. الكلمة اسم أو فعل أو حرف. القلم انكسر أم المسطرة؟ الناس قسمان، عالم وجاهل. جاء نصر الله والفتح. قديم الحجّاج حتى المشاة. الفعل ماضٍ أو مضارعٌ أو أمرٌ. مات الناس حتى الأنبياء. سأل محمد خالدًا فقال: أعطني درهمًا. دخل محمد دمشق فحلب. سرّني أخوك حتى حديثه. لا تدرّس النحو لكن الفقه. ما ضربت زيدًا بل محمودًا. لا تعاشر الجهلاء لكن العلماء.

98-машқ: Куйидаги жумлаларда атф ҳарфи бошқарув сабабли маъноларда қандай фарқ бўлганлигини кўрсатинг.

جاء خالدٌ وفريدٌ. جاء خالدٌ وفريدٌ. جاء خالدٌ ثمّ فريدٌ. جاء خالدٌ أو فريدٌ. خالدٌ جاء أم فريدٌ. ما جاء خالدٌ بل فريدٌ. جاء خالدٌ

لا فريدٌ.

99-машқ: Қўйидаги наътларнинг остига бир чизиқ, маътуфларнинг остига икки чизиқ чизинг.

خرجت الخادمة المطيعة إلى السوق فاشتريت أشياء كثيرة ثم رجعت إلى البيت. هل يستوي الأعمى والبصير أم هل تستوي الظلمات والنور. ما هذا أخي بله صاحبي. إن الأولاد المطيعين يسرون آباءهم والبنات المطيعات يسرن أمهاتهن. من جاء إليك، سعيد أم كريم؟ يكون الناس أغنياء أو متوسطين أو فقراء. سواء علي اجتهد أم لم اجتهد.

خير ما ورث الرجال بينهم *** أدب صالح وحسن ثناء
والعلم حق له ضياء *** في القلب والعقل واللسان

100-машқ: Қўйидаги жумлаларни эъробланг.

(Ушбу тариха: يسود феъли музореъ, марфуъ лафзан, الرجل марфуъ лафзан, الفؤيل, ې ҳарфи жар, العلم лафзан мажрур б билан жар ва мажрур га мутааллак, واو атф ҳарфи, الأدب лафзан мажрур га маътуф...)

يسود الرجل بالعلم والأدب. دخل الفصل التلامذة ثم المعلم. ما قرأت الكتاب بل المجلة. خرج المعلم من الفصل التلامذة. زيد نال المكافأة لا عمرو. أنت كسرت هذا القلم أم زيد؟ أحب الصالح لا الطالح.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

хурмат қилди	أَكْرَمَ، يُكْرِمُ، أَكْرَمٌ	фойдалироқ	أَنْفَعُ
тахт	عَرْشٌ، (عُرْوَشٌ)	ёшлар	الشَّبَابُ
Абдуллоҳ ибн ҳорун, 7-аббосий халифаси	المأمون	Ҳорун ар-рашид, 5- аббосий халифаси	الرَّشِيدُ
ҳожилар	الحجاج	одоб берди	أَدَبٌ، يُؤَدِّبُ، أَدَّبَ
мени хурсанд қилди	سَرَّيْنِي	пиёдалар	المُشَاهِدَةُ
алоқада бўлма	لَا تُعَاشِرُ	унинг сўзи	حَدِيثُهُ
баробар бўлурми?	هل يَسْتَوِي	итоаткор	المُطِيعَةُ
менга барибир	سواء علي	ўрта табақа	مُتَوَسِّطِينَ
чиройли мақтов	حُسْنُ ثَنَاءٍ	мерос қолдирадиган нарсa	مَا وَرِثَ
журнал	المجلة	бошқарди	سَادَ، يَسُوْدُ، سُدَّ
мукофот	المكافأة	эришди	نَالَ، يَنَالُ، نَالٌ
ёмон, ярамас	الطَّالِحُ	салоҳиятли, солиҳ киши	الصَّالِحُ

33-§

توكيد

ТАВКИД

Юқоридаги жумлаларнинг иккови ҳам бир маънони англатади. Сен буларнинг ҳар иккисида подшоҳни кўрганингни билдиргансан. Энди бунинг фарқи шундаки, сен агар:

رَأَيْتُ الْمَلِكَ (подшоҳни кўрдим) десанг, эшитган киши подшоҳни қандай қилиб кўрарди? Балки у бирор валиахдни ёки бирор бир вазирни кўрган, дейиши мумкин. Энди бунга رَأَيْتُ الْمَلِكَ نَفْسَهُ (подшоҳнинг айнан ўзини кўрдим), десанг, тингловчи бунда ҳақиқатан ҳам сен ҳақиқий подшоҳни кўрганингга ишонади.

88. Мана шу тарика матбуъдаги англашмовчилик ёки мажозий эҳтимолни бартараф этиш учун келтирилган тобеъга «Тавкид», дейилади.

Юқоридаги мисолдаги نَفْسَ калимаси тавкиддир.

89. Тавкид икки турлидир.

1. “Лафзий”.

2. “Маънавий”.

Тавкиди лафзий аввалги лафзни такрор қилиш билан бўлади. Бу феълда, исмда, ҳарфда, жумлада бўлиши мумкин. Масалан:

ظَهَرَ ظَهَرَ الْهَالِئُ. الصَّابِرُونَ الصَّابِرُونَ هُمُ الْفَائِزُونَ. نَعَمْ نَعَمْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ. لَا يَسْوَدُ الْحَسْوَدُ، لَا يَسْوَدُ الْحَسْوَدُ.

90. Тавкиди маънавий ушбу етти лафзнинг бири билан бўлади.

«نَفْسُ، عَيْنُ، كُلُّ، جَمِيعُ، عَامَّةُ، كِلَا، كِلْتَا»

ўзи – نَفْسُ

айни ўзи – عَيْنُ

ҳар-бири – كُلُّ

барчаси – جَمِيعُ

оммаси – عَامَّةُ

иккови – كِلَا

иккови (муаннас) – كِلْتَا

خَاطَبْتُ الْأَمِيرَ نَفْسَهُ. جَاءَ الْأَمِيرُ عَيْنَهُ. اشْتَرَيْتُ الْبَيْتَ كُلَّهُ. صَرَفْتُ أَوْقَاتِي جَمِيعَهَا فِي التَّعَلُّمِ. نَجَحَتِ التَّلَامِيذُ عَامَتُهُمْ. بَرَّ وَالِدَيْكَ كِلَيْهِمَا. اغْسِلْ يَدَيْكَ كِلْتَيْهِمَا.

Маъноси: Амирнинг ўзига хитоб қилдим. Амирнинг айнаи ўзи келди. Уйнинг барчасини сотиб олдим. Вақтларимнинг барчасини илм олишда ўтқаздим. Ўқувчиларнинг оммаси муваффақ қозонди. Ота-онангни икковига яхшилик қил. Икки қўлингни икковини ҳам юв.

Танбех: Тавкиди маънавий лафзларида матбуъга музаккар, муаннас, муфрад, тасния жамликда мувофиқ бўлган бир замир бўлиши керак. Юқоридаги мисоллар шаклидек.

101-машқ: Қуйидаги мисоллардаги тавкиди лафзийлар билан тавкиди маънавийларни ажратиб кўрсатинг.

يُضَيِّعُ الْجَاهِلُ أَوْقَاتَهُ كُلَّهَا فِي اللّهُوِّ وَاللَّعِبِ. لَا يَنْجَحُ الْكِسْلَانُ لَا يَنْجَحُ الْكِسْلَانُ. سَارَ الْجَيْشُ جَمِيعُهُ. انصرفت التلامذة جميعهم. زارنا الوزير عينه. خيرٌ لك أن تسكت خيرٌ لك أن تسكت. شهد بفضل نابليون أعداؤه أعينهم. يُجِئِي أَخَوَايَ كِلَاهُمَا. لَا، لَا أَنْصَرُ الظالم. لَا، لَا أَلْعَبُ وَقْتَ الدَّرْسِ. صرفت الدينارين كليهما. نَجَا الرُّكَّابُ عَامَّتُهُمْ. قرأت الكتابين كليهما. أذن لي المعلم نفسه. حلت المسئلتين كليهما. إنهم العدو إنهم العدو. صدق صدق محمد. رأيت أخوك كليهما. ذمّه أخوه نفسه. إن المعلم والطبيب كليهما *** لا ينصحان إذا هما لم يُكرما

102-машқ: Ўнта мисол келтиринг. Шулардан еттитаси тавкиди маънавийнинг ўз ичига олсин. Учтаси тавкиди лафзий учун бўлиб, биттасида ҳарф, иккинчисида исм, учинчисида феъл такрор бўлсин!

103-машқ: Қуйидаги жумлалардаги мўъраб исм ва мўъраб феълларнинг эъроб турларини ва аломат эъробларини кўрсатинг.

يُحْكِي أَنَّ صَيَادًا صَادَ دُبًّا وَرِيَاءَهُ. فَأَلْفَهُ الدَّبَّ كَثِيرًا وَأَحَبَّهُ حُبًّا شَدِيدًا. فَكَانَ يَمْشِي مَعَهُ مِنْ مَكَانٍ إِلَى آخَرَ وَلَا يَفَارِقُهُ وَيَبْدُلُ وَسْعَهُ فِي طَاعَتِهِ وَيَحْفَظُهُ إِذَا نَامَ مِنَ الْحَشْرَاتِ الْمُؤْذِيَةِ. مَرَّةً خَرَجَ الصَّيَادُ إِلَى بَعْضِ الْجِهَاتِ وَمَعَهُ الدَّبُّ فَنَزَلَهُ فِي الطَّرِيقِ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ لِيَسْتَرِيحَ. فَلَمَّا نَامَ الصَّيَادُ أَخَذَ الدَّبَّ يَحْرُسُهُ عَلَى حَسَبِ عَادَتِهِ. فَسَقَطَتْ ذَبَابَةٌ عَلَى وَجْهِهِ، فَمَنَعَهَا الدَّبُّ مَرَارًا وَهِيَ تَرَجَعُ وَتَسْقُطُ عَلَى وَجْهِهِ. وَعِنْدَ ذَلِكَ غَضِبَ الدَّبُّ غَضَبًا شَدِيدًا وَأَخَذَ قِطْعَةً حَجَرٍ لِيَقْتُلَ بِهَا الذَّبَابَةَ. فَرَمَاهَا بِهَا وَهِيَ عَلَى وَجْهِهِ، فَمَاتَ فِي الْحَالِ.

104-машқ: Қуйидаги жумлаларни эъробланг.

(Ушбу тариха: دخل феъли мозий, сукунга биноан мабний т замир, даммага биноан мабний, маҳаллан рафъда бўлиб دخل га фоъил, наظر жар ҳарфи мажрур лафзан билан жар ва мажрур, мутааллақ دخل га, музоф наظر га, музофун илайх га, наظر га тавкид бўлади...)

دَخَلْتُ عَلَى النَّاطِرِ نَفْسِهِ. أَكْرَمَ أَبَوَيْكَ كِلَيْهِمَا. انصرفت التلامذة من المدرسة عَامَّتُهُمْ. رأيت عمّتك كليهما. المنافقون كلهم كذابون. شهد بفضلك الأعداء أعينهم. اصرف أوقاتك جميعها في الأمور النافعة لك.

معاني الكلمات: سۆزلарнинг маънолари

сарфладим	صَرَفْتُ	ХИТОБ ҚИЛДИМ	خَاطَبْتُ
муваффақият	بُحِثْتُ	ТАЪЛИМ ОЛИШ	التَّعَلَّمُ
қозонди			

зое қилди	ضَيَّعَ، يُضَيِّعُ، ضَيِّعٌ	яхшилик қил	بَرَّ
Муваффақиятга эришмайди	لَا يَنْجَحُ	беҳуда нарса	اللَّهُوُ
жўнаб кетди	انْصَرَفَتْ	юрди	سَارَ، يَسِيرُ، سِرَ
жим турмоғинг	أَنْ تَسْكُتَ	бизни зиёрат қилди	زَارَنَا
мени яхши кўради	يُحِبُّنِي	наполеон бонапарт	نَابِلْيُون
сарфладим	صَرَفْتُ	ёрдам бермайман	لَا أَنْصُرُ
йўловчи	رَاكِبٌ، (رَكَابٌ)	қутулиб қолди	نَجَا، يَنْجُو، أَنْجُ
енгилди	انْهَرَمَ، يَنْهَرِمُ، انْهَرِمَ	менга изн берди	أَذِنَ، يَأْذُنُ، إِثْدَنَ
насихат қилмайди	لَا يَنْصَحَانِ	уни ёмонлади	ذَمَّهُ
овчи	صَيَّادٌ	иккови хурматланмаса	لَمْ يُكْرَمَا
уни тарбия қилди	رَبَّاهُ	овлади	صَادَ، يَصُودُ، صُدَّ
ундан ажралмасди	لَا يُفَارِقُهُ	унга улфат бўлди	فَأَلْفَقَهُ
унга итоат қилишда	فِي طَاعَتِهِ	бор кучини сарфлади	يَبْدُلُ وَسُعُهُ
зарарли ҳашарот	الْحَشْرَاتُ الْمُؤْذِنَةُ	уни муҳофаза қилар эди	يَحْفَظُهُ
соя	ظِلٌّ، (ظِلَالٌ)	ТОМОН	الْجِهَاتُ
айиқ кўриклай бошлади	أَخَذَ الدُّبُّ يَحْرُسُهُ	дам олиш учун	لَيْسَتْ رِيحٌ
бас қўнди	فَسَقَطَتْ	одатига кўра	عَلَى حَسَبِ عَادَتِهِ
пашша	الدُّبَابَةُ	уни манъ қилди	فَمَنْعَهَا
ўша заҳоти	فِي الْحَالِ	уни отди	فَرَمَاهَا
фойдалиқ, манфаатлик	النَّافِعَةُ	нозир	التَّائِظِرُ

34-§

بدل

БАДАЛ

91. «Бадал» каломда аниқ мақсад бўлмаган бир исм зикр этилиб, унинг учун бир йўл ҳозирлаб қўйилган тобеъдир.

Масалан: أَطْرَبِي الْبُلْبُلُ صَوْتُهُ каби.

Маъноси: Булбулнинг овози менга завқ берди.

Мана бунда *صَوْتُ* бадал бўлган. Чунки у шундай тобеъки, ундан аввал *البُّبُل* зикр этилиб, уни зикр этиш учун йўл очиб қўйилган ҳамда сўзда аниқ мақсад нарса *البُّبُل* бўлмай, балки *صَوْتُ* бўлган.

92. Бадал тўрт турлидир:

1. “Бадали мутобиқ”.
2. “Бадали баъз”.
3. “Бадали иштимол”.
4. “Бадали ғалат”.

– Бадал мубдалу минҳнинг ўзи бўлса, унга «Бадали мутобиқ», дейилади. *إِبْرَاهِيمُ* каби. *جَاءَنِي أَخُوكَ إِبْرَاهِيمُ* дегандаги каби.

Маъноси: Менинг олдимга аканг *Иброҳим* келди.

– Бадал мубдалу минҳнинг бир жузъи бўлса, унга «Бадали баъз», дейилади. *نَصْفُ* каби. *قَرَأْتُ الْكِتَابَ نِصْفَهُ* дегандаги каби.

Маъноси: Китобни ярмини ўқидим.

– Бадал мубдалу минҳнинг ичига кирган бир нарса бўлса, унга «Бадали иштимол», дейилади *عُمَّالُ* дегандаги каби. *انْصَرَفَ الْمَجْلِسُ عُمَّالَهُ* дегандаги каби.

Маъноси: Мажлисни ишчилари *жўнаб* кетди.

– Бадал мубдалу минҳнинг хато зикр этилганлигини кўрсатса, унга «Бадали ғалат» ёки «Бадали мубойин», дейилади.

دِينَارًا каби. *خُذْ دِرْهَمًا دِينَارًا* дегандаги каби.

Маъноси: Дирҳам динорни ол.

Танбех: Бадал баъз билан бадали иштимолда мубдалу минҳга қайтадиган бир замир бўлиши керак. Юқоридаги мисоллардаги *نصفه* ва *عماله* даги замирлар каби.

105-машқ: Қуйидаги бадаллардан бадали мутобиқни, бадали баъзни, бадали иштимолни, бадали ғалатни ажратинг.

واضح النحو الإمام عليّ. لا تأمن الخائن على ذهب نحاس. أخاف الشتاء بزدّه. رأيت أخاك محمودًا. فُطِعَ الرجلُ يده. يُعجبني البلبلُ صوته. خُذْ هَذَا الْقَلَمَ. كَانَ الْخَلِيفَةُ عَمْرٌ مِنْ أَعْدِلِ الْمُلُوكِ. خَرَجَ بَنُو إِسْرَائِيلَ مِنْ مِصْرَ مَعَ سَيِّدِنَا مُوسَى. طَالَعْتُ الْكِتَابَ رُبْعَهُ. حَدَّدَ الْأَمِيرُ الْقَصْرَ أَكْثَرَهُ. سَمِعْتُ الْوَاعِظَ كَلَامَهُ. بَنَيْنَا الْبَيْتَ أَسَاسَهُ. نَظَرْتُ إِلَى الْمَاءِ جَرَّيَانَهُ. سَقَطَ الْبَيْتُ جَانِبَهُ. أَعْطَى السَّائِلَ خَمْسَةَ سِتَّةٍ. إِضْرِبْهُ بِسَوْطٍ عَصَاً. اشْتَرَيْتُ قِطْنًا صَوْفًا. جَاءَ إِبْرَاهِيمُ صَدِيقِي. نَفَعَنِي الْمَعْلَمُ نَصِيحَتَهُ. نَجَا مِنَ النَّارِ الْخَلِيلُ إِبْرَاهِيمُ. أَحَبُّ التَّلْمِيذِ اجْتِهَادَهُ. هَذَا الرَّجُلُ أَحِي. هَارُونُ الرَّشِيدُ مِنَ الْخُلَفَاءِ الْعَبَّاسِيِّينَ. مَرَوَانُ الْحَمَارُ هُوَ آخِرُ خُلَفَاءِ بَنِي أُمَيَّةٍ.

106-машқ: Қуйидаги тобеъларни турлари билан сўзлаб чиқинг.

والفقر في النفس لا في المال تعرفه ** كذا يكون الغنى في النفس لا المال
 وضد كل امرئ ما كان يجتهله *** والجاهلون لأهل العلم أعداء
 إذا أتضح الصواب فلا تدعه *** فإنك قلما دقت الصوابا
 العلم آتس صاحب *** أحلو به في وحدتي
 فإذا اهتممت فسألوتي *** وإذا خلوت فلديتي.

قال أبو الدرداء رضي الله عنه: علامة الجهل ثلاث، العجب، وكثرة المنطق فيما لا يعنيه، وأن ينهى عن شيء ويأتيه.
 قال زياد بن أبيه: من سعادة الرجل أن يطول عمره. الشيب نذير الآخرة.

معاني الكلمات: Сўзларнинг маънолари

ишонма	لا تأمن	наҳв илмининг асосчиси	واضع النحو
мени ажаблантирди	يُعجبني	мис	نحاس
унинг чораги	زُعة	подшоҳларнинг энг адолатлиси	من أعدل الملوك
ваъз ўқувчи	الواعظ	янгилади	جدد، يجدد، جدّد
унинг пойдеворини	أساسه	қурдик	بنيانا
ағанади	سقط، يسقط، أسقط	оқиши	جراناه
қамчи	يسوط	тиланчи	السائل
пахта	فقط	ҳасса	عصا
юборди	أرسل، يُرسل، أرسل	қутулиб қолди	نجا، ينجو، أنج
тавозуълик	التواضع	мерос қолдиради	ثورث
улкан	الجليل	сахийлик	السخاء
унинг нархи	ثمنه	қимматбаҳо	الغالي
ёпдим, қулфладим	أفقدت	пул	نقد، (نقود)
ёмон кўраман	أكرهه	етиб, қўлга туширди	لحق، يلحق، الحق، لحوق
машхурроқ	أشهر	ханграшини	نعيقه
болалар	البنون	император, буюк константин	القيصر قسطنطين الأكبر
ваъз ўқийсанми	أوعظت	хиралашиш, тутилиш	خسف، يخسف، إحسف
тўғри йўлга бошловчи халифалар	الخلفاء الراشدون	ваъз ўқимайсанми	أم لم تكن من الواعظين
икки нур соҳиби	ذو النورين	хақ билан ботилни ажратувчи	الفارق
тўғри йўл	صراط المستقيم	бизни ҳидоят қил	إهدانا
ярмини	شطره	шеърдаги байт	البيت

сиёҳ ва унга тегишли нарсалар	الدَّوَاةُ	мени қилди	безовта	أَرْعَجِي
----------------------------------	------------	---------------	---------	-----------

35-§

حروف

ҲАРФЛАР

Шу ергача феъл билан исм ҳақида сўз юритилди. Шу билан бирга сўз орасида гоҳ-гоҳида ҳарфлар ҳақида ҳам сўзлаб ўтилди. Араб тилида ҳарфларнинг ҳаммаси саксонтачадир. Юқорида сўзлаганимиздек, буларнинг ҳаммаси мабнийдир. Биз бу ўринда ҳарфлардан энг керакли ва энг кўп истемол қилинадиганларини сўзлаб ўтамыз.

93. Ҳарф моддаси эътибори билан беш турлидир:

Бир ҳарфли, икки ҳарфли, уч ҳарфли, тўрт ҳарфли, беш ҳарфли.

94. Бир ҳарфли ҳарфлар ўн учтадир. Буларнинг баъзилари ушбулардир.

الهمزة، الباء، النون، الكاف، اللام، التاء، السين، الفاء، الواو

نحو: أنت كسرت هذا القلم أم فريده. كفى بالموت واعظاً. جاءني سليم. العلم كالنور. ليوسف أحب إلي من أخيه. خرحت الجارية سترجع. دخل العلماء فالأمراء. تسودون بالعلم والأدب.

95. Икки ҳарфли ҳарфлар йигирма олтитадир. Улардан баъзилари ушбулардир:

إذ، ال، أن، إن، أي، إي، في، لو، ما، كأنما، من، ها، هل، وا، يا، قد، أم، أو، بل، عن، كي، لا، لم، لن.

إذ: فبينما أنا في الشارع الكبير إذ صاحبي فريده يُسَلِّم عَلَيَّ، أكرمته إذ هو مجتهد. ال: رأيت المعلم. أن: فأوحينا إليه أن اصنع الفلك، فلما أن جاء المعلم. إن: إن هم إلا كسالى، ما إن ندمت على السكوت مرّة. أي: هذا عسجد أي ذهب. إي: يقولون إنك مجتهد، قلت: إي والله إي لمجتهد. في: ضربني أبي في محمد. لو: لو أنصف الناس لاستراح القاضي، أكتب ولو ساعة. ما: ما هذا مجتهداً، فيما رحمة من الله لنت لهم، كأنما زيد أسد. من: التلامذة منهم من اجتهد ومنهم من لم يجتهد. ها: ها أنا ذا، ها إن صاحبك بالباب. هل: هل جاء فريده. وا: واحسبناه، واكبداه. يا: يا حسيناه، يا ليت معلمي يعلم اجتهادي. قد: قد حفظت الدرّس، قد يجد البخيل. أقرب أم بعيد سفرك. سافر اليوم أو غداً. لم يذهب يؤنس بل إنراهم. خرج عن البلد. احترس كي تسلم. لم أخف ولا أخاف ولكن أخاف.

96. Уч ҳарфли ҳарфлар йигирма бешта бўлиб, уларнинг баъзилари ушбулардир.

إِذَا، أَلَا، أَمَا، بَلَى، رَبُّ، سَوْفَ، عَلَّ، لَاتٌ، نَعَمْ. إِذَا، إِلَى، أَنْ، إِنَّ، ثُمَّ، عَلَيَّ، لَيْتَ.

إِذَا: ظننته غائبا إذا إنه حاضر. أَلَا: أَلَا إِنَّ الْكُفَّالِي، لَا يَنَالُونَ الْعُلَى، أَلَا تَنْزِلُ بِنَا، فَنَكْرَمَكَ. أَمَا: أَمَا وَاللَّهِ لِأُوْدِبْتَهُ. بَلَى: قَالَ أَلَسْتُ وَالذَّكَ؟— قُلْتُ بَلَى. رَبُّ: رَبُّ سَاعٍ لِقَاعِدٍ. سَوْفَ: سَوْفَ يَرَى. عَلَّ: عَلَّكَ تَجِيئَنَا. لَاتٌ: نَدِمْتُ وَلَاتِ سَاعَةً مَنَدِمٍ. نَعَمْ: قَالَ هَلْ حَفِظْتَ دَرَسَكَ؟— قُلْتُ نَعَمْ. إِذَا: إِذَا تَوَسَّرَ (جَوَابًا لِمَنْ قَالَ سَأَقْصِدُكَ). إِلَى، أَنْ: أَحْسَنْتُ إِلَى جِيرَانِي لِأَنَّهُمْ مُسْتَجِيفُونَ. إِنَّ، ثُمَّ: إِنِّي أَكْرَمُ الْجَارَ ثُمَّ الْبَعِيدَ. عَلَيَّ: الْكِتَابُ عَلَيَّ الْمَكْتُوبِ. لَيْتَ: لَيْتَ لِي فَنَطَارًا مِنَ الذَّهَبِ.

97. Тўрт ҳарfli ҳарflар ўн бешта бўлиб, баъзилари ушбулардир.

أَلَا، أَمَا، إِمَّا، كَلَّا، لَمَّا، لَوْلَا، لَوْمًا، هَلَّا، إِذْمًا، إِلَّا، حَتَّى، كَأَنَّ، لَعَلَّ.

أَلَا: أَلَا رَاعَيْتُمْ حَقَّ الْأَخْوَةِ. أَمَا: أَمَا طَعَامَ الْبَحِيلِ فَلَا تَأْكُلْ. إِمَّا: الإِسْمُ إِمَّا مَبْنِيٌّ وَإِمَّا مَعْرَبٌ. كَلَّا: كَلَّا إِذَا كَلِمَةٌ هِيَ قَائِلُهَا. لَمَّا: لَمَّا رَأَيْنَاهُمْ هَرَبُوا. لَوْلَا، لَوْمًا: لَوْلَا تَجْتَهِدُونَ، لَوْمًا تَجْتَهِدُونَ، لَوْلَا زَيْدٌ هَلْكَ عَمْرُو، لَوْمًا زَيْدٌ هَلْكَ عَمْرُو. هَلَّا: هَلَّا تُرْسِلُ إِلَى أَحِيكَ. إِذْمًا تَتَعَلَّمُ تَتَقَدَّمُ. كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ. قَدِيمَ الْحَجَّاجِ حَتَّى الْمَشَاةِ. كَأَنَّكَ كُنْتَ مَعَنَا. لَعَلَّ الْجَوْ يُعْتَدِلُ.

98. Беш ҳарfliлар қуйидагилардир.

إِمَّا، أَمَا، لَكِنَّ.

إِمَّا يُوحَى إِلَيَّ أَمَّا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ. يُوسُفُ غَيِّ لَكِنَّهُ بَحِيلٌ.

99. Ҳарф ўзгарадиган калимага қараб уч турлидир.

Бир турлиси феълга хос бўлиб, фақат феългагина қиради. Насб (фатҳа ўқитувчи) ҳарflар каби.

Бир турлиси исмга хос бўлиб фақат исмгагина қиради. Жар (касра ўқитувчи) ҳарflар каби.

Бир турлиси феълга ҳам, исмга ҳам қиради. Улар атф ҳарflлари каби.

100. Ҳарф амал қилиш қилмаслик жиҳатидан икки турлидир.

Омил: أَنْ، لَمْ، إِنَّ، فِي: каби.

Муҳмал: عَلَيَّ، بَلَى، هَلْ: каби.

109-машқ: Қуйидаги ҳарflар қирган жумлаларни тўзгилаб, уларга маъно беринг.

صَلِيْتُ فِي الْجَامِعِ الْكَبِيرِ. وَنَحْنِي الْمَعْلَمِ فِيكَ. أَهَذَا دَفْتَرُكَ؟ إِنَّ الدُّنْيَا زَائِلَةٌ. مَا قَابَلْتُ مُحَمَّدًا مِنْذُ يَوْمَيْنِ. لَوْ كَانَ النَّاسُ جَمِيعًا مُوسِرِينَ لَمْ يَبْقَ مِنْ يَشْتَغَلُ بِالْحِرَاثَةِ وَالزَّرَاعَةِ، وَلَوْ كَانُوا كُلُّهُمْ قُرَاءً لَصَافَتْ عَلَيْهِمْ أَسْبَابُ الْمَعِيشَةِ. أَدْرَسَ وَلَوْ تَكَاسَلَ رُفْقَاؤُكَ. أَكْتُبُ

بالقلم أو الطباشير. أمّا السائل فلا تَنْهَرْ. أعرِضْ عن الدنيا وإنْ أقبَلْتَ عَلَيْكَ. قَدْ وَاللَّهِ أَحْسَنْتَ. مات من غيرِ مَرَضٍ. لَعَلَّ الْمَعْلَمَ حاضِرٌ. كأنَّ الأدبَ مَالٌ. لو جَاءَنِي لِأَكْرَمْتُهُ. أَعْطِ وَلَوْ دِرْهَمًا. لَوْما الشَّيْطَانُ لَخَلَّصَ النَّاسُ. لَوْلا أكرمتَ الرَّائِزَ. لوما وَفَيْتَ الْعَهْدَ. أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لا خَوْفَ عَلَيْهِمْ. فلانٌ عَالِمٌ لَكِنَّهُ غَيْرُ عَامِلٍ. اسعِ بِجِدِّ أَوْ دَعْ. يا عبدَ اللَّهِ، اقرأْ دَرْسَكَ. لَمَّا يَأْتِ زَيْدٌ. سأذْهَبُ إِلَيْكَ. سوفَ نقرأ. أمّا أَنْ تَتَأَدَّبَ وإمّا أَنْ تَذْهَبَ. قلتُ: أما جاءَ فريْدٌ، قالوا بَلَى. قلتُ أَحفظتَ درسَكَ؟ قال: نَعَمْ. إذا سُئِلْتُمْ عن أبي هَلْ حَضَرَ من السَّفَرِ، قُولوا: لا. نَعَمْ هَذِهِ دِيارُهُمْ. تَعَلَّمِ النَّحْوَ أو الصَّرْفَ. ما أدري بِسيفِ ضَرْبَتِهِ أمْ بَعْصًا. سَهَرْتُ حَتَّى نَصَفَ اللَّيْلَ. لولا هذا الكِسلانُ لَحَفِظْتُ دَرْسِي. إِنَّهُ هُوَ الْأَشْرِيْرُ. قد يَعْنِي الْفَقِيرُ. إِنَّ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ. ما إِنَّ أبوكَ كَرِيمٌ. نَدِمَ الْبُغَاةُ وَلا تِ ساعَةَ مَنَدَمٍ. هل جاءَ أخوكَ. لأنَّ أَحَبُّ إِلَيَّ من فريْدٍ. أَلَسْتُ أَخاكَ؟— فينما العُسْرُ إذ دارَتْ مِياسِرُ. أَجِبُهُ إِذْ هُوَ صَدِيقِي. إِنَّ هُمَ إِلَّا مُجْلَاءٌ. التَّمَسُّ، وَلَوْ خاتِماً مِنْ حديدٍ. ها إِنَّ أباكَ قادمٌ. يا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بما غَفَرَ لي رَبِّي. واكْبِداه. وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى. فَأَمَّا الْيَتِيمَ فلا تَقْهَرْ، وَأَمَّا السَّائِلَ فلا تَنْهَرْ، وَأَمَّا نِعْمَةَ رَبِّكَ فَحَدِّثْ. لقد فَضَّلَ اللَّهُ عَلَيْنَا بِالصَّبْرِ. إِنَّ الْعِلْمَ لَقَدْ رَفَعَ قَدْرَكَ. أَكْرِمَ أباكَ وَلَوْ أَدْبَكَ. إِنَّ لَيْتَهُمْ إِلَّا قَلِيلاً. عَلَّ الْأَمِيرَ يَرَى فَقْرِي، فَيَشْفَعُ لِي. أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ. ها أنا تائبٌ. أما عِنْدَكُمْ أَحَدٌ؟ يا عُمْرَاهُ. أليسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ. رَبُّ رَجُلٍ كَرِيمٍ لَقَيْتُهُ. كفى بِالْمَرْءِ كَذْبًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ ما سَمِعَ.

110-ماشқ. Қўйидаги ҳарфларнинг бажарадиган амалларини сўзланг.

حَتَّى. لَمْ. إِنَّ. فِي. لَمَّا. أَلَّا. عَدَا. عَنْ. ب. ك. ل. عَلَى. إِذْن. لا. إِذْمًا. يا. خَلَا. لَنْ. كَأَنَّ. وَ. لَيْتَ. أَنْ. إِنَّ. إِلَى. حاشا. كَيْ. لَكِنَّ. لَعَلَّ.

111-ماشқ. Қўйидаги феълларнинг остига бир чизик, исмларнинг остига икки чизик, ҳарфларнинг остига уч чизик чизиб чиқинг ҳамда мабнийларнинг нимага мабний бўлганларини, мўърабларнинг нимага мўъраб бўлганларини сўзлаб чиқинг.

يا لَيْتَ أَخاكَ يَنْحَجُّ فِي الْإِمْتِحانِ. أَمْكُثْ فِي الْمَدارسِ حَتَّى تُتَمِّمَ دُرُوسَكَ. مَنْ ذا الَّذِي عاشرَ الْأَشْرارَ فَلَمْ يَنْدَمْ. الْمَرْءُ بِأَدابِهِ لا يَثابِ بِهِ. قالَ رَجُلٌ لِرَجُلٍ بِكُمْ تَبِيعُ الشَّاةَ؟ قال: أَخَذْتُها بِسِنَّةٍ، وَهِيَ خَيْرٌ مِنْ سَبْعَةٍ، وَقَدْ أُعْطِيتُ بِها ثَمانيَةً، فَإِنْ كانَتْ مِنْ حاجَتِكَ فَرِنْ عَشْرَةً.

قال الإِصْمَعِيُّ: صَلَّى أعرابِيٌّ، فأطالَ الصَّلاةَ، وإلى جَانِبِهِ ناسٌ، فقالوا: ما أَحْسَنَ صَلاتَهُ. قال وَهُوَ فِي الصَّلاةِ، وَأنا معَ هذا صائِمٌ. أتى قَوْمٌ رَجُلًا، فقالوا: نُحِبُّ أَنْ تُسَلِّفَ فَلانًا أَلْفَ دِرْهَمٍ وَتَوْخِرَهُ سَنَةً. فقالَ هاتانِ حاجتانِ وسأقضي لَكُم أَحَدَهُما، وإذا فعلتَ ذلكَ فقد أنصفتُ. أمّا الدِراهِمُ فلا تَسْهَلُ عَلَيَّ وَلِكَيْتِي أَوْخِرُهُ سَنَتَيْنِ.

سألَ رَجُلٌ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عن مَسْئَلَةٍ، فقالَ فيها. فقالَ الرَّجُلُ: ليسَ كَذلكَ يا أميرَ الْمُؤمِنينَ، وَلَكِنْ كَذا وَكَذا. فقالَ عَلِيُّ أَصَبْتَ وَأَخْطَأْتَ، وَفوقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ.

قد يَنْفَعُ الْأَدبُ الْأَحْداثَ فِي صِعَرٍ *** وليس يَنْفَعُ بَعْدَ الْكِبَرَةِ الْأَدبُ

إِنَّ الْعُصُونَ إِذا قَوْمَتَها اعتدلت *** ولن يَلينَ إِذا قَوْمَتَهُ الْحُشْبُ

لا خَيْرَ لِلْمَرْءِ إِذا ما عَدَا *** لا طالِبَ الْعِلْمِ ولا عالِمًا

كم من فقيرٍ عَنِّي النَّفْسِ تَعْرِفُهُ *** ومن عَنِّي فقيرٍ النَّفْسِ مَسْكِينُ

الْعِلْمُ فِيهِ حِياةُ الْمَقْلُوبِ كما *** نَحْيًا الْبِلادُ إِذا ما مَسَّها الْمَطَرُ

لِمَحْبَرَةٍ تَجالِسُ نَهاري *** أَحَبُّ إِلَيَّ من إنْسِ الصديقِ

ورزْمَةُ كَاغِدٍ فِي الْبَيْتِ عِنْدِي *** أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ عَدْلِ الدَّقِيقِ

112-машқ. Қуйидаги жумлаларни эъробланг.

الفعل إما مبني أو معرب. هل يستوي الأعمى والبصير. كلمت الأمير نفسه. يُضَيِّعُ الجَاهِلُ حياته كلها في اللهو. جاء الرجل الكثير ماله. من حسنت أعماله تمت آماله. رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي. قال عمرُ بْنُ الخَطَّابِ: حرفةٌ يُعَاشُ بِهَا خَيْرٌ من مسألة الناس.

يا نفسُ صبرًا لعلَّ الخَيْرَ عُقْبَاكَ *** خانتك من بعد طول الأمان دنياك.

مَعَانِي الْكَلِمَاتِ: سۆزلارнинг маънолари

хизматкор қиз	الجارية	кифоя қилди	كفَى، يَكْفِي، أَحْف
салом берди	سَلَّمَ، يُسَلِّمُ، سَلِّم	бир пайт	فَبَيْنَمَا
дангаса	كَسَلًا، (كُسَالَى)	биз ваҳий қилдик	أَوْحَيْنَا
тилла	عَسَجَدٌ	надомат қилмадим	مَا إِنْ نَدِمْتُ
инсоф қилса	أَنْصَفَ، يُنْصِفُ، أَنْصِفُ	Худо ҳаққи	إِنِّي
мулойимлик қилдинг	لِنْتُ	дам олар эди	لَا سْتَرَاحَ
вой Хусайним	وَاحْسَيْنَاهُ	мана мен	هَا أَنَا ذَا
тилингни тий	اخْتَرَسَ، يَخْتَرِسُ، اخْتَرِسْ	вой жигарим	وَاكْبِدَاهُ
Афтидан, кўринишича	عَلَّ	етиша олмайдилар	لَا يَنَالُونَ
ҳақдор кишилар	مُسْتَحْقُونَ	бадавлат бўласан	تَوْسُرُ
риоя қилсангизлар	رَاعَيْتُمْ	4800 араб дирҳами	قِنطَارٌ
мени кўрқитди	وَبَحَّخِي	ҳалок бўлувчи	هَالِكٌ
бой бадавлат кишилар	مُوسِرِينَ	йўқ бўлувчи	زَائِلَةٌ
экин экиш	الرِّزَاعَةُ	ер ҳайдаш	الْحِرَاةُ
дангасалик қилса	تَكَاسَلًا، يَتَكَاسَلُ، تَكَاسَلْ	тор бўлиб қолади	لَضَاقَتْ
юз ўгирди	أَعْرَضَ، يُعْرِضُ، أَعْرِضْ	зажр қилма	لَا تَنْهَرُ
зиёрат қилувчи	الرَّائِرُ	агар юз тутса ҳам	وَإِنْ أَفْبَلَتْ
амалсиз	غَبِيرٌ عَامِلٌ	вафо қилсанг	وَقَيْتَ
одоб олмоғинг	أَنْ تَتَأَدَّبَ	ҳаракат қилди	سَعَى، يَسْعَى، إِسْعَ
ёмон	شَرِيرٌ	бедор бўлдим	سَهْرَثٌ
енгиллик	مِيَّاسِيرٌ	золим, шафқатсиз	بَاغٍ، (بُعَاةٌ)
узук	خَاتَمٌ	талаб қил	الْتَمَسَ، يَلْتَمِسُ، اِلْتِمَسَ

кифоя қилувчи	بَكَفٍ	тавба қилувчи	تَائِبٌ
то тугагунича	حَتَّى تَتَمَّمَ	турди	مَكَتٌ، يَمُكْتُ، أُمُكْتُ
узун қилди	أَطَالَ، يُطِيلُ، أَطَّلَ	қўй, қўчқор	شَاةٌ، (شِيَاءٌ)
шох	غُصْنٌ، (غُصُونٌ)	қарз бермоқ	أَنْ تُسَلِّفَ
букилмас	لَنْ يَلِيَنَّ	тўғриласанг	فَوَقَّتْهَا
маълум миқдордаги ун	عِدْلُ الدَّقِيقِ	бир боғлам қоғоз	رِزْمَةٌ كَاغِدٍ
қалбимни оч	اشْرَحْ لِي صَدْرِي	унинг орзуси	آمَالُهُ
у сабабли рўзғор ўтказиш	يُعَاشُ بِهَا	касб	حِرْفَةٌ
сенга хиёнат қилди	خَانَتَكَ	оқибатинг	عُقْبَابِكَ

36-§

أَسْمَاءُ الْعَدَدِ وَالْمَعْدُودِ

Адад ва маъдуд (сон ва саналмиш) исмлар

Адад (сон) икки хил бўлади.

Бири: маъдуд (саналмиш)га изофа қилинади.

Иккинчиси: маъдудни тафсир қилиб, шархлайди.

Маъдудга изофа қилинадигани, икки қисмга бўлинади.

Бири кўпликга изофа қилинса, иккинчиси, бирликка изофа қилинади.

Кўпликка изофа бўладигани учдан ўнгача бўлган сонлардир.

(3-10). Масалан: ثَلَاثَةٌ رِجَالٍ وَأَرْبَعٌ نِسْوَةٌ каби.

Энди бирликка изофа бўлгани, юз ва ундан юқорисигача бўлган сонлардир (100- ундан юқориси.....). Масалан: مِائَةٌ رَجُلٍ وَأَلْفٌ دَرَاهِمٍ каби.

Аммо маъдудни тафсир қилиб, шархлайдигани ўн бирдан ўн тўққизгача (11-19) бўлиб, у икки навли бўлади.

1. Мураккаб

2. Маътуф

Мураккаб – ўн бирдан ўн тўққизгача бўлгандир (11-19).

Масалан: أَحَدٌ عَشَرَ رَجُلًا каби.

Маътуф – йигирма бирдан юзгача бўлгандир (21-100).

Масалан: جَاءَنِي أَحَدٌ وَعِشْرُونَ غَلَامًا وَرَأَيْتُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ جَارِيَةً каби.

Учдан ўнгача бўлган музаккар сон “то” билан бўлади. Учдан ўнгача бўлган муаннас сон эса, “то”сиз бўлади. Масалан: ثَلَاثَةٌ رِجَالٍ وَثَلَاثُ نِسْوَةٍ каби.

Ўн сонининг музаккари ва муаннаси ҳам шундай бўлади. Бу ҳақда Аллох таоло: “سَبْعٌ لِيَالٍ وَثَمَانِيَةٌ أَيَّامٍ” деб айтган.

Агар ықд (ўнлик сон)га етсанг, унда музаккар ҳамда муаннас баробар бўлади. Ўнликлар, йигирмадан тўқсонгачадир (20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90).

Масалан: عَشْرِينَ رَجُلًا وَتِسْعِينَ امْرَأَةً каби.

Агар ўндан юқориласанг, музаккарда: وَأَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا وَأَتْنَا عَشَرَ رَجُلًا,

муаннаста: إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً وَأَتْنَا عَشْرَةَ امْرَأَةً деб айтасан.

Бу ҳақда Аллоҳ таоло, музаккарда: "إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوَكْبًا",

муаннаста: "فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ أَتْنَا عَشْرَةَ عَيْنًا" деб айтган.

Ўн уч билан ўн тўққиз оралигидаги учдан ўнгача бўлган бирлик сонда, музаккарда “то” собит қолади. Ўнлик бўлмиш عشر сўзидан “то” тушиб кетади.

Масалан: ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا каби.

Ўн уч билан ўн тўққиз оралигидаги учдан ўнгача бўлган бирлик сонда, муаннаста, бирлик сондан “то”ни тушириб, ўнлик сон العشر да “то”ни қолдирасан. ثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً каби.

Масалан:

جَاءَنِي ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا وَثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً، وَرَأَيْتُ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا وَثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً وَمَرَرْتُ بِثَلَاثَةِ عَشَرَ رَجُلًا وَثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً каби.

Аллоҳ таоло бу ҳақда: "عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ", деб айтган. Бунда иккита сонни ҳам марфуъда ҳам мансубда ҳам мажрурда ҳам насб қиласан. Чунки бу икки исм бир исмга айлантирилгандир.

Фақат اَتْنَى عَشَرَ وَأَتْنَى عَشْرَةَ ундай эмас. Чунки, бу иккисида марфуъни “алиф” билан, мансуб ва мажрурни “йо” билан белгиланади. Марфуъда اَتْنَا عَشَرَ رَجُلًا وَأَتْنَا عَشْرَةَ امْرَأَةً бўлади. Аллоҳ таоло бу ҳақда: "فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ أَتْنَا عَشْرَةَ عَيْنًا" деб айтган.

Мансубда اَتْنَى عَشَرَ رَجُلًا وَأَتْنَى عَشْرَةَ امْرَأَةً деб айтасан. Аллоҳ таоло бу ҳақда: "وَقَطَعْنَا لَهُمُ اَتْنَى" деб айтган.

Мажрурда مَرَرْتُ بِاَتْنَى عَشَرَ رَجُلًا وَأَتْنَى عَشْرَةَ امْرَأَةً деб айтасан.

Аммо маъдуд билан тафсир қилган нарсангни шарҳлаганинг учун мансуб ўқийсан. Масалан: جَاءَنِي أَحَدٌ وَعِشْرُونَ رَجُلًا бу ерда رَجُلًا ни тафсир қилганинг учун мансуб ўқидинг. Юзгача бўлган сон ҳам шундай бўлади. Аллоҳ таоло бу ҳақда: "إِنَّ أَحْيَى هَذَا لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً" деб айтган.

Ададнинг ҳолати

1) Бир ва икки сони маъдуд (саналмиш) билан жинсда мувофиқ бўлади.

(1-2)

طَالِبٌ وَاحِدٌ – طَالِبَةٌ وَاحِدَةٌ. طَالِبَانِ اِثْنَانِ – طَالِبَتَانِ اِثْنَانِ. каби.

2) Учдан ўнгача бўлган сонлар, маъдуд (саналмиш)нинг жинсда акси бўлади. (3-10)

каби. تِسْعَةُ طُلَّابٍ - تِسْعُ طَالِبَاتٍ

3) Ўн бир ва ўн икки сонларининг икки бўлаги ҳам жинсда маъдуд (саналмиш)га мувофиқ бўлади. (11-12)

каби. أَحَدٌ عَشَرَ طَالِبًا - إِحْدَى عَشْرَةَ طَالِبَةً

4) Ўн учдан ўн тўққизгача бўлган сонларда, аввалги бўлаги маъдуд (саналмиш)нинг жинсда акси, иккинчи бўлаги маъдуд (саналмиш)га жинсда мувофиқдир. (13-19)

каби. خَمْسَةَ عَشَرَ طَالِبًا - خَمْسَ عَشْرَةَ طَالِبَةً

5) Йигирма бирдан юзгача маътуф, дейилади. (21-100)

каби. حَاضِرِينَ أَحَدٌ وَعِشْرُونَ غُلَامًا وَرَأَيْتُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ حَارِثَةً

6) Йигирмадан тўқсонгача бўлган ўнлик сонларни “ъикд”, деб номланади. Унда музаккар ҳам муаннас ҳам баробардир.

Улар қуйидагилардир. (20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90).

каби. عِشْرُونَ رَجُلًا، وَعِشْرُونَ امْرَأَةً

Маъдуд (саналмиш)нинг ҳолати

1) Учдан ўнгача бўлган сонда саналмиш кўпликда бўлиб, мажрур ўқилади. (3-10)

2) Ўн бирдан тўқсон тўққизгача бўлган сонда саналмиш бирликда бўлиб, мансуб ўқилади. (11-99)

3) Юз ва минглик сонларда саналмиш бирликда бўлиб, мажрур ўқилади. (100-1000.....).

113-машқ: Ўқинг ва ундаги ададарни аниқланг:

هَذَا هُوَ الْأُسْبُوعُ الْخَامِسُ لِإِقَامَتِنَا فِي الْقَاهِرَةِ. أَنَا وَصَدِيقِي كَمَالٌ نَسَكُنُ فِي الْغُرْفَةِ الثَّانِيَةِ بِالطَّابِقِ الثَّامِنِ فِي الْعِمَارَةِ الْخَامِسَةِ. أَمَّا زَمِيلَتُنَا حَدِيجَةٌ فَهِيَ حَلَّتْ فِي الْحِجْرَةِ الثَّامِنَةِ عَشْرَ بِالدُّورِ الثَّانِي لِلْعِمَارَةِ الثَّلَاثَةِ. الْمَسَافَةُ بَيْنَ الْعِمَارَتَيْنِ الْخَامِسَةِ وَالثَّلَاثَةِ لَا تَزِيدُ عَنْ مَائَتِي مِثْرَ. رَأَيْتَهَا أَمْسَ فِي الْجُمُعَةِ بَيْنَ الْعِمَارَتَيْنِ، كَانَتْ تَتَنَزَّرُ مَعَ صَدِيقَتِهَا عَائِشَةَ مِنَ الْعِرَاقِ. سَأَلْتُ زَمِيلَتَهَا: "كَمْ يَوْمًا لَكَ فِي الْقَاهِرَةِ، يَا عَائِشَةُ؟" فَأَجَابَتْ: "الْيَوْمَ الْيَوْمَ السَّادِسَ وَالثَّمَانُونَ". تَعَرَّفْتُ بِحَدِيجَةَ فِي الْيَوْمِ الْحَادِي وَالْخَمْسِينَ بَعْدَ قُدُومِي إِلَى الْقَاهِرَةِ. سَأَلْتُ: "أَيْنَ كُنْتَ تَسْكُنِينَ قَبْلَ تَعَرُّفِكَ بِحَدِيجَةَ؟" أَجَابَتْ: "كُنْتُ أَسْكُنُ فِي الْغُرْفَةِ الثَّلَاثَةِ وَالتَّاسِعَةِ وَالْعِشْرِينَ مَعَ فَتَاتَيْنِ مِنَ الْجَزَائِرِ. هُمَا تَسْكُنَانِ الْآنَ فِي الْغُرْفَةِ الثَّاسِعَةِ عَشْرَةَ الْمُحَاوِرَةِ لِعِرْفَتِنَا. بَيْنَا وَبَيْنَهُمَا أَلْفَةٌ وَلَا نَطُوقُ الْفِرَاقَ".

114-машқ: Ўқинг ва ундаги маъдудларни ажратинг:

كَانَ مِنْ عَادَةِ جَحَا إِذَا صَامَ يَوْمًا فِي رَمَضَانَ أَنْ يُلْقِيَ بِحُصَاةٍ فِي جِرَّةٍ. رَأَتْهُ ابْنَتُهُ فَأَلْقَتْ فِي الْجِرَّةِ مِلءًا كَثِيرًا مِنَ الْحَصِيَاةِ وَهِيَ تَطْلُقُ أَنَّهَا تُسَاعِدُهُ. سَأَلَهُ الْجَيْرَانُ يَوْمًا: كَمْ بَقِيَ مِنْ رَمَضَانَ؟ قَالَ: أَمَا مَا بَقِيَ فَلَا أَعْرِفُهُ، وَلَكِنِّي عَلِيمٌ بِمَا مَضَى مِنْ أَيَّامِهِ.

دخَلَ دَارَهُ وَعَدَّدَ الْحَصِيَاةَ، فَزَادَ عَلَى مِائَةِ وَعِشْرِينَ حُصَاةً. قَالَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ نَفْسِهِ: لَوْ أَنْبَأْتُهُمْ بِهَذَا الْعَدَدِ لَسَخِرُوا مِنِّي. وَلَكِنِّي أَنْزِلُ بِهِ إِلَى الْأَرْبَعِينَ. ثُمَّ خَرَجَ لَهُمْ وَقَالَ: مَضَى مِنَ الشَّهْرِ أَرْبَعُونَ يَوْمًا عَلَى التَّقْرِيبِ.

فَتَضَاحَكُوا مِنْهُ وَتَضَاحَكَ هُوَ مِنْهُمْ وَهُوَ يَقُولُ: إِنَّهُ شَهْرٌ طَوِيلٌ عَلَى الصَّائِمِينَ. فَمَاذَا تَصْنَعُونَ لَوْ أَنْبَأْتَكُمْ بِالْعَدَدِ الصَّحِيحِ؟

مَعَانِي الْكَلِمَاتِ: سۆزلارнинг маънолари

яшаймиз	نَسْكُنُ	истиқомат қилганимиз	لِإِقَامَتِنَا
қурилган бино, қўп қаватли уй	العِمَارَةُ	қават	الطَّابِقُ (الدَّوْر)
жойлашди	حَلَّتْ	курсдошимиз	زَمِيلَاتِنَا
келганимдан кейин	بعد فُؤومي	сайр қилар эди	كَانَتْ تَتَنَزَّهُ
ён, қўшни	المُجَاوِرَة	икки қиз билан бирга	مَعَ فَتَاتَيْنِ
ажралишга тоқат қила олмаймиз	لا نَطْوُقُ الْفِرَاقَ	улфат	الْأُفَّةَ
майда тош	حُصَاةٌ، (الْحَصِيَاةِ)	ташламоқ	أَنْ يُلْقِيَ
кафт тўлалигича	مِلءًا كَثِيرًا	қўза	جِرَّةٍ
санади	عَدَدٌ، يُعَدُّ، عُدَّةٌ	ўтган кунлар	بِمَا مَضَى مِنْ أَيَّامِهِ
агар уларга хабар берсам	لَوْ أَنْبَأْتُهُمْ	ўзига-ўзи	بَيْنَهُ وَبَيْنَ نَفْسِهِ
уни озайтираман	أَنْزِلُ بِهِ	мени масхара қилишади	لَسَخِرُوا مِنِّي
уни устидан қулдилар	فَتَضَاحَكُوا مِنْهُ	тахминан	عَلَى التَّقْرِيبِ

الجدول في العدد والمعدود

في المُؤَنَّثِ	في المُذَكَّرِ
طَالِبَةٌ وَاحِدَةٌ	(1) طَالِبٌ وَاحِدٌ
طَالِبَتَانِ اثْنَتَانِ	(2) طَالِبَانِ اثْنَانِ
ثَلَاثُ طَالِبَاتٍ	(3) ثَلَاثَةُ طُلَّابٍ
أَرْبَعُ طَالِبَاتٍ	(4) أَرْبَعَةُ طُلَّابٍ
خَمْسُ طَالِبَاتٍ	(5) خَمْسَةُ طُلَّابٍ

سِتُّ طَالِيَاتٍ	(6) سِتَّةُ طُلَّابٍ
سَبْعُ طَالِيَاتٍ	(7) سَبْعَةُ طُلَّابٍ
ثَمَانِي طَالِيَاتٍ	(8) ثَمَانِيَةُ طُلَّابٍ
تِسْعُ طَالِيَاتٍ	(9) تِسْعَةُ طُلَّابٍ
عَشْرُ طَالِيَاتٍ	(10) عَشْرَةُ طُلَّابٍ
إِحْدَى عَشْرَةَ طَالِيَةً	(11) أَحَدَ عَشَرَ طَالِيًا
اِثْنَتَا عَشْرَةَ طَالِيَةً	(12) اِثْنَا عَشَرَ طَالِيًا
ثَلَاثَ عَشْرَةَ طَالِيَةً	(13) ثَلَاثَةَ عَشَرَ طَالِيًا
أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَالِيَةً	(14) أَرْبَعَةَ عَشَرَ طَالِيًا
خَمْسَ عَشْرَةَ طَالِيَةً	(15) خَمْسَةَ عَشَرَ طَالِيًا
سِتَّ عَشْرَةَ طَالِيَةً	(16) سِتَّةَ عَشَرَ طَالِيًا
سَبْعَ عَشْرَةَ طَالِيَةً	(17) سَبْعَةَ عَشَرَ طَالِيًا
ثَمَانِي عَشْرَةَ طَالِيَةً	(18) ثَمَانِيَةَ عَشَرَ طَالِيًا
تِسْعَ عَشْرَةَ طَالِيَةً	(19) تِسْعَةَ عَشَرَ طَالِيًا
عِشْرُونَ طَالِيَةً	(20) عِشْرُونَ طَالِيًا
إِحْدَى وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(21) وَاحِدٌ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
اِثْنَتَانِ وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(22) اِثْنَانِ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
ثَلَاثُ وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(23) ثَلَاثَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
أَرْبَعُ وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(24) أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
خَمْسُ وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(25) خَمْسَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
سِتُّ وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(26) سِتَّةٌ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
سَبْعُ وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(27) سَبْعَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
ثَمَانٍ وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(28) ثَمَانِيَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
تِسْعُ وَعِشْرُونَ طَالِيَةً	(29) تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِيًا
ثَلَاثُونَ طَالِيَةً	(30) ثَلَاثُونَ طَالِيًا
أَرْبَعُونَ طَالِيَةً	(40) أَرْبَعُونَ طَالِيًا

خَمْسُونَ طَالِبَةً	(50) خَمْسُونَ طَالِبًا
سِتُّونَ طَالِبَةً	(60) سِتُّونَ طَالِبًا
سَبْعُونَ طَالِبَةً	(70) سَبْعُونَ طَالِبًا
ثَمَانُونَ طَالِبَةً	(80) ثَمَانُونَ طَالِبًا
تِسْعُونَ طَالِبَةً	(90) تِسْعُونَ طَالِبًا
مِائَةٌ طَالِبَةٍ	(100) مِائَةٌ طَالِبٍ
مِائَةٌ طَالِبَةٍ وَطَالِبٍ	(101) مِائَةٌ طَالِبٍ وَطَالِبٍ
مِائَةٌ طَالِبَةٍ وَطَالِبَتَيْنِ	(102) مِائَةٌ طَالِبٍ وَطَالِبَتَيْنِ
مِائَةٌ وَثَلَاثُ طَالِبَاتٍ	(103) مِائَةٌ وَثَلَاثَةُ طَالِبٍ
مِائَةٌ وَأَرْبَعُ طَالِبَاتٍ	(104) مِائَةٌ وَأَرْبَعَةُ طَالِبٍ
مِائَةٌ وَخَمْسُ طَالِبَاتٍ	(105) مِائَةٌ وَخَمْسَةُ طَالِبٍ
مِائَةٌ وَسِتُّ طَالِبَاتٍ	(106) مِائَةٌ وَسِتُّهُ طَالِبٍ
مِائَةٌ وَسَبْعُ طَالِبَاتٍ	(107) مِائَةٌ وَسَبْعَةُ طَالِبٍ
مِائَةٌ وَثَمَانِي طَالِبَاتٍ	(108) مِائَةٌ وَثَمَانِيَةُ طَالِبٍ
مِائَةٌ وَتِسْعُ طَالِبَاتٍ	(109) مِائَةٌ وَتِسْعَةُ طَالِبٍ
مِائَةٌ وَعَشْرُ طَالِبَاتٍ	(110) مِائَةٌ وَعَشْرَةُ طَالِبٍ
مِائَةٌ وَإِحْدَى عَشْرَةَ طَالِبَةً	(111) مِائَةٌ وَأَحَدَ عَشَرَ طَالِبًا
	(200) مِائَتَانِ مِائَتَا طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(300) ثَلَاثُمِائَةٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(400) أَرْبَعُمِائَةٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(500) خَمْسُمِائَةٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(600) سِتُّمِائَةٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(700) سَبْعُمِائَةٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(800) ثَمَانِمِائَةٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(900) تِسْعُمِائَةٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(1000) أَلْفُ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

	(2000) أَلْفَانِ أَلْفًا طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(3000) ثَلَاثَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(4000) أَرْبَعَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(5000) خَمْسَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(6000) سِتَّةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(7000) سَبْعَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(8000) ثَمَانِيَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(9000) تِسْعَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(10000) عَشْرَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(20000) عِشْرُونَ أَلْفَ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(30000) ثَلَاثُونَ أَلْفَ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(40000) أَرْبَعُونَ أَلْفَ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(50000) خَمْسُونَ أَلْفَ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(100000) مِائَةُ أَلْفٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(200000) مِائَتَا أَلْفٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(300000) ثَلَاثُمِائَةَ أَلْفٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
	(400000) أَرْبَعُمِائَةَ أَلْفٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
ثَلَاثَ وَأَرْبَعُونَ وَخَمْسُمِائَةَ وَسِتَّةَ آلَافٍ رُؤْيِيَّةٍ	(6543) ثَلَاثَةٌ وَأَرْبَعُونَ وَخَمْسُمِائَةَ وَسِتَّةَ آلَافٍ جُنْيِيَّةٍ

أَحْوَالُ الْمَعْدُودِ	أَحْوَالُ الْعَدَدِ
(1) مِنْ ٣ إِلَى ١٠ طَلَابٍ (جَمْعٌ بِحُرُورٍ).	(١) الْعِدْدَانِ (وَاحِدٌ وَاثْنَانِ) عَلَى وَفْقِ الْمَعْدُودِ (صَح).
(2) مِنْ ١١ إِلَى ٩٩ طَالِبًا (مَفْرَدٌ مَنْصُوبٌ).	(٢) الْأَعْدَادِ مِنْ (ثَلَاثَةٍ إِلَى عَشْرَةٍ) عَلَى عَكْسِ الْمَعْدُودِ (×)
(3) ١٠٠٠/١٠٠ طَالِبٍ (مَفْرَدٌ بِحُرُورٍ)	(٣) الْعِدْدَانِ (أَحَدَ عَشَرَ وَاثْنًا عَشَرَ) الْجُزْءَانِ عَلَى وَفْقِ الْمَعْدُودِ (صَح صَح).
	(٤) الْأَعْدَادِ (مِنْ ثَلَاثَةِ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةِ عَشَرَ) الْجُزْءِ الْأَوَّلِ عَلَى عَكْسِ الْمَعْدُودِ وَالْجُزْءِ الثَّانِيِ عَلَى وَفْقِهِ (× صَح).
	(٥) الْمَعْطُوفُ (مِنْ أَحَدٍ وَعِشْرِينَ إِلَى الْمِئَةِ)، نَحْوُ: جَاءَنِي أَحَدٌ وَعِشْرُونَ غُلَامًا وَرَأَيْتُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ جَارِيَةً.
	(٦) فِي الْعِقْدِ يَسْتَوِي الْمَذَكَّرُ وَالْمُؤَنَّثُ (مِنْ الْعِشْرِينَ إِلَى تِسْعِينَ)، نَحْوُ: عِشْرِينَ رَجُلًا وَتِسْعِينَ امْرَأَةً.

ЖАДВАЛЛАР

ИСМДАГИ ЭЪРОБ (КЕЛИШИК)ЛАР

1) ИСМНИ РАФЪ (БОШ КЕЛИШИК ЯЪНИ, ЗАММА ҚИЛИБ ЎҚИЛАДИГАН) ЎРИНЛАРИ

١ - فاعل: كَتَبَ مُعَلِّمٌ، كَتَبَ مُعَلِّمَانِ، كَتَبَ مُعَلِّمُونَ، كَتَبَتْ مُعَلِّمَاتٌ، كَتَبَ أَبُوكَ
(ким, нима?) (эга)

٢ - نائب فاعل: ضَرَبَ الْمُسَافِرُ، ضَرَبَ الْمُسَافِرَانِ، ضَرَبَ الْمُسَافِرُونَ ضَرَبَ أَخُوكَ
(эга ўринбосари)

۳- مُبْتَدَأُ: الْمُعَلِّمُ مُجْتَهِدٌ، الْمُعَلِّمَانِ مُجْتَهِدَانِ، الْمُعَلِّمُونَ مُجْتَهِدُونَ، الْمُعَلِّمَاتُ مُجْتَهِدَاتٌ، خَالِدٌ أَخُوهُ مُسَافِرٌ، التِّلْمِيذَانِ مُؤَدَّبَانِ، (эга)

۴- خَبَرٌ: الْعِلْمُ نُورٌ، التِّلْمِيذَانِ مُؤَدَّبَانِ، الْمُعَلِّمُونَ مَشْهُورُونَ، الْمُعَلِّمَاتُ مَشْهُورَاتٌ، أَبُوكَ مَشْهُورٌ، خَالِدٌ أَخُوهُ مُسَافِرٌ (кесим)

۵- اسْمٌ كَانَ: كَانَ الْبَرْدُ شَدِيدًا، لَيْسَ الظَّالِمُ مُحْبُوبًا (бўлдининг исми)

۶- خَبَرٌ إِنَّ: إِنَّ مُحَمَّدًا مُجْتَهِدٌ، لَعَلَّ أَبَاكَ حَاضِرٌ (ҳақиқатданинг хабари)

۷- التَّابِعُ لِاسْمٍ مَرْفُوعٍ - النِّعَتِ، الْعَطْفِ، التَّوَكِيدِ، الْبَدَلِ: هَذَا تِلْمِيذٌ مُؤَدَّبٌ (эргашувчилар)

2) ИСМНИНГ НАСБ (ТУШУМ КЕЛИШИГИ ЯЪНИ, ФАТҲА ҚИЛИБ ЎҚИЛАДИГАН) ЎРИНЛАРИ

۱- مَفْعُولٌ بِهِ: ضَرَبَ مُحَمَّدٌ خَالِدًا، رَأَيْتُ مُعَلِّمِينَ، رَأَيْتُ مُعَلِّمَاتٍ، رَأَيْتُ أَبَاكَ (تўлдирувчи) (кимни, нимани? кимга, нимага?)

۲- مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ: كَسَرَتِ الْخَادِمَةُ الرُّجَاجَةَ كَسْرًا، نَامَ الْوَلَدُ نَوْمًا خَفِيفًا، دَقَّتِ السَّاعَةُ دَقَّتَيْنِ (маъно кучайтирувчи, тўлдирувчи)

۳- مَفْعُولٌ لِأَجْلِهِ: زُوِّنَ الْبَيْتُ أَكْرَامًا لِلضُّيُوفِ (нима учун) (сабабни ифодаловчи тўлдирувчи)

۴- مَفْعُولٌ فِيهِ: حَفِظَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ صَبَاحًا أَمَامَ الْمُعَلِّمِ (ўрин пайт холи)

۵- مَفْعُولٌ مَعَهُ: حَفِظْتُ الدَّرْسَ وَالْمِصْبَاحَ

(билан, бирга маъносидаги тўлдирувчи)

۶- حَالٌ: قَرَأَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ قَائِمًا، شَرِبَ فَرِيدٌ الْمَاءَ رَائِعًا

(нечук?) (ҳолатини билдирувчи)

۷- تَمْيِيزٌ: اشْتَرَيْتُ عِشْرِينَ كِتَابًا، أَنَا أَصْعَرُ مِنْكَ سِنًّا

(аниқлаштирувчи)

۸- مُنَادِيٌ: يَا طَالِبَ الْعِلْمِ، يَا رَسُولَ اللَّهِ (ундалма)

۹- مُسْتَشْنِيٌ: خَرَجَ التَّلَامِيذُ مِنَ الْكُتَابِ الْأَفْرِيدَا

(лекин, бошқанинг мустасноси)

۱۰- خَبَرٌ كَانَ: كَانَ الْبَرْدُ شَدِيدًا، لَيْسَ الظَّأِمُ مَحْبُوبًا

(бўлдининг хабари)

۱۱- إِسْمٌ إِنَّ: إِنَّ مُحَمَّدًا جُتِّهْتُ، لَعَلَّ أَبَاكَ حَاضِرٌ

(ҳақиқатданинг исми)

۱۲- التَّابِعُ لِاسْمِ الْمَنْصُوبِ - التَّعْتُ، الْعَطْفُ، التَّوَكِيدُ، الْبَدَلُ: لَا تَحْتَقِرِ الرَّجُلَ الْفَقِيرَ

(эргашувчилар)

3) ИСМНИ ЖАР (ҚАРАТҚИЧ КЕЛИШИГИ ЯЪНИ, КАСРА ҚИЛИБ ЎҚИЛАДИГАН) ЎРИНЛАРИ

۱- بعد حرف الجرّ: أَطْلَبُ الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ (олд кўмакчи)

Касра ўқитувчи «жар» ҳарфлар

مِنْ، إِلَى، عَنْ، عَلَى، فِي، رَبٌّ، بَاءٌ، كَافٌ، لَامٌ، وَوَاوٌ، تَاءٌ، مُذٌ، مُنْدٌ، حَتَّى، خَلَا، عَدَا، حَاشَا.

أَطْلُبُ الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ.

۲- المضاف إليه : كِتَابُ مُحَمَّدٍ (мослашмаган аниқловчи)

۳- التَّابِعُ لِاسْمِ مَجْرُورٍ - النعت، العطف، التوكيد، البدل: صَدِيقٌ جَاهِلٌ شَرٌّ مِنْ عَدُوِّ عَاقِلٍ
(эргашувчилар)

ФЕЪЛДАГИ ЭЪРОБ (КЕЛИШИК)ЛАР

1) ФЕЪЛНИНГ ЖАЗМ (ШАРТ МАЙЛИ) ЎРИНЛАРИ

Феъли музореънинг жазм (суқун) қилувчи ҳарфлар 16-та

لَمْ، لَمَّا، لَأَمْ، الْأَمْرِ، لَا نَاهِيَةَ - إِنَّ، إِذْمَا، مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، أَيَّانَ، أَيْنَمَا، أَيْ، حَيْثُمَا، كَيْفَمَا،
أَيُّ.
لَمْ يَذْهَبَ أَحَدٌ، إِنْ تَرَحَّمْتُ رَحْمَةً، مَنْ يَطْلُبُ يَجِدْ.

2) ФЕЪЛНИНГ НАСБ (ИСТАК МАЙЛИ) ЎРИНЛАРИ

Феъли музореънинг насб (фатҳа) қилувчи ҳарфлар 4-тадир.

أَنْ، لَنْ، كَيْ، إِذَنْ:
أُرِيدُ أَنْ أَتَعَلَّمَ، لَنْ يَفُوزَ الْكَسَلَانُ، سَأَجْتَهِدُ - إِذَنْ تَنَالُ الْجَائِزَةَ، إِسْمَعْ كَيْ تَفْهَمَ.

ل، و، حَتَّى، ف، баъзи бир ўринларда ўзи маҳзүф бўлиб, феъли музореъни насбли қилади. حَضَرْتُ لِأَسْمَعَ каби.

3) ФЕЪЛНИНГ РАФЪ (АНИҚЛИК МАЙЛИ) ҲРИНЛАРИ

Феъли музореънинг олдида насб ва жазм қилувчи юкламалардан ҳоли бўлганда феъл рафъ қилинади.

يَقْرَأُ التِّلْمِيذُ، يَكْتُبُ الْمُعَلِّمُ

(КАНАНИНГ АХАВОТЛАРИ) أَفْعَالُ نَائِصَةٍ

كَانَ، أَصْبَحَ، أَضْحَى، ظَلَّ، بَاتَ، أَمْسَى، مَا زَالَ، مَا بَرِحَ، مَا انْفَكَّ، مَا فَتِيَ، مَا دَامَ، صَارَ، لَيْسَ.

كَانَ الْبَرْدُ شَدِيدًا، لَيْسَ الظَّلْمُ مُحِبُّوًّا.

(ИННАНИНГ АХАВОТЛАРИ) حُرُوفُ مُشَبَّهَةٌ بِالْفِعْلِ

إِنَّ، أَنْ، كَأَنَّ، لَكِنَّ، لَيْتَ، لَعَلَّ.

إِنَّ مُحَمَّدًا مُجْتَهِدٌ، كَأَنَّ الْجَاهِلَ مَوْتُ

حُرُوفُ الْعَطْفِ

وَإِو، فَأَ، ثُمَّ، أَوْ، أَمْ، بَلْ، لَأَ، لَكِنَّ، حَتَّى.

ТАВКИДИ МАЪНАВИЙ ЛАФЗЛАРИ

«نَفْسٌ، عَيْنٌ، كُلٌّ، جَمِيعٌ، عَامَّةٌ، كِلَا، كِلْتَا»

حُرُوفُ النَّدَاءِ

يَا، أَيَا، هَيَا، أَيُّ، أ.

أَسْمَاءُ خَمْسَةٌ

في الرفع: أَبُوكَ، أَخُوكَ، حَمُوكَ، فُوكَ، ذُومَالٍ.

في النصب: أَبَاكَ، أَخَاكَ، حَمَاكَ، فَاكَ، ذَامَالٍ.

في الجرّ: أَبِيكَ، أَخِيكَ، حَمِيكَ، فَيْكَ، ذِي مَالٍ.

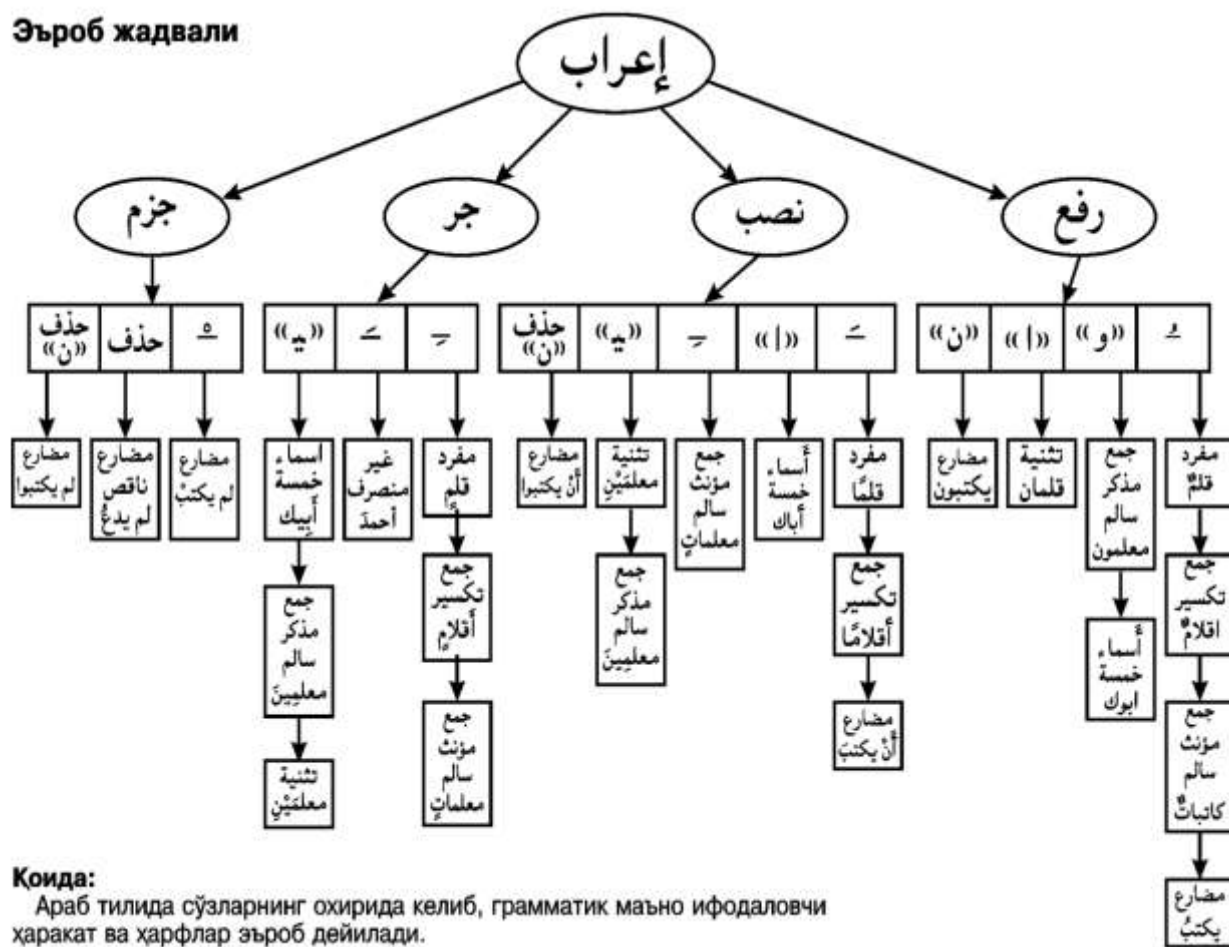
أَفْعَالُ خَمْسَةٌ

في الرفع: يَكْتَبَانِ، تَكْتَبَانِ، يَكْتَبُونَ، تَكْتَبُونَ، تَكْتَبِينَ.

في النصب: أَنْ يَكْتَبَا، أَنْ تَكْتَبَا، أَنْ يَكْتَبُوا، أَنْ تَكْتَبُوا، أَنْ تَكْتَبِي.

في الجزم: لَمْ يَكْتَبَا، لَمْ تَكْتَبَا، لَمْ يَكْتَبُوا، لَمْ تَكْتَبُوا، لَمْ تَكْتَبِي.

Эъроб жадвали

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Қуръони карим маънолари таржимаси”. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф.
2. “Истикмал”. Аҳмад Ҳодий Мақсудий.
3. “Наҳв дарслиги”. Абдуқайюм Ҳикматов.
4. Абдужабборов А. Араб тили. “Тошкент ислом университети”, 2007 й.
5. “Ан-наим арабча ўзбекча луғат”. Носиров О, Юсупов М. “Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти”. –Т., 2003 й.
6. “Исломда ўлчов бирликлари”. Абдулазим Зиёуддин.
7. “Заририй китоби”. Абулҳасан Али ибн Муҳаммад ибн Иброҳим аз-Заририй Қўҳандазий.